

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav románských studií

Diplomová práce

Bc. Venuše Kverková

Mirativita ve španělštině (s přihlédnutím k češtině)

Mirativity in Spanish (with Reference to Czech)

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala prof. PhDr. Petru Čermákovi, Ph.D, za odborné vedení diplomové práce a také za velmi trpělivý a lidský přístup. Velké poděkování náleží též PhDr. Daně Kratochvílové, Ph.D., za pomoc s výběrem tématu. Osobní poděkování bych ráda věnovala svému partnerovi a dalším členům rodiny za morální podporu při psaní této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 13. května 2024

Venuše Kverková

Abstrakt v českém jazyce

Mirativita ve španělštině (s přihlédnutím k češtině)

Tato diplomová práce se věnuje mirativitě ve španělštině a češtině. Jejím cílem je představit jazykovou kategorii mirativity a zkoumat, jak se v těchto jazycích projevuje v rovině lexikální, morfologické a syntaktické. V první části si za pomoci sekundární literatury nejprve definujeme stěžejní pojmy jako je mirativita, evidencialita a modalita. Následně se věnujeme jejich rozdílům a podobnostem. Také se zabýváme otázkou, zda lze o mirativitě hovořit jako o zcela nezávislé jazykové kategorii, a uvádíme pohledy několika autorů na tuto problematiku. Poté přistupujeme ke kvalitativní analýze španělských a českých lexikálních, morfologických a syntaktických prostředků a stručně zmiňujeme také prostředky suprasegmentální a extralingvistické. K tomuto účelu využíváme jazykové korpusy *InterCorp*, *CORPES XXI*, *syn2020* a *Araneum Bohemicum Maximum* a také sekundární zdroje. V průběhu analýzy rovněž přihlížíme k širšímu kontextu. Výsledkem práce je ucelená typologie prostředků vyjádření mirativity ve španělštině a v češtině.

Klíčová slova: mirativita, mirativ, evidencial, španělština, čeština

Abstract in English

Mirativity in Spanish (with Reference to Czech)

This diploma thesis deals with mirativity in Spanish and Czech. The aim of this thesis is to introduce the category of mirativity and analyze its lexical, morphological and syntactic means of expression. In the first part, we use secondary literature to define key concepts such as mirativity, evidentiality and modality and we compare their similarities and differences. In addition, we discuss whether mirativity constitutes an independent language category, and we present various perspectives from other authors. In the second part, we analyze Spanish and Czech lexical, morphological and syntactic mirative features and we briefly mention suprasegmental and extralinguistic elements of mirativity. For these purposes, we use language corpora (*InterCorp*, *CORPES XXI*, *syn2020* and *Araneum Bohemicum Maximum*) and literature related to the topic. We also take into consideration the broad context. The outcome of this work is a complex typology of mirative features in Spanish and Czech.

Keywords: mirativity, mirative, evidential, Spanish, Czech

Obsah

Úvod	7
Vymezení cílů práce, popis metodologie a vyslovení hypotézy	7
Charakteristika použitých korpusů	9
1 Základní pojmy a definice, úvod do problematiky	10
1.1 Modalita	10
1.2 Hodnotící modalita	10
1.3 Evidencialita	11
1.4 Mirativita	14
1.5 Vzájemné prolínání významů – mirativita, evidencialita a hodnotící modalita ...	16
2 Lexikální prostředky vyjádření mirativity	21
2.1 Gramatikalizované imperativy	21
2.2 Částice a citoslovce	31
2.3 Adverbia	37
3 Morfologické prostředky vyjádření mirativity	43
3.1 Budoucí čas	43
3.2 Kondicionál	54
3.3 Minulé časy	62
3.4 Povaha slovesného děje jako mirativní strategie	71
4 Syntaktické vyjádření mirativity	76
4.1 Vyjádření mirativity v rovině věty	76
4.2 Vyjádření mirativity v rovině souvětí	89
5 Suprasegmentální a extralingvistické prostředky vyjádření mirativity	91
5.1 Prostředky extralingvistické	91
5.2 Prostředky suprasegmentální	91
Závěr	94
Prostředky vyjadřování mirativity ve španělštině a češtině	94
Postavení mirativity ve španělském a českém jazykovém systému – srovnání	97
Prolínání modálních a evidenciálních významů v rámci mirativity	98
Diskuze	98
Bibliografie	104

Seznam použitých zkratek

ČNK = Český národní korpus

MČ = *Mluvnice češtiny*

MV = modální význam

NGLE = *Nueva gramática de la lengua española*

PSD = povaha slovesného děje

RAE = *Real Academia Española* (Španělská královská akademie)

Úvod

Vymezení cílů práce, popis metodologie a vyslovení hypotézy

Tato diplomová práce se zabývá mirativitou ve španělštině a v češtině. Naším cílem je prozkoumat jednotlivé prostředky vyjádření mirativity v obou jazycích, porovnat je mezi sebou a na základě výsledků kvalitativní analýzy předložit ucelenou typologii, která by poskytla lepší obraz o této jazykové kategorii. Rovněž se budeme zabývat tím, jak v praxi dochází k prolínání jednotlivých modálních a evidenciálních významů.

V první části práce si za pomoci sekundární literatury vymežíme základní pojmy, totiž modalitu, evidencialitu a mirativitu. Po představení těchto pojmů si vysvětlíme, jak spolu tyto kategorie souvisejí, za jakých podmínek a v jakých kontextech dochází k jejich vzájemnému prolínání a jak k této problematice přistupují různí lingvisté. Poté se zaměříme na kategorii mirativity, uvedeme si argumenty autorů, kteří ji vnímají jako svébytnou jazykovou kategorii, ale také pohled těch, kteří k ní přistupují skepticky.

Následně se budeme věnovat konkrétním prostředkům vyjádření mirativity ve španělštině i v češtině, a to v rovině lexikální, morfologické a syntaktické. Okrajově se budeme zabývat také prostředky suprasegmentálními a extralingvistickými. K těmto účelům využijeme sekundárních zdrojů, přičemž nám poslouží zejména novější studie, ovšem některé jevy konzultujeme také se španělskými a českými gramatikami – mimo jiné s publikacemi *Nueva gramática de la lengua española* (2009), *Mluvnice současné španělštiny* (2010), *Akademická gramatika spisovné češtiny* (2013) a *Mluvnice češtiny 3* (1987). Kromě zmíněných pramenů budeme také využívat jazykových korpusů, konkrétně se jedná o *InterCorp*, *CORPES XXI*, *syn2020* a *Araneum Bohemicum Maximum*. V rámci našeho výzkumu se pokusíme o kontrastivní přístup a budeme přihlížet k širšímu kontextu, který v tomto případě nelze opomíjet.

Pro stanovení počáteční hypotézy budeme vycházet z našich dosavadních znalostí a zkušeností v kombinaci s poznatky z doprovodné literatury, přičemž naše předpoklady budou ve vztahu ke každému jazyku odlišné.

1. V souvislosti se španělštinou je nutno brát v potaz skutečnost, že i když v tomto jazyce mirativita není gramatikalizovaná, v některých oblastech Latinské Ameriky je v úzkém kontaktu s jazyky indiánskými. Současné průzkumy (Blestel, 2011; Palacios Alcaine – Pfaender, 2018; Olbertz, 2022) ukazují, že v rámci těchto jazyků (kečuánština, ajmarština, guaraní) již lze hovořit o mirativitě jako o jazykové kategorii. Usuzujeme tedy, že v daných variantách španělštiny, kterými se v těchto oblastech hovoří a které

jsou indiánskými jazyky ovlivněny, bude možné užít gramatických prostředků k vyjádření mirativity. Pravděpodobně se však toto užití bude pojit se silnými restrikcemi, které se budou napříč jednotlivými oblastmi velmi lišit.

2. Vzhledem k blízkému vztahu mirativity a modality lze očekávat, že jejich výrazové prostředky budou podobné. V této souvislosti je nutné poznamenat, že španělština disponuje některými morfologickými prostředky k vyjádření různých modálních významů. Příkladem nám může být probabilitiv, pro který si španělština vytvořila mikrosystém probabilitivních tvarů, které jsou sice parazitní na tvarech indikativu, ovšem v rámci probabilitivu nabývají významů jiných (Zavadil – Čermák, 2010, s. 251). Na základě uvedených skutečností soudíme, že bude mít španělština, na rozdíl od češtiny, rozvinutější systém slovesných prostředků k vyjádření mirativity, ačkoliv je velmi pravděpodobné, že se bude jednat opět o prostředky parazitní.
3. Situace v češtině bude, dle našeho soudu, odlišná. I zde je možné se opírat o fakt, že je mezi mirativitou a (hodnotící) modalitou vzájemný vztah. Na rozdíl od španělštiny čeština vyjadřuje pravděpodobnost zejména lexikálně a modální slovesa či futurum užívá až sekundárně (Komárek et al., 1986, s. 170; Buráňová, 1979, s. 98–101), a zároveň zde není ve hře vliv jazyků, které mají mirativitu (či evidencialitu) gramatikalizovanou, proto, dle našeho odhadu, bude mirativita vyjadřována zejména v rovině lexikální (např. prostřednictvím částic a citoslovcí).

Charakteristika použitých korpusů

Jak jsme již předznamenali v úvodu, jazykové korpusy nám v rámci kvalitativního průzkumu poslouží jako zdroj dat. Pracovat budeme s paralelními i jednojazyčnými synchronními korpusy. Nyní si uvedeme jejich základní charakteristiku:

1. **InterCorp** je paralelní jazykový korpus. Jedná se o akademický projekt při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a je spravován Ústavem Českého národního korpusu (ČNK, 2024). V rámci aplikace KonText je možné klást i komplikovanější dotazy a získat tak přesnější výsledky. Pracovat budeme se španělskou a českou verzí paralelního korpusu, konkrétně s verzí 16. Obsah korpusu tvoří jádro (*core*) a kolekce (*collection*), přičemž je vhodné poznamenat, že pro náš výzkum využíváme zejména jádra, tj. děl beletristických, nicméně pokud se nám nedaří najít odpovídající výskyty zde, pracujeme také s kolekcemi. Je však důležité upozornit, že jsme si tento korpus omezili pouze na španělské originální texty.
2. **CORPES XXI** je projektem Španělské královské akademie (RAE) a jedná se o jednojazyčný korpus. Jeho nespornou výhodou je oproti InterCorpu velký rozsah, proto jej užíváme v případech, když se nám ve španělské části paralelního korpusu nedaří najít odpovídající příkladovou větu. Další předností tohoto korpusu je skutečnost, že umožňuje uživatelům zadávat konkrétní formy, což je pro naše účely důležité. Korpus disponuje také orální částí, té ovšem nevyužíváme.
3. **SYN2020** je synchronní reprezentativní korpus češtiny a podobně jako InterCorp je počínem ÚČNK. Navazuje na předchozí verze řady SYN a najdeme v něm především jazyk posledních pěti let, která předcházela jeho zveřejnění (Křen et al., 2020). Opět čerpáme především z beletristických děl, případně z autentických periodických publikací.
4. **Araneum Bohemicum Maximum** je posledním jazykovým korpusem, kterého v této diplomové práci využíváme. Je to srovnatelný synchronní korpus češtiny, ve kterém jsou obsaženy texty z webových stránek různého typu. Jedná se o největší korpus řady Aranea (Araneum Bohemicum Minus, Maius a Maximum). Korpus nám poslouží pouze v několika málo případech, a to za předpokladu, že nenalezneme potřebnou ukázkou daného jazykového jevu v rámci předešlých korpusů.

1 Základní pojmy a definice, úvod do problematiky

1.1 Modalita

Na modalitu, jež je považována za komplexní jazykovou kategorii, lze nahlížet různými pohledy. Uvedme si definici Zavadila (1980, s. 26), který zkoumá modalitu ve španělštině a charakterizuje ji jako „psychicky motivovaný a jazykovými prostředky vyjádřený způsob platnosti odpovědi“. Termínem *modus* potom Zavadil s Čermákem (2010, s. 251) označují „funkci spočívající v morfologickém vyjádření určitého modálního významu“. Autoři uvádějí několik typů modálních významů: MV reálný, MV potenciální, MV tázací, MV volní a MV hodnotící (2010, s. 249).

Významným dílem v oblasti modalit obecně byla Palmerova práce *Mood and Modality* (1986; 2001). Autor modalitu rozděluje na dvě primární kategorie: modalitu epistémickou a modalitu deontickou (Palmer, 1986, s. 51). První z těchto kategorií, tj. modalita epistémická, vyjadřuje míru (ne)jistoty mluvčího vzhledem k pravdivosti svého tvrzení (Palmer, 1986, s. 51). V české tradici bývá nazývána modalitou jistotní (Daneš, 1987), pravdivostní, příp. pravděpodobnostní (Grepel – Šimík, 2017). Deontická modalita je pak v Palmerově pojetí spjatá s vyjádřením vůle, ale také s osobním hodnocením mluvčího – autor k ní totiž řadí i případy, které v Zavadilově pojetí odpovídají MV hodnotícímu. Pro účely naší práce je právě kategorie hodnotící modalit stěžejní.

1.2 Hodnotící modalita

Hodnotící (též evaluativní) modalitou se obecně rozumí druh modalit, kterým mluvčí dává najevo svůj (pozitivní či negativní) postoj k propozici. V souvislosti s postavením této kategorie v modálním systému však existuje mnoho rozdílných názorů a autoři tuto kategorii pojímají ve svých pracích různě.

Jak jsme již uvedli, Palmer (1986) vyčleňuje v rámci deontické modalit tzv. evaluativy (*evaluatives*), které vyjadřují osobní hodnocení mluvčího. Fakt, že Palmer řadí evaluativy do kategorie deontické modalit, která se užívá primárně pro vyjádření nutnosti, povinnosti a přípustnosti, nejčastěji ve vztahu ke společenským normám, zákonům apod. (Palmer, 2001, s. 70), se nám může jevit přinejmenším jako zvláštní, mimo jiné i z toho důvodu, že ostatní lingvisté osobní hodnocení mluvčího do kategorie deontické modalit obvykle neřadí, avšak my se touto nesrovnalostí v rámci této práce zabývat nebudeme.

Naproti tomu Zavadil rozlišuje mezi MV volným o MV hodnotícím. MV volní dle jeho slov „charakterizuje obsah výpovědi jako předmět vůle pojaté subjektivně (rozkaz, přání, úmysl) nebo objektivně (nutnost)“ (Zavadil, 1980, s. 24), zatímco MV hodnotící „charakterizuje obsah výpovědi jako předmět citového nebo rozumového hodnocení“ (1980, s. 139).

V souvislosti s touto modální kategorií je nutno dodat, že ve španělštině v rovině souvětí vyžaduje MV hodnotící obvykle subjektiv (Zavadil – Čermák, 2010, s. 258).

1.3 Evidencialita

Evidencialita, též evidenciálnost (ang. *evidentiality*, šp. *evidencialidad*) je jazyková kategorie, prostřednictvím které mluvčí odkazuje ke zdroji, z něž získal sdělovanou informaci (Aikhenvald, 2004, s. 3). Přibližně třetina jazyků má tuto kategorii gramatikalizovanou, což znamená, že jejich indikativ obsahuje morfém, který upřesňuje evidenci mluvčího pro jeho tvrzení (Hirschová, 2017a). K těmto jazykům patří například turečtina, ale rovněž již zmíněná kečuánština, ajmarština a guaraní.

V české lingvistické tradici se s termínem evidencialita obvykle napracuje, výjimkou je v tomto ohledu práce Hirschové (2014). Částečně se touto kategorií zabývají také autoři Grepl – Karlík (1998). Pro některé výrazové prostředky evidenciality užívají výrazu „cizí mínění“ a řadí je do oblasti epistémické modality, protože se mluvčí za pravdivost informace nemůže zaručit (1998, s. 484). Vztahem mezi evidencialitou a epistémickou modalitou se zabýváme níže.

Evidenciály a jejich druhy

V rámci evidenciality se můžeme setkat s několika druhy evidenciálů, tj. prostředků vyjádření evidenciality, které se dále dělí podle toho, jakým způsobem mluvčí danou informaci získal.

Aikhenvald (2004) evidenciály rozděluje na přímé a nepřímé. Přímé se vztahují k lidským smyslům a v rámci různých pojetí je lze dále možno dělit na vizuální, sensorické a interní (Hirschová, 2017a), zatímco evidenciály nepřímé se dělí na předpoklady, závěry (inference) a převzaté informace (*reported speech*), v rámci kterých se zpravidla rozlišuje mezi informacemi převzatými bez uvedení zdroje (*hearsay*) a převzatými informacemi s uvedeným zdrojem (*quotative*) (Aikhenvald, 2004, s. 64). Jazyky, které mají evidencialitu gramatikalizovanou, využívají morfémů, kterými výše uvedené sémantické hodnoty vyjadřují.

Ve španělštině a češtině se tyto významy vyjadřují jinými prostředky – lexikálně, syntakticky, ale jak si následně ukážeme, existují také slovesné prostředky vyjádření evidenciality.

Nyní si každý typ evidenciálu rozebereme a uvedeme si k němu konkrétní prostředky vyjádření ve španělštině a v češtině.

Evidenciály přímé

Přímých evidenciálů mluvčích užije, když chce zdůraznit, že informaci, kterou sdílí, získal prostřednictvím některého ze svých smyslů.

Vizuálními evidenciály tedy vyjadřujeme, že jsme danou informaci získali pomocí zraku, dané události jsme tedy byli svědkem na vlastní oči (De Haan, 1999, s. 2). Ve španělštině je možné tuto skutečnost vyjádřit prostřednictvím větných adverbii (*visiblemente, evidentemente*), za pomoci tzv. *partículas discursivas disjuntas*, tedy diskurzivních částic (*por lo visto, al parecer*) či některými konstrukcemi se slovesy smyslového vnímání (*se ve, ya veo*) (Izquierdo Alegría et al., 2016, s. 12). V češtině je situace podobná; ve funkci vizuálních evidenciálů vystupují zejména větná adverbia („očividně“, „viditelně“, „zjevně“) (Hirschová, 2014a, s. 134), ale také slovesa smyslového vnímání („jak je vidět“, „jak vidím“).

Senzorické evidenciály obvykle užíváme, když chceme dát najevo, že jsme informaci získali prostřednictvím jiných smyslů než zraku, tedy prostřednictvím čichu, hmatu či sluchu (Aikhenvald, 2004, s. 63). I v tomto případě užíváme v obou jazycích především větných adverbii („slyšitelně“, „hmatatelně“; *audiblemente, palpablemente*) a sloves smyslového vnímání („jak je slyšet“, „slyším, že“; *se oye que, oigo que*).

Posledním druhem přímých evidenciálů jsou evidenciály interní. Ty reflektují vnitřní stav mluvčího, tedy jeho pocity, dojmy, přání apod., a vyjadřují se zejména prostřednictvím některých sloves, jejichž sémantický význam může tuto skutečnost odrážet („cítím, že“; „jsem si jist, že“; *siento que, estoy seguro de que*) (Aikhenvald, 2004, s. 64).

Evidenciály nepřímé

Jak již napovídá jejich název, evidenciály nepřímé obvykle nevycházejí z přímé, smyslové zkušenosti mluvčího.

Prvním typem nepřímých evidenciálů jsou tzv. předpoklady (ang. *assumptions*, šp. *suposiciones*). Ty se obvykle zakládají na všeobecných znalostech mluvčího, domněnkách nebo se řídí mluvčího rozumem (Aikhenvald, 2004, s. 367). V obou jazycích plní úlohu tohoto typu evidenciálu některá větná adverbia (*probablemente, indudablemente*; „pravděpodobně“,

„nepochybně“) či různá slovní spojení (*sin duda*, „bez pochyby“) (Aikhenvald, 2004; González Vásquez, 2016, Hirschová, 2017a).

Závěry nebo také inference (ang. *inferentials*, šp. *inferencias*) se od předešlých předpokladů liší zejména v přístupu k vizuální evidenci, tj. mluvčí k nim měl / mohl mít přímý přístup (Aikhenvald, 2004, s. 63). Inference tedy většinou označují skutečnosti, které jsou velmi zřejmé a mohou být spatřeny (třebaže sám mluvčí danou událost na vlastní oči neviděl). Funkci tohoto typu evidenciálu zastává ve španělštině budoucí čas (Escandell-Vidal – Leonetti, 2021), některá modální slovesa, např. *deber* (González Vásquez, 2016, s. 57) nebo také lexikální výrazy (*lógicamente*, *necesariamente*). V češtině je rovněž možno vyjádření v rovině lexikální, konkrétně větnými adverbii („nesporně“, „očekávatelně“, „nutně“), ale také modálními slovesy („muset“) (Hirschová, 2014; 2017a).

Dalšími druhy nepřímých evidenciálů jsou tzv. převzaté informace (ang. *reported speech*). Někteří autoři v souvislosti s tímto typem hovoří o kategorii reportativity (Kratochvílová, 2023). V rámci ní se rozlišuje mezi tzv. *hearsay* a *quotative* (Aikhenvald, 2004, s. 63–64).

Typ *hearsay* představuje situaci, kdy mluvčí přebírá informace a neuvádí zdroj, ze kterého je získal (Hirschová, 2017a). Ve španělštině plní tuto funkci z morfologických prostředků například tzv. *condicional de rumor* (kondicionál cizího mínění) (González Vásquez, 2016, s. 63) či některé lexikální výrazy (reportativní částice *dizque*¹). V češtině je vyjadřována zejména v rovině lexikální („prý“, „údajně“) (Hirschová, 2014).

Prostřednictvím evidenciálu typu *quotative* mluvčí uvádí zdroj převzaté informace (Aikhenvald, 2004, s. 64), nejsou tím však myšleny doslovné citace. Ve španělštině i češtině lze ke konkrétnímu zdroji odkázat prostřednictvím lexikálních výrazů (*según*; „dle/podle“) (Hirschová, 2017a).

Evidencialita a epistémická modalita

Mnozí autoři spekulují o vztahu mezi evidencialitou a epistémickou modalitou, přičemž někteří z nich považují evidencialitu za podkategorii či součást epistémické modality, jiní se od tohoto názoru distancují. Obecně lze však říci, že panuje shoda v tom, že jsou tyto dvě jazykové kategorie vzájemně propojené.

¹ *Dizque* může mít i mirativní význam, viz Kap. 2.2. Analýze španělské reportativní částice *dizque* a českému „prý“ se věnuje Kratochvílová (2023).

Na epistémickou modalitu je tradičně nahlíženo jako na kategorii modality, která slouží k „vyjadřování různé míry jistoty mluvčího o platnosti propozičního obsahu věty“ (Grepl, 2017).

Jak jsme si již uvedli na začátku, Palmer (1986) rozlišuje mezi modalitou deontickou a epistémickou. Do druhé modální kategorie řadí deklarativy, úsudky, interogativy a rovněž zmíněné evidenciály (Palmer, 1986, s. 51–60). Chápe je tedy jako součást této modální kategorie.

Naproti tomu De Haan (1999) tyto dvě kategorie vnímá odlišně. Rozdíl je dle autorova soudu zejména v sémantické povaze – zatímco evidenciály vyjadřují typ mluvčího evidence pro informaci, kterou sdílí, epistémická modalita hodnotí, do jaké míry si je mluvčí danou informací jist, hodnotí tedy mluvčího závazek k dané informaci (De Haan, 1999, s. 83).

Nezpochybnitelnou skutečností ovšem zůstává, že mezi těmito dvěma kategoriemi existuje úzký vztah. Ztotožňujeme se s pohledem Kratochvílové (2022), která též poukazuje na jejich vzájemnou propojenost a uvádí, že pokud jsme danou událost či situaci zažili přímo (tzn. prostřednictvím některého ze svých smyslů), bude epistémický status patrně jiný než u informací, které jsou výsledkem našeho úsudku či převzatou informaci (Kratochvílová, 2022, s. 18–19).

1.4 Mirativita

Termín mirativita² (ang. *mirativity*, šp. *miratividad*) pochází z latinského substantiva *mirum*, jež vyjadřovalo údiv, úžas, či zázrak. Jeho autorem je s velkou pravděpodobností dvojice Jacobsen (1986) a Friedman (1986), kteří ve svých pracích o evidencialitě uvádějí pojmy mirativ a admirativ³. Ovšem až americký lingvista Scott DeLancey (1997; 2001; 2012), propojuje ve svých pracích tento koncept s jeho sémantickou kategorií a poukazuje na jeho obecnou platnost.

Mirativita z pohledu DeLanceyho (2001, s. 369–370) označuje jazykovou kategorii, která vyjadřuje překvapení mluvčího z nové či nečekané informace, což je základní definice, na kterou následně navazuje mnoho jiných lingvistů, například Aikhenvald (2012), která, jak si níže uvedeme, vytváří typologii mirativních významů, a Torres Bustamante (2012, s. 349), jež mirativitu vnímá jako „konflikt mezi předchozím přesvědčením mluvčího a současným stavem

² V češtině zatím neexistuje ustálený název, v některých zdrojích se můžeme setkat s podobou „mirativita“, jiné uvádí „mirativnost“. Pro účely této práce jsme se rozhodli pro variantu „mirativita“.

³ V souvislosti s mirativitou v balkánských jazycích se obvykle užívá pojmu „admirativ“.

věcí, který je mluvčím objeven v momentu promluvy“⁴. Překvapení je dle soudu této autorky pragmatický důsledek, jehož spouštěčem je již zmíněný konflikt (Torres Bustamante, 2012, s. 349).

Existují však i autoři, kteří tento pohled nesdílí a k mirativitě přistupují skepticky, přičemž se snaží svými argumenty dokázat, že jazyková kategorie mirativity je pouze součástí evidenciality (Lazard, 1999), případně se můžeme setkat i s pracemi, jež existenci mirativity zcela vylučují (Hill, 2012). Tyto názory jsou však v současnosti spíše marginální a považují se za již překonané (viz práce DeLanceyho, 2012; Aikhenvald, 2012; Hengeveld a Olbertz, 2012 a dalších), a na mirativitu tak obvykle bývá nahlíženo jako na svébytnou jazykovou kategorii.

Faktem však zůstává, že se jedná o nově objevenou a poměrně neprozkoumanou lingvistickou kategorii, proto zatím ve španělských a českých gramatikách nebývá uváděna. To by se však v budoucnosti mohlo částečně změnit, vzhledem k tomu, že se španělští a hispanoameričtí lingvisté začínají o tuto problematiku více zajímat, a to zejména z důvodu vlivu indiánských jazyků na španělštinu. V těchto jazycích (kečuánština, guaraní, ajmarština) je totiž kategorie mirativity (a také evidenciality) gramatikalizovaná (Olbertz, 2022; Palacios Alcaine – Pfaender, 2018 a další). Proto v současnosti vznikají zajímavé a přínosné práce, které tuto kategorii zkoumají. Ve vztahu k češtině je však mirativita stále poměrně neznámým termínem, a tak její výrazové prostředky zůstávají v tomto jazyce z velké části neprobádané⁵.

Typologie mirativních významů dle Aikhenvald

Australsko-brazilská jazykovědkyně Alexandra Aikhenvald, jejíž primární lingvistickou oblastí zájmu je kategorie evidenciality, se ve své práci věnuje také mirativitě a v návaznosti na DeLanceyho definici mirativity sestavuje vlastní typologii mirativních významů (2012, s. 473):

- 1) náhlé zjištění, odhalení nebo uvědomění si,
- 2) překvapení,
- 3) nepřipravená mysl (koncept *unprepared mind*),
- 4) informace odporuje očekávání,
- 5) nová informace.⁶

⁴ “... clash between the speaker's previous beliefs and the current state of affairs, which is discovered at the speech time.”

⁵ Pokud je nám dobře známo, z českých zdrojů mirativitu stručně zmiňuje Blaszczyk – Karlík (2017) a Fried (2019), která analyzuje interakční dativ v mluvené řeči a poukazuje mj. na jeho mirativní funkci. Mirativním významem českého podmiňovacího způsobu se zabývá Kratochvílová ve své monografii o kondicionálu (2022).

⁶ “sudden discovery, sudden revelation or realization; surprise; unprepared mind; counterexpectation; new information.”

Je důležité podotknout, že se zmíněné mirativní hodnoty mohou vztahovat jak k osobě mluvčího, tak k posluchači či posluchačům nebo k hlavní postavě příběhu (Aikhenvald, 2012, s. 473).

Výše uvedenou typologii aplikuje Aikhenvald především na jazyky, které v rámci svého gramatického systému disponují vlastními specifickými prostředky pro vyjádření mirativity. Autorka rovněž konstatuje, že již nestačí hovořit v souvislosti s určitým jazykem o tom, že disponuje kategorií mirativity, ale je nutné upřesnit, o jaké mirativní významy se konkrétně jedná (2012, s. 474). Existují totiž jazyky s jedním mirativem (tj. gramatický prostředek vyjádření mirativity), ale také jazyky, které disponují dvěma mirativy, přičemž každý z nich odpovídá jinému mirativnímu významu (himalájský jazyk baltí), ovšem i jazyky, které mají až čtyři druhy mirativů (tibeto-barmský jazyk lisu) (Aikhenvald, 2012, s. 473).

Mirativní strategie

Aikhenvald (2012, s. 437) rovněž zavádí termín mirativní strategie (*mirative strategies*). Těmi rozumí „gramatické markery jiných jazykových kategorií, jejichž primární funkce není mirativní, ale může mirativní významy za určitých okolností vyjadřovat“⁷. Vzhledem k tomu, že španělština a čeština jsou jazyky, které nemají mirativitu gramatikalizovanou, je pro naši práci tento pojem důležitý.

1.5 Vzájemné prolínání významů – mirativita, evidencialita a hodnotící modalita

V případě mirativity a evidenciality lze konstatovat, že o jejich vzájemném vztahu nemůže být pochyb, diskuze se však vedou o tom, zda lze vůbec hovořit o dvou odlišných jazykových kategoriích.

Jak uvádíme výše, někteří autoři se ve svých pracích snaží dokázat, že mirativita je jen typem evidenciality a že se proto nejedná se o zcela svébytnou jazykovou kategorii (Lazard, 1999; Hill, 2012). Proti těmto názorům se v minulosti mnoho lingvistů vymezilo, mezi nimi například již zmínění Aikhenvald (2012) a DeLancey (2001; 2012). DeLancey rozdílnost těchto kategorií demonstruje ve své práci na athabaském jazyku hare, ale rovněž přikládá důkaz z angličtiny. Vzhledem k tomu, že angličtina aktuálně slouží jako vzájemný dorozumívací prostředek na mnoha místech po celém světě, zmíníme si zde příklad z tohoto jazyka.

⁷ “Mirative strategies are grammatical markers of other categories whose primary function is not mirative but can express mirative meanings in certain circumstances.”

DeLancey (2001, s. 377) nabádá čtenáře, aby si představili následující situaci: pokud se ocitneme na školním představení, kde vystupuje dcera našeho přítele, a uslyšíme ji hrát na klavír, je možné, že proneseme větu: *She plays really well*, tedy: „Hraje opravdu dobře“, kterou budeme chtít dát najevo náš údiv či obdiv. Intonace, s jakou větu proneseme, bude jiná, než pokud by se jednalo o pouhé konstatování. Lze říci, že na této intonaci není nic evidenciálního, protože nesouvisí nijak se zdrojem informace, jen je pro nás skutečnost, že dítě hraje dobře na hudební nástroj, novou informací (DeLancey, 2001, s. 377).

Pravdou však zůstává, že jsou obě kategorie navzájem velmi propojené. Sám DeLancey (2001, s. 370) přiznává, že je velmi obvyklé, že morfémy, které nesou význam evidenciální, plní rovněž funkci slovesného prostředku vyjádření mirativity.

Mnoho lingvistů také poukazuje na fakt, že některé nepřímé evidenciály (inference a reportativita) v sobě obsahují hodnocení mluvčího⁸. Zdá se, že se jedná o rys, který mají společný s mirativitou, jež je kromě evidenciality rovněž spojována s hodnotící modalitou. Zavadil – Čermák (2010, s. 264) uvádějí, že k výrazům, které jsou charakteristické pro MV hodnotící, patří mj. slovesa *sorprender* „překvapovat“ a *extrañarse* „divit se“, tedy výrazy, které lze chápat jako mirativní a kterými mluvčí hodnotí obsah výpovědi. Úzký vztah mezi těmito modálními kategoriemi je tedy nezpochybnitelný.

DeLancey (2001, s. 380) nám v této souvislosti nabízí na toto vzájemné prolínání kategorií zajímavý pohled – jednotlivé jazykové kategorie (mirativitu, evidencialitu a modalitu) můžeme vnímat jako nástroje, kterými lze vyjádřit odchylky od tzv. *ideal knowledge status*, tedy stavu ideální/plné informovanosti. Není tedy s podivem, že spolu tyto kategorie interagují a v určitých kontextech se jejich prostředky vyjádření překrývají (DeLancey, 2001, s. 380).

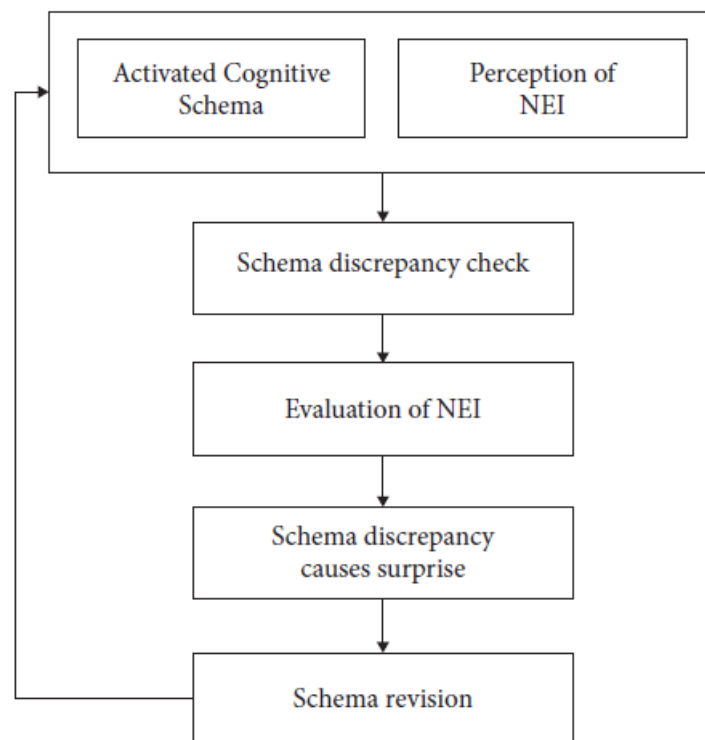
Na základě sekundárních zdrojů nabýváme dojmu, že existují přesvědčivé důvody pro to, aby se na mirativitu a evidencialitu nahlíželo jako na dvě odlišné, na sobě nezávislé kategorie. To však nevylučuje jejich častou vzájemnou provázanost a fakt, že se v mnoha jazycích z formálního hlediska mohou překrývat. U obou kategorií je rovněž patrný vliv hodnotící modality. V rámci kvalitativní analýzy se na toto prolínání modálních a evidenciálních významů zaměříme a pokusíme se mu lépe porozumět.

Překvapení a koncept *unprepared mind* z kognitivního pohledu

Ekman (1980), Peterson (2015) a další autoři uvádějí, že překvapení patří mezi základní lidské emoce, a to spolu s radostí, strachem, vztekem, smutkem, opovržením či odporem.

⁸ V souvislosti se španělským budoucím časem se této problematice věnujeme podrobně v Kap. 3.1.

V rámci psychologických a kognitivních výzkumů lze pocit překvapení zkoumat prostřednictvím tzv. teorie schématu. Schémata představují strukturovaný soubor vědomostí a představ o lidech, situacích, předmětech a událostech a mohou sloužit jako soubor pravidel, kterými se snažíme porozumět světu kolem nás a popsat jej (Mandler, 1984; Reisenzein, 2000; Peterson, 2015). Tento koncept může sloužit k lepšímu porozumění myšlenkovým procesům mluvčího během překvapivé události, na kterou jeho mysl není překvapena. Na následujícím modelu, který vytvořil Reisenzein (2000, s. 265) a který ve své práci uvádí a vysvětluje Peterson (2015, s. 338), si tento kognitivní proces stručně popíšeme:

Obrázek 1 – Kognitivní model myšl. procesů, které byly spuštěny překvapivou událostí (Reisenzein 2000, s. 265; Peterson 2015, s. 338)

Pro lepší pochopení vloženého modelu si uvedeme konkrétní událost, která nám poslouží pro popis jednotlivých myšlenkových procesů mluvčího. Inspirujeme se způsobem, jakým tyto procesy vysvětluje Peterson (2015, s. 336–339), avšak vytváříme si k tomuto účelu vlastní příklad.

Představme si situaci, kdy si půjdeme zakoupit kávu do kavárenského řetězce Starbucks. Pokud je to naše první návštěva, nemůžeme tušit, že je tento podnik známý tím, že se zákazníků ptá na jméno, aby jim jej následně napsal na kelímek. Když se nás tedy zaměstnanec kavárny na konci objednávky zeptá na jméno, může to pro nás být překvapivé. Nyní si spojíme tuto konkrétní situaci s danými kognitivními procesy uvedenými na obrázku výše:

- 1) **Schéma:** Mluvího předchozí zkušenosti v podobných situacích a obecné povědomí.
→ Postup při objednání nápoje v kavárně (máme již zkušenosti s objednáním nápoje, tušíme, jak tento proces probíhá)

Aktivované kognitivní schéma (*Activated Cognitive Schema*):

→ Nacházíme se v kavárně Starbucks, objednáme si kávu (zároveň máme jistá očekávání ohledně toho, jak tento proces bude probíhat)

- 2) **Kontrola nesrovnalostí v rámci schématu a hodnocení nové informace** (*Schema discrepancy check and evaluation of NEI⁹*):

→ Nečekaná událost (obsluha nás žádá, abychom jí sdělili své jméno) je v rozporu se starší informací, která je součástí výše uvedeného aktivovaného kognitivního schématu

- 3) **Nesrovnalost ve schématu způsobí překvapení** (*Schema discrepancy causes surprise*):

→ Skutečnost, že nás zaměstnanec podniku požádal, abychom mu sdělili své jméno, je pro nás něco neobvyklého, jsme překvapení

Revize (*Revision*):

→ Obsluha či jiná osoba nám situaci vysvětlí, případně si vzpomeneme, že jsme o tomto postupu již od někoho slyšeli a my si pravděpodobně řekneme: *Aha, obsluha nás žádá o jméno, protože nám chce napsat jméno na kelímek, takový postup je zde obvyklý.*

V souvislosti s kognitivním rozměrem překvapení zmiňuje Peterson (2015, s. 339) také tři úrovně, ve kterých se překvapení projevuje současně, spolu s konkrétními příklady:

- 1) úroveň subjektivní (*the subjective level*): subjektivní pocit, slovní zvolání;
- 2) úroveň fyziologická (*the physiological level*): změny v srdečním tepu;
- 3) úroveň behaviorální (*the behavioural level*): specifický výraz v tváři.

Úroveň subjektivní je pro naši práci zásadní, protože na této úrovni probíhá lingvistické vyjádření překvapení (Peterson, 2015, s. 339). Může se jednat o pouhá zvolání (*jé, aha, no jo*), ale i o komplexnější výrazy a konstrukce, kterými se v této práci budeme zabývat.

Mirativita z pohledu diskursově funkční gramatiky

Kategorie mirativity připoutala v průběhu let pozornost mnoha lingvistických proudů, mimo jiné tzv. diskursově funkční gramatiky¹⁰ (*functional discourse grammar*). Hlavní osobností, která je s tímto oborem gramatiky spjatá, je Simon Cornelis Dik. Významné je v tomto ohledu

⁹ NEI je zkratka pro *new environmental information* (Peterson, 2015, s. 332).

¹⁰ V češtině tento název není ustálený, užíváme proto podobu, kterou zavádí Hirschová (2017b).

jeho dílo *The Theory of Functional Grammar* (1989; 1997) a také práce Keese Hengevelda a Lachlana Mackenzieho – *Functional Discourse Grammar* (2008), kteří na Dikovu teorii navázali a rozšířili ji o pragmatický modul. Funkční gramatika se odkazuje na pražskou školu, Sapira a Hallidaye a jejím cílem je popsat a vysvětlit jazykové výrazy „v obecném rámci tvořeném pragmatickým systémem verbální interakce“ (Hirschová, 2017b).

Pojem mirativita se objevuje až u Hengevelda a Mackenzieho (2008, s. 70–76) a autoři tento jev chápou jako běžnou ilokuci a zavádějí pojem *mirative illocution*. Dle jejich názoru zde není, na rozdíl od ilokuce deklarativní, záměrem mluvčího předat určitý sdělovaný obsah, ale „předat překvapení ohledně sdělovaného obsahu, o němž se obvykle předpokládá, že je adresátovi známý“¹¹ (Hengeveld – Mackenzie, 2008, s. 73). Jak nicméně upozorňuje Olbertz (2009), autoři ve své práci mylně spojili mirativitu a zvolání v jeden koncept. To, co nazývají mirativní ilokucí (*mirative illocution*), je ve skutečnosti ilokuce zvolací (*exclamative illocution*) (Olbertz, 2009, s. 80). Toto pochybení později uznává i jeden z autorů (Hengeveld – Olbertz, 2012, s. 490) a dodává, že sice zvolání chápe jako ilokuční koncept, ovšem je od něj třeba odlišit mirativitu, která má význam modální. Podrobněji o rozdílech i podobnostech mezi těmito jevy hovoříme v Kap. 4 o syntaktických prostředcích vyjádření mirativity.

¹¹ “...pass on surprise about a Communicated Content typically presupposed to be known to the Addressee”

2 Lexikální prostředky vyjádření mirativity

V rámci této kapitoly budeme analyzovat konkrétní lexikální prostředky vyjádření mirativity. Budeme se zabývat gramatikalizovanými imperativy, částicemi a citoslovci a také větnými adverbii. Popíšeme situaci ve španělštině a rovněž budeme přihlížet k situaci v češtině.

2.1 Gramatikalizované imperativy

U gramatikalizovaných imperativů je nejprve nutné poukázat na jistou rozkolísanost, která panuje v jejich slovnědruhovém hodnocení. RAE (2009, s. 3930) tyto slova řadí k citoslovcím odvozeným ze sloves (*las interjecciones creadas a partir de verbos*). V návaznosti na to uvádí, že jeden imperativní tvar daného slovesa může dát vzniknout víc než jednomu citoslovcí, aniž by to znamenalo, že se tyto výrazy automaticky stanou ohebnými slovními druhy. Jako příklad uvádí citoslovce *anda* a *ande*, *toma* a *tomá* (RAE, 2009, s. 3930). Zároveň poukazuje na odlišné lingvistické funkce těchto citoslovcí, což u tvarů, které jsou součástí jednoho flexivního paradigmatu (v tomto případě slovesa *mirar*), nebývá zvykem (RAE, 2009, s. 3930). Sánchez López (2017) a González López – Trotzke (2021) výraz označují za částici odvozenou ze sloves. Některé zdroje v souvislosti s těmito výrazy zmiňují také termín diskurzivní markery (Cuenca – Marín, 2003), jiné je řadí ke spojčkám (Pons, 1998) či gramatikalizovaným imperativům.

Gramatikalizovaný imperativ *mira*

Během procesu gramatikalizace ztratil výraz *mira* z části svůj původní význam, který vychází ze španělského slovesa *mirar* „(po)dívat se“. To patří mezi tranzitivní slovesa, vyžaduje tedy přímý předmět, naproti tomu tvar *mira* se ve větách objevuje bez něj (Sánchez López, 2017, s. 494):

(1a) **Miró a** sus hijos, los menores estaban cansados, rígidos en su ropa de domingo, y los mayores comenzaban a distraerse.

Podívala se na své děti: mladší byly unavené, seděly klidně v nedělních šatech, ty větší se začaly bavit.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 4. 2. 2024. Isabel Allende, *Casa de los espíritus*, překlad Posseltová-Ledererová, Hana.)

(1b) «**Mira**, abuela, si ella no cambia, estará siempre fregada».

„**Hele**, babi, jestli se nezmění, bude mít smůlu pořad.“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 4. 2. 2024. Isabel Allende, *Eva Luna*, překlad Alena Jurionová.)

S tím také souvisí fakt, že slovo *mira* nemůže být negováno, kdežto sloveso *mirar* v rozkazovacím způsobu ano (Sánchez López, 2017, s. 494). Je třeba uvést, že podoba *mira* prošla při procesu gramatikalizace jak změnami morfologickými – *mira* se pojí s tvarem 2. osoby singuláru rozkazovacího způsobu, nicméně i přesto je v omezeném rozsahu možná určitá variabilita v rámci kategorie slovesné osoby: *mire (usted)*, *mirad (vosotros)*, *miren (ustedes)* – , tak změnami fonetickými: v hovorové španělštině se často užívá tvaru *mia* (Sánchez López, 2017, s. 494). V neposlední řadě lze *mira* použít jako tzv. *minimal positive response*, tedy odpověď, kterou posluchač mluvčímu potvrzuje, že s ním udržuje komunikační kontakt a zároveň mu dává najevo, že ho sdělení zajímá (DeLancey, 2001, s. 377). Autor tuto skutečnost ve své práci demonstruje na mirativní částici *halo* z athabaského jazyka hare, nicméně Sánchez López (2017) udává, že španělský výraz *mira* funguje stejným způsobem a dokládá to následujícím příkladem:

(2) A: «Mi casa es la más bonita de todo el vecindario».

B: «**Mira**» (vyjadřující souhlas)

B': «**Miraaa**» (vyjadřující nesouhlas)

(Převzato z: Sánchez López, 2017, s. 495.)

Autorka rovněž analyzovala *mira* v orální části španělského korpusu CREA s dalšími diskurzními markery. Výsledky analýzy ukazují, že ani v jednom případě imperativ *mira* nepředcházela diskurzním markerům. Autorka na základě toho usuzuje, že funkcí tohoto výrazu není uvozovat výpověď, nýbrž označovat sdělení, do kterého zasahuje, za nové nebo neočekávané, z čehož vyplývá, že může nabývat mirativního významu (Sánchez López, 2017, s. 499).

Je také důležité poznamenat, že přestože tento výraz spadá do jiné slovnědruhové kategorie a nabyl odlišných funkcí, než kterými původně v rámci paradigmatu disponoval, existují situace, kdy od sebe tyto dva významy nelze spolehlivě oddělit:

(3) De pronto Álvaro señala al Cofi al otro lado de la acera.

ÁLVARO: «**Mira**, tu Tyson ya tiene rival».

(ÚČNK, InterCorp, cit. 5. 2. 2024. Guillermo Arriaga, *Amores perros*.)

Ve výše uvedeném překladu se překrývají minimálně tři významy – je zde patrný původní význam tohoto tvaru, odvozený od slovesa *mirar*, význam mirativní (vyjádření překvapení, vyjádření něčeho neočekávaného či nové informace) a výzva adresátovi, aby k něčemu upřel zrak.

Vztah k evidencialitě

Sánchez López (2017) následně udává, že za tím, že si toto slovo rozvinulo mirativní význam, může stát jeho schopnost vyjadřovat ve slovesné podobě význam evidenciální, což je pro slovesa smyslového vnímání charakteristické. Whitt (2009, s. 11) rozlišuje mezi tzv. *subject oriented perception verbs* a *object oriented perception verbs*. Do první kategorie řadí sloveso *ver* „vidět“, které je zaměřené na smyslový akt jako takový, není zde tedy patrný žádný odkaz na záměr mluvčího (Whitt, 2009, s. 11). Ke druhé kategorii přiřazuje sloveso *mirar*, jehož primární funkcí je naopak vyjádření záměru mluvčího, z čehož plyne, že jej není možné užít jako kanonický marker evidenciality – v opačném případě by to naznačovalo, že mluvčí pátrá po důkazu o pravdivosti výpovědi, který zatím nemá (Sánchez López, 2017, s. 500). Naproti tomu když mluvčí použije sloveso *mirar* v imperativním tvaru, nepřímou tím vyjadřuje, že má o daném tvrzení nějaký důkaz, jež chce sdílet s posluchačem, z čehož vyplývá, že se mluvčí domnívá, že posluchač tento důkaz zatím k dispozici nemá, protože jde o novou či neočekávanou informaci (Sánchez López, 2017, s. 500).

České protějšky

V následující části práce využijeme jazykového korpusu InterCorp, konkrétně jeho španělské a české části, abychom zjistili, jakých výrazových prostředků bylo v češtině užito pro překlad španělského gramatikalizovaného imperativu *mira*. Po vyřazení šumů, které neodpovídaly našim požadavkům (jednalo se především o případy, kdy se jednalo o předmětové sloveso *mirar*), jsme získali 73 výskytů, jež jsme shrnuli v níže uvedené tabulce:

Překlad do češtiny	Počet výskytů	%
<i>Podívej/te (se)</i>	39	53
<i>Hele</i>	17	23
<i>Poslyš</i>	3	4
<i>Víš (co)</i>	3	4
<i>Koukni</i>	2	3
<i>Chápeš</i>	1	1
Nepřeloženo	8	11
CELKEM	73	100

Tabulka 1 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu *mira*

Jak je patrné ze získaných dat, nejfrekventovanějším českým protějškem je výraz „podívej/te“, který se ve výsledcích objevil i v kombinaci se zvratným zájmenem „se“:

(4) «**Mira**, lo mejor es que te pasés a verme y ya hablamos, ¿vale?»

„**Podívej se**, nejlepší bude, když se tu zítra zastavíš a probereme to, dobře?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 5. 2. 2024. Lucía Etxebarria, *Beatriz y los cuerpos celestes*, překlad Hana Kloubová.)

Mezi překladatelskými řešeními najdeme také výrazně zastoupené citoslovce „hele“ (viz příklad 1b). Kleňhová (2012) tyto dva výrazy řadí do kategorie interakčních citoslovcí. Ta plní zejména kontaktní a upozorňovací funkce (Kleňhová, 2012, s. 238–254). Bělič (1970) užívá termínu upozorňovací citoslovce a zároveň ve svém článku zmiňuje možnost, že citoslovce „hele“, které má i podobu „hle“, mohlo vzniknout z imperativního tvaru slovesa „hledět“ („hled“), upozorňuje ovšem na to, že „předpokládaný zánik koncové souhlásky po samohlásce (hled' > hle) je v historické češtině jev dost neobvyklý“ (Bělič, 1970). Zajímavé pro nás je, že podobně jako je tomu v případě španělského gramatikalizovaného imperativu *mira*, má výraz „hele“ schopnost k sobě připojovat imperativní koncovky – „heleme“, „heleme se“, „helej“, „heljte“..., ale zároveň vznikly i analogické formy od slovesa „hledět“: „heled“, „heled'me“, „heled'te“¹² (Bělič, 1970). I těch je možné užít mirativně, tedy pro vyjádření nové či neočekávané informace. Uvádíme příklad z publicistického textu:

(5) „**Heled'te**, my jsme spolužáci z právnické fakulty. Známe se strašných let.“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 6. 2. 2024. Lenka Zlámalová, *Týdeník Echo*.)

Z výše uvedené tabulky rovněž vyplývá, že pro překlad námi analyzovaného výrazu bylo užito i jiných sloves smyslového vnímání, konkrétně „koukni“ a „poslyš“.

Česká slovesa smyslového vnímání versus španělské *mirar*

Čeština, podobně jako španělština, neuvádá v námi analyzovaných případech slovesa *ver* „vidět“¹³, protože jím v této podobě není možné mirativitu vyjádřit. Situace v češtině je ovšem složitější, než se na první pohled může zdát, protože do ní vstupuje problematika povahy slovesného děje (viz Kap. 3.4) a slovesného vidu. Jak je patrné i z výsledků korpusové analýzy, rodilí mluvčí češtiny volí v případech, kdy s posluchačem sdílí nějakou novou či nečekanou informaci, tvaru „podívej (se)“, který obsahuje prefix *-po*. Varianta „dívej“ se ve výsledcích neobjevila. Tento tvar, podobně jako jeho varianta s prefixem *-po*, se nejčastěji užívá v situacích, kdy mluvčí vyzývá posluchače, aby upřel svůj zrak k nějakému předmětu. Rozdíl mezi těmito dvěma tvary spočívá v tom, že tvar „podívej (se)“ lze bez potíží užít v mirativních

¹² Bělič dále uvádí, že tato „imperativizace“ probíhá i u jiných citoslovcí, viz např. „na“ – „nate“ (1970).

¹³ Hovoříme pouze o slovesu *vidět*. V kombinaci s některými prefixy (např. *u-vidět*) však toto sloveso nabývá schopnosti vyjadřovat mirativní význam, viz Kap. 3.4.

kontextech, kdežto sloveso bez prefixu by způsobilo, že by rodilý mluvčí vnímal větu minimálně jako zvláštní či nekompletní¹⁴:

(6) „**Podívej/dívej**“?, já přece vím, co jsme zažívali v jejich věku, dělali jsme pořádné voloviny, jenže... Jak bych to řekl, byly to takové ‚normální‘ a pochopitelné voloviny!“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 7. 2. 2024. Jan Cimický, *Smrt básníka*.)

Gramatikalizované imperativy *anda* a *vaya*

Imperativy *vaya* a *anda*, že se od zmíněného výrazu *mira* liší především typem slovesa, ze kterého byly odvozeny: zatímco tvar *mira* se vyvinul ze slovesa smyslového vnímání *mirar*, tyto dva výrazy mají původ ve slovesech pohybu – *anda* ve slovese *andar* „chodit/kráčet/jít“ a *vaya* ve slovese *ir* „jít/jet“. V souvislosti s formálními náležitostmi těchto výrazů je rovněž třeba uvést, že podoba *anda* je odvozena od imperativního tvaru slovesa, zatímco *vaya* odpovídá tvaru přítomného subjunktivu (Figueras Bates, 2022, s. 179).

Figueras Bates (2022, s. 179) ve své práci poukazuje především na polyfunkčnost těchto slovních tvarů. Námi analyzované výrazy podle Figueras Bates (2022, s. 179) mají tři významy: konceptuální (*conceptual*), procesní (*procedimental/computational*) a emoční (*afectivo*).

Konceptuální význam je spjatý s doslovným významem výrazů. V případě vybraných gramatikalizovaných imperativů se jedná o jejich původní význam, který vychází ze sloves pohybu a smyslového vnímání, ze kterých byly odvozeny. Význam procesní souvisí s myšlenkovými procesy mluvčího a pragmatickou funkcí výrazů. Jedná se například o situace, kdy mluvčí užívá výrazů *anda* a *vaya* (a také *mira* a dalších) při vybízení posluchače k akci. Význam emoční souvisí s postojem a emocemi mluvčího (Figueras Bates, 2022).

Právě poslední dva zmíněné pojmy jsou klíčové pro schopnost vyjadřování mirativity. Ta je dle autorky rysem, jenž je společný všem výše uvedeným výrazům (Figueras Bates, 2022, s. 179). Autorka (2022, s. 181) dále zmiňuje, že *vaya* a *anda* prošly sémantickými změnami, které měly za následek, že se z výrazů, které původně měly význam ostentativní, staly výrazové prostředky subjektivní povahy, ve kterých je vyjádřena perspektiva mluvčího. Jelikož nyní plní interpersonální a textové funkce, je možné v souvislosti s nimi hovořit o pragmatikalizaci (Figueras Bates, 2022, s. 181). Pragmatikalizace je proces, při kterém propoziční významové prvky přecházejí v nepropoziční, které posléze vedou ke vzniku již zmíněných subjektivních výrazových prostředků. Těmi mluvčí vyjadřuje svůj postoj či emoční stav (Traugott, 2010, s. 32). Tím může být právě projev údivu či překvapení (Figueras Bates, 2022, s. 181).

¹⁴ K tomuto závěru docházíme na základě našich znalostí a nám známých informací. Je třeba zdůraznit, že nevylučujeme, že se tento jev může napříč různými dialekty lišit.

Vaya někdy funguje podobně jako tzv. *determinantes exclamativos*, mezi které se řadí např. *qué, cuán a cuánto* (RAE, 2009, s. 4969). Tuto podobnost potvrzuje skutečnost, že *vaya* rozvíjí substantiva, což činí i další výrazy, které náleží k této slovnědruhové kategorii (RAE, 2009, s. 4969). Význam, kterého *vaya* nabývá, závisí především na konkrétním podstatném jménu, které rozvíjí, ale také na situaci a širším kontextu (RAE, 2009, s. 4969). *Vaya* pak může vyjadřovat několik, mnohdy extrémních významů mezi které patří zejména pochvala, pohrdání či rozpor s daným tvrzením (RAE, 2009, s. 4969). Uvádíme příklady, kde tento výraz nese ironický odstín (7a), ale může mít i silně pozitivní význam, kdy mluvčí pozitivně hodnotí určitý aspekt (7b):

(7a) Pero tal vez la cosa no iba por ahí, tal vez sólo se trataba de una broma. **Vaya** bromita, dije yo.

Ale možná to tak nebylo, třeba šlo jenom o legraci. **Náramná** legrace, já na to.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 11. 2. 2024. Roberto Bolaño, *Los detectives salvajes*, překlad Anežka Charvátová.)

(7b) «¡Qué pelo negro más bonito! ¡Casi parece azul! ¡**Vaya** gato!»

„Ten nádherný kožíšek! Celý do modra. **Tomu říkám** kocour!“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 11. 2. 2024. Camilo José Cela, *La colmena*, překlad Alena Ondrušková.)

Vaya se rovněž používá v kombinaci s předložkou *con*. Podle RAE (2009, s. 3948) má tato konstrukce několik funkcí, obvykle se užívá k vyjádření emocí, např. obdivu, překvapení, rozmrzelosti apod. (2009, s. 3948), z čehož vyplývá, že může vyjadřovat také mirativitu. Uvádíme příklad:

(8) «Yo nunca le dije tal cosa. De ningún modo. ¡**Vaya con** la tabernera chismosa!»

„Já jsem jí nikdy nic takového neřekl. V žádném případě. **Ta** šenkýřka **je ale** klepna!“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 12. 2. 2024. Juan Marsé, *Caligrafía de los sueños*, překlad Marie Jungmannová.)

Podobným způsobem se užívá i výrazu *velay*, které disponuje i variantou *elay* (RAE, 2009, s. 3948).

České protějšky španělského gramatikalizovaného imperativu *vaya*

V rámci této korpusové analýzy jsme se zaměřili na české protějšky španělského gramatikalizovaného imperativu *vaya*. Pro účely naší analýzy jsme použili vzorek 100 náhodných výskytů, z kterého jsme vyloučili případy, kdy byl slovní tvar užit ve slovesné podobě.

Typ odpovídajících prostředků	Konkrétní výrazy	Počet výskytů
Tvary v imperativu (příp. kombinace s lex. výrazy)	<i>hele/heleďme (se), podívejme (se), neřikej/te, (ale) jdi/jděte,</i>	28
Částice	<i>ale</i> (též reduplikovaně – <i>ale ale</i>), <i>no ne</i>	37
Citoslovce	<i>vida, bože, propánakrále, hmm</i>	29
Nepřeloženo	–	6
CELKEM	–	100

Tabulka 2 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu *vaya*

Jak můžeme vidět, čeština pro překlad výrazu *vaya* užívá rozmanitých prostředků, což jednoznačně poukazuje na jeho polyfunkčnost ve španělštině. Můžeme si všimnout, že nejčastějším způsobem překladu do češtiny v rámci této analýzy je částice „ale“, která, jak si v této práci ukážeme, je frekventovaně užívaným prostředkem pro vyjádření mirativity v češtině. Při vyjádření podivu a překvapení nad něčím nečekaným se částice „ale“ mnohdy vyskytuje ve středově větěném postavení (Štícha et al., 2013, s. 774), což reflektují i výsledky analýzy, ze kterých je patrné, že se tento výraz často objevoval v konstrukci „To je ale“ + substantivum. Za těchto okolností může vyjadřovat jak situaci, kdy je mluvčí překvapen příjemně (9a), tak případy, kdy situaci hodnotí negativně (9b):

(9a) To je **ale** dobré víno!

(Převzato z: Štícha et al., 2013, s. 774.)

(9b) To je **ale** drzost!

(Převzato z: Štícha et al., 2013, s. 774.)

Ve výsledcích najdeme také citoslovce „hele“, které může mít mirativní význam a kterému jsme se podrobněji věnovali v rámci analýzy gramatikalizovaného imperativu *mira*. Za zmínku rovněž stojí citoslovce „vida“, které bývalo citoslovcem prostě ukazovacím a které se následně začalo používat jako projev údivu či překvapení (Anon., 1920, s. 142–143). Je ovšem nutné zmínit, že v současné době se objevuje primárně v písemném projevu. Autor (1920, s. 142–143) ke vzniku tohoto výrazu dodává, že svou podobou odpovídá přechodníku slovesa „vidět“, není tedy vyloučeno, že tento výraz nabyl jiného mluvnického významu, čemuž odpovídá skutečnost, že toto citoslovce mívá ve 4. pádě předmět:

(10) **Vida ho**, už jde!

(Převzato z: Anon., *Naše řeč*, 1920, s. 142.)

Jedním z českých protějšků je i sloveso „jít“ v imperativu druhé osoby singuláru a plurálu, které bývá doprovázeno částicí „ale“:

(11) «Hace tiempo que ya nada es demasiado importante para mí».

«¿Ah, no? **Vaya**. ¿Cuántos años tienes, Blay?»

„Už nějakou dobu pro mě nic není příliš důležité.“

„Že ne? **Ale jdi**. Kolik je ti let, Blay?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 13. 2. 2024. Juan Marsé, *Caligrafía de los sueños*, překlad Marie Jungmannová.)

Jak je z uvedeného příkladu zřejmé, výraz zde nabývá jiné funkce a jeho původní význam již není patrný – ze slovesa „jít“, které patří mezi slovesa pohybu a v imperativu nejčastěji vyjadřuje situaci, kdy mluvčí vybízí posluchače k tomu, aby se přemístil (často v kombinaci s příslovečným určením místa – „jdi pryč“, „jdi domů“), nabyl tento výraz v některých případech jiného – dle našeho názoru mirativního – významu. Aikhenvald (2012, s. 473) ve své typologii mirativních významů uvádí, že do kategorie mirativity patří také situace, kdy informace odporuje očekávání mluvčího. Z výše uvedeného příkladu lze soudit, že mentální rozpoložení, ve kterém se nachází druhá osoba, je pro mluvčího překvapivé či neočekávané a odmítá mu uvěřit. Jak bylo uvedeno výše, i v tomto případě lze hovořit o tzv. pragmatikalizaci. Podobný význam má i konstrukce „neříkej“, která se ve výsledcích také objevila, a podobně jako její španělský protějšek *no me digas* se vyskytuje v prostředí zvolacích vět.

České protějšky španělského gramatikalizovaného imperativu *anda*

V následující korpusové analýze jsme hledali české protějšky španělského gramatikalizovaného imperativu *anda*. I v tomto případě jsme vybrali vzorek 100 náhodných výskytů, z kterého jsme vyloučili případy, kdy byl slovní tvar užit ve slovesné podobě.

Typ odpovídajících prostředků	Konkrétní výrazy	Počet výskytů
Tvary v imperativu (příp. kombinace s lex. výrazy)	<i>(ale) jdi, běž, podívej, koukej, poslechni, spust', hele, koukej (+ sloveso v infinitivu)</i>	41
Různé typy vybízecích konstrukcí (příp. kombinace s lex. výrazy)	<i>(ale) no tak, do toho, šup, hybaj, spust'</i>	54
Částice	<i>ale, no ne</i>	5
CELKEM		100

Tabulka 3 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu *anda*

Z výsledků analýzy lze soudit, že i v případě výrazu *anda* jsou odpovídající české protějšky různorodé povahy a v rámci sdělení mohou plnit různé funkce. V případě výrazů „no tak“, „šup“, „do toho“ se jedná především o funkci vybízečí, kdy mluvčí vybízí posluchače k nějaké činnosti. Na základě dat z tabulky se lze domnívat, že španělský imperativ *anda* nabývá ve větách mnohem častěji funkce vybízečí než imperativ *vaya* (viz Tab. 2).

Výsledky rovněž poukazují na vzájemnou spojitost mezi všemi třemi zkoumanými výrazy, překladatelé totiž některé výrazové prostředky volí opakovaně – jedná se například o citoslovce „hele“, které v češtině může vyjadřovat překvapení a podiv. To potvrzuje hypotézu Figueras Bates (2022, s. 179), která ve své práci uvádí, že schopnost vyjadřovat mirativní význam je faktor, který je společný všem třem uvedeným výrazům. Uvádíme dva příklady, ve kterých mluvčí užívá výrazu *anda*, aby vyjádřil údiv:

(12) César rodeó el coche en dirección a la portezuela derecha.

«**Anda**, mira. Nos han puesto una multa.»

«No me digas.»

César obešel auto k pravým dveřím.

„**No ne**, podívej se. Dostali jsme pokutu.“

„To není možné.“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 14. 2. 2024. Arturo Pérez-Reverte, *La tabla de Flandes*, překlad Bronislava Skalická.)

(13) Al salir del Palacio, recibimos el primer piropo de dos muchachos que pasaban en un taxi.

«¡**Anda**, niña incestuosa! ¿Te casaste con el puro?»

Vycházeli jsme z Paláce a dostalo se nám první poklony od dvou mladíků z kolemjedoucího taxi.

„**Hele**, krvesmilnice! Klofla jsi fotříka, co?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 14. 2. 2024. Zoé Valdés, *La nada cotidiana*, překlad Blanka Stárková.)

Zajímavým českým protějškem je spojení imperativu slovesa „koukat“ s infinitivem, které vyjadřuje pragmatické rysy imperativu. Jedná se například o slušnost či naléhavost (Karlík, 2017b):

(14) Mi jefe me había dicho esa mañana, **anda**, búscate una historia sórdida, algo de sangre, un cuento del bajo mundo.

Toho rána mi šéf řekl: „**Koukej sehnat** nějakou pořádně temnou historku, aby tam byla krev, nějaký příběh z podsvětí.“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 14. 2. 2024. Jorge Zúñiga Pavlov, *Mudanzas y otros movimientos*, překlad Anežka Charvátová.)

Toma

Výraz *toma* řadí RAE (2009, s. 3948) mezi citoslovce vyjadřující překvapení, my jej však pro účely této práce budeme řadit ke gramatikalizovaným imperativům, podobně jako výrazy *mira*, *vaya* a *anda*, protože vznikl z tvaru imperativu španělského slovesa *tomar* „vzít, brát“. Může mít ovšem i funkci vybízecí, v takovém případě by mu odpovídaly české citoslovce „na“ nebo „tumáš/tu máš“.¹⁵

S významovým odstínem mirativity se vyskytuje nejčastěji ve zvolací konstrukci *toma ya*:

(15) «¿Qué dices? A ver, dame».

«Tiene dos mil visitas desde esta mañana, ¡toma ya!»

(RAE, CORPES XXI, cit. 25. 2. 2024. Paula Rivers: *Que te parta un rayo, Candela.*)

Arrea, atiza

Posledními výrazy, které se řadí ke gramatikalizovaným imperativům a jsou pro naši práci relevantní, jsou *arrea* a *atiza*. *Arrea* je odvozeno od imperativního tvaru slovesa *arrear* „popohnat, pobídnout“ a *atiza* od imperativního tvaru slovesa *atizar* „podnítit, rozdmýchat, vyvolat“. Obě dvě slova mohou plnit funkci citoslovcí údivu (RAE, 2009, s. 3948), jedná se ovšem o výrazy hovorové.¹⁶

Závěry

V této části práce jsme se věnovali španělským gramatikalizovaným imperativům *mira*, *anda*, *vaya*, *toma*, *arrea* y *atiza*. Zmínili jsme, že důležitou úlohu sehrála tzv. pragmatikalizace – proces, při kterém si tyto slovní tvary osvojily pragmatické funkce, ze kterých následně vznikly výrazy subjektivní povahy, jimiž mluvčí vyjadřuje mj. svůj emoční stav, kterým může být právě překvapení či podiv. Na základě provedené korpusové analýzy jsme zjistili, že se v češtině pro jejich vyjádření užívá rozmanitých výrazových prostředků – v mnoha případech se jedná o výrazy, které se v češtině s vysokou frekvencí používají právě pro vyjádření mirativity.

¹⁵ Soudíme na základě dat získaných 27. 2. 2024 z paralelního korpusu *InterCorp* verze 16.

¹⁶ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 27. 2. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

2.2 Částice a citoslovce

V této části práce se zaměříme na další lexikální prostředky vyjadřující mirativitu. Jsou jimi částice a citoslovce, které tohoto významu mohou nabývat ve španělštině i v češtině. Nyní si uvedeme konkrétní příklady.

Dizque

RAE (2009, s. 423) *dizque* řadí mezi příslovce, přičemž dodává, že je svým významem podobné výrazům *al parecer* a *presuntamente* a užívá se především v některých latinskoamerických oblastech. Uvádí příklad:

(16) Ya ves, él siempre ha sido gente del gobierno y **dizque** simpatiza con ustedes.

(Převzato z: RAE, 2009, s. 423.)

Na základě dat získaných z korpusu *InterCorp* můžeme vidět, že tohoto výrazu užívají především autoři mexické, chilské a peruánské národnosti:

Autor	Národnost	Počet výskytů
Juan Rulfo	Mexiko	22
Fernanda Melchor		
Carlos Fuentes		
Roberto Bolaño	Chile	15
Jorge Zúñiga Pavlov		
Mario Vargas Llosa	Peru	2
CELKEM		39

Tabulka 4 – Lexikální vyjádření mirativity – Národnost autorů užívajících výrazu *dizque*

Kratochvílová (2023) označuje *dizque* za reportativní částici a poukazuje na její evidenciální význam. V souvislosti s ní se rovněž zmiňuje o české reportativní částici „prý“ (a její hovorové variantě „prej“), jež má původ v českém slovese „praviti“ (Rejzek, 2001). Autorka zkoumá, do jaké míry si tyto výrazy vzájemně odpovídají.

Dochází k závěru, že jsou mezi nimi jisté systémové rozdíly (např. co se týče frekvence užívání a kontextů, ve kterých je výrazů užíváno), a zároveň uvádí, že skutečnost, že české částici „prý“ odpovídá velké množství prostředků, svědčí o komplexnosti kategorie reportativity ve španělštině (Kratochvílová, 2023, s. 20–21). Podrobněji se reportativnímu evidenciálu věnujeme v Kap 1.3.

Olbertz (2022, s. 736) udává, že výraz *dizque* může nabývat také mirativního významu, zaznamenané jsou zejména případy, kdy jej v této funkci užili mluvčí dominikánské a kolumbijské národnosti. Uvádíme příklad:

(17) ¡**Dizque** una botella de Whisky! Yo no puedo beber cosas finas; me dan dolores de cabeza.

(Převzato z: Olbertz, 2022, s. 736.)

K širšímu kontextu námi převzatého příkladu Olbertz (2022, s. 736) dodává, že se jedná o situaci, kdy je číšnici za práci navíc místo finanční odměny nabídnuta lahev whisky. Můžeme vyloučit, že by se v tomto případě jednalo o reportativní užití, mluvčí je v tomto případě ze získané kompenzace překvapená (ač v negativním slova smyslu), proto můžeme soudit, že význam, kterého zde výraz nabývá, je skutečně mirativní.

Hala

Španělský výraz *hala* náleží ke slovnědruhové kategorii citoslovcí a disponuje rovněž podobou *ala* (RAE, 2009, s. 3948; 3912). *Hala* patří k tzv. *interjecciones concatenadas*, což znamená, že může následovat po jiném citoslovcí či zvolacím výrazu, ale zároveň si udržuje významovou nezávislost. Tyto výrazy je nutné od sebe interpunkčně oddělit (RAE, 2009, s. 398).

Hala nejčastěji vyjadřuje nadsázku a zveličení (RAE, 2009, s. 3948), ale vyjadřovat může také překvapení nebo obdiv,¹⁷ proto jej řadíme k mirativním lexikálním prostředkům. Tento výraz je rovněž možné užít ve funkci vybízečí.¹⁸

RAE (2009, s. 3912) také poukazuje na přízvukné změny (nejen) u tohoto výrazu, které se projevují v závislosti na tom, co chce mluvčí vyjádřit. Pokud chceme projevit překvapení, je možná alternace mezi výslovnostmi /'ala/ a /a'la/. Druhá varianta ovšem nelze použít v situaci, kdy jinou osobu vybízíme k činnosti (RAE, 2009, s. 3912).

Guau

Toto španělské citoslovce disponuje dvěma rozdílnými významy. Může fungovat jako tzv. zvukomalebné (též onomatopické) citoslovce (*interjecciones onomatopeyas*) (RAE 2009, s. 3914), napodobující zvuk, který vydává pes (odpovídá českému „haf“). Druhý význam, který je klíčový pro naši práci, je vyjádření údivu, překvapení a obdivu, kterému odpovídá anglický výraz *wow*.¹⁹ V češtině se v těchto situacích (především v beletristických dílech) užívá citoslovce „páni“, které už ale v současném mluveném projevu není frekventované, aktuálně se v tomto smyslu v mluveném projevu mnohem častěji užívá převážně hovorových výrazů: „teda“, „ty jo“, „fakt“, „neříkej“, „nene“ apod. (Machálek, 2019).

Caramba, corcho, concho

RAE (2009, s. 3948) uvádí, že tato tři citoslovce patří do skupiny výrazů, které mohou vyjadřovat překvapení, nedůvěřivost (v pravdivost tvrzení) či polekání. Nejužívanějším z nich

¹⁷ RAE: Diccionario panhispánico de dudas, cit. 24. 2. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/dpd/hala>>.

¹⁸ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 25. 2. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

¹⁹ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 25. 2. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

je slovo *caramba*, o čemž svědčí i skutečnost, že toto slovo přejala také čeština, kde se používá primárně s významovým odstínem zaklení²⁰. Uvádíme příkladovou větu s mirativním užitím:

(18) Fue como un relámpago en su interior, cuando agarró el cadáver por las patitas, lo alzó hasta el nivel de sus ojos, lo volteó, lo examinó, y pensó sobresaltado: «**Caramba**, es el tercero que encuentro en esta semana».

Jako by ho něco osvítilo, uchopil mrtvolku za nožičky, pozvedl ji k očím, a jak ji obracel a zkoumal, užasle si pomyslel: „**Hrome**, to je za týden třetí!“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 2. 2024. Gabriel García Márquez, *Los funerales de la Mamá Grande*, překlad Blanka Stárková.)

Vzhledem k vysoké frekvenci užívání tohoto výrazu ve španělštině jsme se rozhodli provést korpusovou analýzu ve španělské a české části korpusu *InterCorp*, prostřednictvím které zjistíme, jaké výrazové prostředky mu odpovídají v češtině:

Korpusová analýza: české protějšky španělského citoslovce *caramba*

Překlad do češtiny		Počet výskytů	%
Interjekce primární		<i>Jejda</i>	1 1
Interjekce sekundární	Cizího původu a od nich odvozené	<i>(A) sakra, safra, safryš, ksakru</i>	24 27
		<i>Caramba</i>	9 10
		<i>Kruci, krucinál, kruciprdel, krucipísek</i>	7 8
		<i>Hergot</i>	3 3
	Domácího původu	<i>Hrome</i>	15 17
		<i>Propáníčka</i>	1 1
	Gramatikalizované imperativy a výrazy odvozené z jiných slovesných forem	<i>(Ale) jdi</i>	4 4
		<i>(No) vida</i>	1 1
<i>Podívejme</i>		1 1	
Zvolací konstrukce	<i>K čertu! U všech čertů! Do čerta! Jděte k čertu!</i>	7 8	
	<i>Zatracená práce!</i>	6 7	
	<i>U všech všudy!</i>	2 2	
	<i>No tohle!</i>	1 1	
	<i>U sta hromů!</i>	1 1	
Nepřeloženo		6	7

²⁰ ÚJČ AV ČR: Internetová jazyková příručka (2008–2024), cit. 26.2.2024 [online]. Dostupné z: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

CELKEM	89	100
---------------	-----------	------------

Tabulka 5 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky citoslovce *caramba*

Jak vyplývá z korpusové analýzy, čeština disponuje nepřehledným množstvím výrazových prostředků pro vyjádření podobného významu jako citoslovce *caramba* – tedy překvapení či údivu. Patří mezi ně sekundární interjekce cizího původu jako např. „sakra“ a jeho různé podoby, které se ve výsledcích objevovaly nejčastěji.

Ostras

Ostras je španělské hovorové citoslovce, které se užívá primárně pro vyjádření nesouhlasu, údivu a překvapení (RAE, 2009, s. 3948), v závislosti na kontextu však může nabývat i jiných významů. Uvádíme příklad mirativního užití:

- (19) «A ver, ¿qué harían sin nosotras los médicos, las enfermeras, los laboratorios, las ambulancias, los hospici»... (*Le suena el móvil. Pausa.*) «**Ostras**, me ha pillado de sorpresa».
(RAE, CORPES XXI, cit. 24. 2. 2024. Maxi Rodríguez, *Las aeróbicas.*)

Tate

Tate rovněž náleží k citoslovcím, které mohou vyjadřovat mirativitu – mnohdy se užívá v situaci, kdy si mluvčí náhle uvědomí něco, čemu předtím nerozuměl nebo to nechápal, nebo v případech, kdy něco náhle zjistí:

- (20) «Me pareció incluso oír un acento raro, de inflexión cantinfléña... **Tate**: el Roberto».
„Dokonce se mi vybavoval takový podivný přízvuk, zapatistický přízvuk... **Aha!** Roberto!“
(ÚČNK, InterCorp, cit. 25. 2. 2024. Pablo Tusset, *Lo mejor que le puede pasar a un cruasán*, překlad Ondřej Nekola.)

I výše zmíněný případ řadíme mezi mirativní užití. V rámci typologie mirativních významů, jejíž autorkou je Aikhenvald (2012, s. 473), by této situaci odpovídal význam „náhlého zjištění, odhalení nebo uvědomění si“.²¹

Může ale také plnit jiné pragmatické funkce, které se odvíjí od širšího kontextu. Jedná se např. o funkci upozornovací, které by v češtině odpovídaly výrazy „pozor“ a hovorové „bacha“.²²

Epa, epále

Mezi další citoslovce, které mohou vyjadřovat mirativitu, řadíme výrazy *epa* a *epále*. Dle RAE (2009, s. 3948) mohou v určitém kontextu vyjadřovat překvapení, často se ale užívají

²¹ “sudden discovery, sudden revelation or realization”

²² Soudíme na základě dat získaných 26. 2. 2024 z paralelního korpusu *InterCorp*.

k povzbuzení či vybízení adresáta. V oblasti Venezuely, Mexika a Bolívie se *epa* rovněž používá ve funkci pozdravu.²³

Cómo (pero cómo)

Cómo plní v některých případech funkci zvolacího či tázacího adverbia, ale může ve větách vystupovat i jako citoslovce údivu či hněvu (RAE, 2009, s. 3948). V některých případech se vyskytuje v kombinaci s výrazem *pero* a má mirativní význam:

- (21) «Pero por qué, entonces, esa tarada lo había comprado?» «Vaya a saber, locura texana».
 «**Pero cómo?** No habían quedado que era de la mejor sociedad de Washington?»
 „Tak proč si ho teda ta husa kupovala?“
 „Co já vím, asi v záchvatu texaského šílenství.“
 „**Cože?** Copak jste před chvílí neřikali, že pocházela z lepší washingtonské společnosti?“
 (ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 2. 2024. Ernesto Sabato, *Abaddón el exterminador*, překlad Anežka Charvátová.)

Souhrnná tabulka – typologie mirativních významů dle Aikhenvald s odpovídajícími příklady lexikálních prostředků ve španělštině a v češtině

V tabulce uvedené níže shrnujeme, jaké lexikální prostředky odpovídají daným mirativním významům. Vycházíme přitom z typologie mirativních významů od Aikhenvald (2012, s. 473), které se podrobněji věnujeme v Kap 1.4.

Mirativní význam	Příklady odpovídajících LP ve španělštině	Příklady odpovídajících LP v češtině
Náhlé zjištění, odhalení nebo uvědomění si	<i>tate, ah</i>	<i>aha, no jo</i>
Překvapení	<i>hala, quau</i>	<i>no teda, hele</i>
Nepřipravená mysl (<i>unprepared mind</i>)	<i>uy, ay, caramba</i>	<i>jejda, sakra</i>
Informace odporující očekávání	<i>dizque, anda</i>	<i>(ale) jdi, cože</i>
Nová informace	<i>mira</i>	<i>podívej (se), koukni</i>

Tabulka 6 – Lexikální vyjádření mirativity – Souhrnná tabulka mirat. významů + LP

Je důležité podotknout, že vybrané lexikální prostředky slouží pouze jako ilustrace. Původní typologie mirativních významů od Aikhenvald je určena především pro popis gramatických prostředků vyjádření mirativity, ovšem o gramatikalizované mirativitě nelze u těchto jazyků hovořit, proto jsme užili prostředků lexikálních. Navíc v různých situacích mohou tyto výrazy plnit odlišné funkce a nést tak rozdílné mirativní (i jiné) významy. Z tohoto důvodu

²³ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 25. 2. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

jsme se rozhodli vytvořit také příkladové věty, ze kterých je vždy patrné, kterého mirativního významu zde daný výraz nabývá:

Souhrnná tabulka – typologie mirativních významů dle Aikhenvald s odpovídajícími příkladovými větami ve španělštině a v češtině

Mirativní význam	Příkladové věty ve španělštině	Příkladové věty v češtině
Náhlé zjištění, odhalení nebo uvědomění si	<i>¡Tate! Aquí está el libro que buscaba.</i>	<i>Aha! Tak tady je ta knížka, kterou jsem hledala.</i>
Překvapení	<i>¡Hala! Me habéis preparado una fiesta de cumpleaños!</i>	<i>No tohle! Vy jste mi připravili narozeninovou oslavu!</i>
Nepřipravená mysl (<i>unprepared mind</i>)	<i>Ay, lo he derramado.</i>	<i>Jejda, rozlila jsem to.</i>
Informace odporující očekávání	<i>Anda, Hanka nunca haría algo así.</i>	<i>Ale jdi, Hanka by něco takového neudělala.</i>
Nová informace	<i>Mira, crecí en un pequeño pueblo en Moravia...</i>	<i>Podívej, já jsem vyrůstal v malé vesnici na Moravě...</i>

Tabulka 7 – Lexikální vyjádření mirativity – Souhrnná tabulka mirat. významů + věty

Závěry

V této části práce jsme zkoumali, jakých lexikálních prostředků užívá španělština pro vyjádření mirativity. Zaměřili jsme se především na částice a citoslovce, což jsou prostředky, jež mluvčí často volí v situacích, které jsou pro něj nové či překvapivé. Provedli jsme korpusovou analýzu frekventovaného španělského citoslovce *caramba* a zjistili jsme, že čeština pro vyjádření překvapení disponuje bohatým systémem výrazových prostředků. Některé z nich (gramatikalizované imperativy, zvolací konstrukce) se vyskytují ve všech námi provedených korpusových analýzách, což, dle našeho soudu, potvrzuje jejich mirativní povahu.

Na závěr jsme ke každému mirativnímu významu dle typologie Aikhenvald (2012) připojili některé z výše uvedených španělských i českých lexikálních prostředků a vytvořili ukázky prostřednictvím příkladových vět.

2.3 Adverbia

Dvojice autorů Zavadil – Čermák (2010, s. 138) řadí adverbia (též příslovce či cirkumstantiva) k tzv. denominátorům (slovní druhy základní)²⁴. Ty jsou jedním ze tří funkčních skupin slovních druhů (denominátory, amplifikátory a operátory) a jejich primární funkcí je „pojmenovávat různé vědomím zpracované elementy“ (Zavadil – Čermák, 2010, s. 138).

V rámci české morfologické klasifikace jsou přiřazovány k neohebným slovním druhům, z hlediska sémantiky potom k autosémantiku – slovům významově samostatným, jež pojmenovávají, podobně jako substantiva, adjektiva a slovesa, okolnosti (Karlík – Biskup, 2017). Adverbia rozvíjejí především slovesa a adjektiva a Zavadil – Čermák (2010, s. 187) je dělí na kvalitativní a kvantitativní. První uvedený typ „pojmenovává okolnostní příznak, povahu vlastnosti nebo procesu, případně jejich zařazení časové nebo prostorové“. Autoři zároveň vydělují tři typy okolností, které mohou vyjadřovat – okolnosti místní (*abajo, encima, lejos*), okolnosti časové (*antes, ayer, pronto*) a okolnosti způsobové (*bien, fácilmente, tristemente*) (Zavadil – Čermák, 2010, s. 188). Adverbia kvantitativní pak „pojmenovávají okolnostní příznak, který udává míru vlastnosti, děje nebo jejich kvalitativního příznaku“ – *muy, poco, casi* apod. (Zavadil – Čermák, 2010, s. 188).

RAE (2009, s. 3610) uvádí, že existuje několik druhů adverbialní klasifikace, přičemž nejčastěji se analyzují na základě čtyř kritérií:

1. morfologická struktura (*estructura morfológica*),
2. význam (*significado*),
3. gramatická povaha (*naturaleza gramatical*),
4. syntaktický dopad (*incidencia sintáctica*).

V rámci prvního uvedeného kritéria, tj. adverbialní morfologické struktury, se tato slovnědruhová kategorie klasicky dělí na adverbia původní, tedy neodvozená (*simples, no derivados*) – *bien, mal, luego* a adverbia utvořená odvozováním (*derivación*) nebo skládáním (*composición*) – *delante, detrás, debajo*. Za nejpočetnější adverbialní skupinu RAE (2009, s. 3610) označuje skupinu adverbií zakončených na *-mente*, kterou se v této práci budeme podrobněji zabývat.

²⁴ Autoři při tomto dělení vycházejí z Mluvnice češtiny.

Adverbia zakončená na -mente

Tato adverbia mohou ve větách plnit dvě funkce: mohou rozvíjet slovesa a adjektiva (*pasear lentamente*), nebo mohou být tzv. větnými adverbii (*adverbios oracionales*), která vyjadřují postoj mluvčího a která budou předmětem této části práce.

Španělská větná adverbia (*adverbios oracionales*)

RAE (2009, s. 3695) hovoří o tzv. větných adverbiiích (*adverbios oracionales*), která mají dopad na celou strukturu věty. Pro naši práci jsou významná především tzv. adverbia výpovědi (*adverbios del enunciado*)²⁵, která dále rozděluje na:

1. hodnotící (*evaluativos*),
2. modální nebo modalizující (*modales o modalizadores*),
3. evidenciální (*evidenciales*).

Hodnotícími adverbii mluvčí pozitivně či negativně hodnotí obsah sdělení a dle RAE (2009, s. 3701) se k nim řadí např. *lamentablemente*, *por suerte* nebo *curiosamente*. Pro druhou skupinu, modální adverbia, je relevantní pravdivost či nepravdivost výpovědi. Je to případ výrazů *posiblemente*, *tal vez* či *necesariamente* (RAE, 2009, s. 3701–3702). Poslední kategorií jsou evidenciální příslovce, která prezentují pravdivost či nepravdivost vyřčeného obsahu jako samozřejmou (*naturalmente*, *sin duda*) nebo jako předpokládanou (*al parecer*, *por lo visto*, *supuestamente*, *aparentemente*) (RAE, 2009, s. 3702).

Situace větných adverbii v češtině

Situace větných adverbii v češtině se od té španělské výrazně neliší.

Uhlířová (1979) hovoří obecně o dvou základních funkcích, které adverbia mohou v češtině plnit. V prvním případě určují kvalitu slovesného děje či blíže určují vlastnosti či kvalitu. Co se týče slovosledné pozice, mohou se vyskytovat jak v postpozici, tak v antepozici. Jako ukázkou uvádí následující příklady: „choval se **přirozeně**“, „**prostě** sdělovací“, „**jasně** zelený“. Vyjadřují tedy kvalifikaci slovesného děje (Uhlířová, 1979, s. 143–148).

Naproti tomu v druhém případě hovoří o tzv. větných adverbiiích, která mají komentující funkci a nabývají modálních a hodnotících významů a z hlediska slovnědruhového hodnocení bývají mnohdy řazena mezi částice či výrazy postojové/modální. Jako příklad uvádí následující věty: „Byla to **prostě** náhoda.“ „O to **přirozeně** nejde.“ (Uhlířová, 1979, s. 143–148).

²⁵ RAE (2009, s. 3695) v rámci větných adverbii vyčleňuje celkem tři typy: (1) *adverbios de la enunciación o del acto verbal*, (2) *adverbios temáticos o de tópico*, (3) *adverbios del enunciado*. Pro účely naší práce se budeme zabývat pouze poslední jmenovanou skupinou, tj. adverbii výpovědi (*adverbios del enunciado*), protože mohou vyjadřovat mirativní význam.

Autorka zároveň dodává, že v některých případech nemusí být jednoznačné, jakou funkci dané adverbium ve větě zastává, nicméně uvádí kritérium, na základě kterého je možné toto určit – pokud dané adjektivum nelze dále syntaktické rozvíjet, je zřejmé, že již neplní funkci kvalifikační, nýbrž vyjadřuje postoj mluvčího (Uhlířová, 1979, s. 143–148).

Španělská adverbia s mirativním významem

Přestože se nám nepodařilo nalézt žádný zdroj, který by se zabýval adverbii s mirativním významem, RAE (2009, s. 3704) se v souvislosti s kategorií hodnotících adverbii zmiňuje o jejich podtypu, který se nesoustředí na pozitivní či negativní úsudek mluvčího, nýbrž na to, do jaké míry událost, která se stala, děje nebo se může stát, odpovídá jeho očekávání. K těmto adverbii patří např. *sorprendentemente*, *sorpresivamente* „překvapivě, kupodivu“, *asombrosamente* „užasle, překvapivě“, *curiosamente* „podivuhodně, pozoruhodně“, *increíblemente* „neuvěřitelně, nepředstavitelně“ (RAE, 2009, s. 3704), nicméně podle podobné logiky bychom sem mohli přiřadit rovněž další příslovce: *inesperadamente* „nečekaně, neočekávaně“, *inexplicablemente* „nevysvětlitelně“, *repentinamente* „nečekaně, najednou“, *justo* „zrovna, právě“. Jak si podrobněji uvedeme v této části práce, všechna tato uvedená adverbia mají schopnost vyjadřovat mirativitu.

Poznámka k etymologii adverbii zakončených na -mente

Některá zmíněná adverbia (např. *sorprendentemente*) vznikla odvozením od adjektiv a přidáním sufixu *-mente*. Tomuto procesu se říká sufixace a je jedním ze tří základních derivačních procesů (sufixace, prefixace, parasyntéza).

Adverbia jako *increíblemente*, *inexplicablemente* nebo *inesperadamente* byla vytvořena odvozením od adjektiv, jež vznikla prostřednictvím parasyntézy. V současnosti hovoříme o parasyntéze, pokud se pro tvorbu daného výrazu užilo jak sufixace, tak prefixace.²⁶ V rámci námi zmíněných adjektiv se jedná o prefix *-in* a sufix *-ble* či *-do* (*in-explica-ble*, *in-creí-ble*, *in-espera-do*). Ve funkci adverbii se k nim přidal sufix *-mente*, který na základě několika skutečností (např. sekundární přízvuk) bývá někdy vnímán jako lexikální komponent (*elemento compositivo*) (RAE, 2009, s. 953). Ke vzniku posledního zmíněného adverbia, tj. *inesperadamente* (a všech dalších adverbii odvozených z dvojvýhodných adjektiv), je rovněž nutné poznamenat, že se *-mente* přidává k adjektivu v ženském rodě (*inesperada*) (RAE, 2009, s. 953).

²⁶ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 2. 3. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

Jejich české protějšky („překvapivě“, „nepochopitelně“, „nevysvětlitelně“, „neuvěřitelně“) také vznikly z adjektiv, ovšem v adverbialní funkci byly sufixy -ý (maskulinum), -á (femininum), -é (neutrum) nahrazeny sufixem -ě.

Sorprendentemente, sorpresivamente

Jak vyplývá ze sémantické povahy těchto výrazů, mluvčí je nejčastěji užívají v situaci, kterou vyhodnotí jako překvapivou, proto nemůže být s podivem, že je řadíme k lexikálním prostředkům vyjádření mirativity. Pro naši práci je podstatné především to, jaký konkrétní mirativní význam mohou nést. Jak jsme již podotkli, jedním z nich je překvapení, nicméně v souladu s typologií Aikhenvald mohou, dle našeho soudu, rovněž uvádět novou informaci, přičemž je stále zřetelný i odstín překvapení:

(22) **Sorprendentemente** quien llevaba la voz cantante era Álvaro Damián.

Kupodivu hlavní slovo měl Álvaro Damián.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 1. 3. 2024. Roberto Bolaño, *Los detectives salvajes*, překlad Anežka Charvátová.)

V českém překladu bylo užito adverbia „kupodivu“, které zde, podobně jako španělské *sorprendentemente*, zastává funkci větného adverbia, jelikož má vliv na celou větu a mluvčí (v tomto případě vypravěč či postava) jím vyjadřuje své pocity. Ve funkci větného adverbia lze použít i jeho synonyma „překvapivě“.

Inexplicablemente, increíblemente, inesperadamente

Těchto španělských adverbii užívá mluvčí v případech, kdy nějaká skutečnost neodpovídá jeho očekávání či představám, nebo se mu jeví jako překvapivá. Uveďme si příkladové věty:

(23) **Increíblemente**, la muchacha parece ahora más madura y a la vez más joven que antes del viaje.

To je neuvěřitelné, ta dívka teď vypadá vyspělejší a zároveň mladší než před cestou.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 1. 3. 2024. Mario Benedetti, *Gracias por el fuego*, překlad Libuše Prokopová.)

(24) Pero, en la chimenea, **inexplicablemente**, el fuego que yo mismo había apagado al acostarme seguía ardiendo todavía envuelto en un extraño y misterioso resplandor.

Avšak oheň v krbu, který jsem vlastnoručně uhasil, než jsem si šel lehnout, stále **záhadně** hořel, zahalen do zvláštní, tajuplné záře.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 1. 3. 2024. Julio Llamazares, *La lluvia amarilla*, překlad Jan Machej.)

(25) **Inesperadamente**, no dijo nada ofensivo.

Estebanova reakce byla teď zas **nečekaně** mírná.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 1. 3. 2024. Mario Benedetti, *La tregua*, překlad Kamil Uhlíř.)

Podobný význam může nést i adverbium *inconcebiblemente*, které se ale ve výsledcích objevilo ve všech případech pouze ve funkci kvalifikační, proto ho mezi adverbia s mirativním významem neřadíme.

Za zmínku stojí překladatelská řešení v češtině – v prvním případě překladatelka zvolila překlad pomocí hlavní věty („To je neuvěřitelné“). Patrně tak učinila z tohoto důvodu, že adverbium „neuvěřitelné“ není možné v tomto případě užít ve funkci větného adverbia, zatímco ve španělštině toto možné je.

V příkladech 24 a 25 se na první pohled může zdát, že tato adverbia plní kvalifikační funkci, nicméně tomu tak není – jak jsme si uvedli výše, daná adverbia se nedají dále syntakticky rozvíjet. Mohli bychom se domnívat, že v příkladové větě č. 24 by to možné bylo („oheň stále velmi záhadně hořel“^{??}), ovšem z významu věty (a především jeho znění v originále) je zřejmé, že záměr autora je jiný. Autor s velkou pravděpodobností nechce vyjádřit, že oheň hořel záhadným způsobem, chce tím spíš dát najevo, že je postava příběhu zmatená ze skutečnosti, že oheň, který uhasila, stále hoří, vyjadřuje tedy pocity mluvčího (resp. postavy), v tomto případě podiv. Všechny výše uvedené skutečnosti poukazují na fakt, že v češtině mohou větná adverbia zaujímat několik slovosledných pozicí. Kromě koncové pozice, která jediná dle Uhlířové (1979, s. 143–148) není polyfunkční (tj. nemůže se tam objevit adverbium v komunikační funkci), se adverbia v obou významech mohou vyskytovat na všech pozicích.

Justo

Kornfeld (2019, s. 183) uvádí, že španělské adverbium *justo* může vyjadřovat překvapení mluvčího a dokazuje jeho možný mirativní význam na příkladové větě:

(26) **Justo** vino a darse cuenta.

(Převzato z: Kornfeld, 2019, s. 183.)

Pro upřesnění uvádíme, že přestože by k jednoznačnému stanovisku byl nutný širší kontext, *justo* zde dle typologie mirativních významů Aikhenvald (2012) pravděpodobně vyjadřuje náhlé zjištění, odhalení nebo uvědomění si, příp. nepřipravenou mysl mluvčího.

Je také nutné zmínit, že slovesné perifráze, které jsou přítomné v ukázkách výše, mohou rovněž nabývat mirativní interpretace (viz Kap. 3.4), ovšem dle autorčina názoru adverbium *justo* vnáší do těchto vět odstín toho, že je pro mluvčího něco neočekávané či nežádoucí, a tato skutečnost je zřetelnější, než když se ve větě tento výraz nevyskytuje (Kornfeld, 2019, s. 183).

Adekvátnost autorčina přístupu potvrzuje i fakt, že jeho český protějšek, výraz „zrovna“²⁷, ve funkci částice plní stejnou funkci – vyjadřuje, že mluvčí vnímá nějakou situaci či určitý aspekt jako nežádoucí či nepříjemný:

(27) Proč si ze všech míst ve městě musí vybrat **zrovna** tohle?!

(ÚČNK, syn2020, cit. 4. 3. 2024. Karolina Limrová, *Dva meče*.)

Další adverbia s mirativním významem

Existují další španělská adverbia, která mohou mít mirativní význam, jedná se například o již zmíněná *asombrosamente*, *curiosamente*, *repentinamente* a mnoho dalších.

Závěry

V této části práce jsme se zabývali španělskými a českými adverbii. Věnovali jsme se jejich postavení v obou jazycích, popsali jsme některé způsoby klasifikace a stručně zmínili i etymologii. Následně jsme analyzovali funkce, které ve větách mají, přičemž jsme se zaměřili na větná adverbia s mirativním významem.

Docházíme k závěru, že tento slovní druh může ve španělštině i češtině reflektovat postoj mluvčího, a posléze tak nabývat náležitých mirativních významů.

²⁷ Více k tomuto výrazu, jeho vývoji a funkcím viz Klimešová (2017).

3 Morfologické prostředky vyjádření mirativity

Následující kapitola je zaměřena na morfologické prostředky vyjádření mirativity. Analyzujeme mirativní rozměr španělského futura, kondicionálu a minulých časů (*pretérito perfecto compuesto*, *pretérito imperfecto*, *pretérito pluscuamperfecto*). Také se věnujeme kategorii povahy slovesného děje. V rámci mirativního užití uvedených minulých časů bereme v úvahu také dialektální rozměr, protože v tomto ohledu hraje velkou roli vliv indiánských jazyků, ve kterých je kategorie mirativity a evidenciality gramatikalizovaná. Ve všech případech rovněž zkoumáme situaci v češtině a jednotlivé slovesné prostředky mezi danými jazyky porovnáváme.

3.1 Budoucí čas

Úvodem k významům a funkcím španělského futura

Je obecně známo, že paradigma *hablaré*, formální paradigma španělského budoucího času prostého (*futuro simple*), nabývá díky své heterogenní povaze v různých kontextech odlišných významů. Gramatiky zmiňují v souvislosti s futurem nejčastěji jeho temporální charakter, tedy „vyjadřování děje následujícího po momentu promluvy“²⁸ (RAE, 2009, s. 2806). V současnosti se ovšem čím dál častěji objevují práce, v nichž autoři upozorňují i na jeho jiné, neméně významné funkce.

Nejčastěji se tedy můžeme setkat se třemi interpretacemi španělského budoucího času: interpretace temporální (RAE, Guillermo Rojo), interpretace modální (Alarcos Llorach, Gili Gaya, Bon, Zavadil – Čermák, Kratochvílová aj.) a interpretace evidenciální (Escandell-Vidal).²⁹

Temporální interpretace *futuro simple*

Jedním z autorů, kteří vyzdvihují především temporální význam futura a další významy vnímají jako od něj odvozené, je Guillermo Rojo. Ten rozlišuje mezi významem přímým (*valor recto*), který orientuje slovesný děj k okamžiku promluvy, a významem dislokovaným (*valor dislocado*). Autor zastává názor, že temporální význam futura je významem přímým a význam dislokovaný, k němuž řadí epistémické užití futura, vnímá jako význam druhotný, odvozený od původního (Guillermo Rojo, 1974, s. 90).

Jak jsme již uvedli výše, i *NGLE* hovoří o temporálním významu futura, nicméně připouští, že má tento čas i jiný význam, který nevyjadřuje děj, jež následuje po momentu

²⁸ “El futuro expresa una situación posterior al momento de enunciación”.

²⁹ Tímto netvrdíme, že neexistují i jiné interpretace španělského futura, pouze poukazujeme na tři nejrozšířenější.

promluvy, nýbrž děj souběžný s momentem promluvy, který má význam modální. Pro takové užití paradigmatu *hablaré* zavádí pojmy *futuro de conjetura*, *futuro epistémico* či *futuro probabilitivo* (RAE, 2009, s. 2811). Jsou zde rovněž zmíněny i jiné funkce, kterými futurum disponuje – mluvčí jej užívají v rozkazech, žádostech, doporučeních, slibech apod. (RAE, 2009, s. 2808).

Modální interpretace *futuro simple*

V souvislosti s touto kategorií je třeba zdůraznit, že autoři, které sem řadíme, neodmítají tradiční temporální význam futura, pouze upozorňují na důležitost jeho modální interpretace a nevnímají tento význam jako sekundární či odvozený.

Alarcos Llorach (1995, s. 154–155) řadí paradigmata *hablaré* a *hablaría* do skupiny slovesného způsobu, kterou nazývá *el condicionado* (též *potencial* či *condicional*), a zmiňuje jejich možnou modální interpretaci, ovšem nezavádí názvy pro jednotlivá užití těchto paradigmat, pouze poukazuje na jejich možné funkce.

Naproti tomu Gili Gaya (1987, s. 165–166) ve své práci rozebírá rozmanitá užití paradigmatu *hablaré* a přiřazuje k jednotlivým užitím názvy. Patří k nim např. tzv. *futuro de mandato*, které obsahuje významový odstín povinnosti a má v současnosti podobnou funkci jako imperativ. Syntetické futurum totiž vzniklo z tvaru *amar he*, který původně vyjadřoval nutnost či povinnost. Dále zmiňuje *futuro de probabilidad*, které se užívá pro vyjádření domněnky či předpokladu, a také *futuro de sorpresa*, které vyjadřuje překvapení, údiv či znepokojení mluvčího a které je stěžejní pro tuto práci, protože částečně odpovídá tomu, co nazýváme mirativním užitím futura. Přístup tohoto autora je jedinečný v tom, že na rozdíl od ostatních autorů vyděluje mirativní užití paradigmatu *hablaré*, tj. *futuro de sorpresa* (Gili Gaya, 1983, s. 165–166).

Matte Bon (2006), který se shoduje s Alarcosovým přístupem, si je vědom odlišných funkcí, kterých paradigma *hablaré* může nabývat. Ve své práci konstatuje, že východiskem je pro něj kontext a postoj mluvčího, na základě čehož můžeme označit jeho interpretaci za modální. Zároveň upozorňuje na fakt, že všichni tito autoři (včetně Španělské královské akademie), užívají pro *futuro simple* odlišné termíny: *futuro de conjetura*, *futuro de mandato* atd., nikoli odlišné názvy pro jeho užití, což budí dojem, že jej vnímají jako několik různých typů futur, nikoli jako několik různých funkcí toho samého paradigmatu. Navrhuje tedy jiný přístup, který ve svých pracích sám aplikuje: v souvislosti s futurem by se mělo hovořit o jeho významových odstínech: významový odstín domněnky/pravděpodobnosti, významový odstín překvapení (Matte Bon, 2006).

Dvojice autorů Zavadil – Čermák poukazuje na silné postavení probabilitivu v současné španělštině. Ten vyčleňují jako zvláštní typ modálního významu potenciálního a vnímají jej jako svébytný slovesný způsob, což zdůvodňují tím, že jednotlivé slovesné tvary nabývají v probabilitivu odlišných temporálních významů, než jaké mají v indikativu (2010, s. 251).

Na základě těchto argumentů se přikláníme k názoru, že modální význam futura nelze již chápat jako význam druhotný či odvozený, naopak – vnímáme jej jako jeho neoddělitelnou součást.

Evidenciální interpretace *futuro simple*

Kromě výše popsaných interpretací existují i autoři, kteří mají na španělské futurum jiný pohled.

Escandell-Vidal rozeznává rozmanité množství (modálních) významů, které se pod paradigmatem *hablaré* skrývají, je ovšem toho názoru, že se všechna užití futura dají vysvětlit jednotným způsobem. Na problematiku významové rozkolísanosti španělského *futuro simple* nahlíží neobvyklým způsobem – udává, že španělské *futuro simple* má význam evidenciální (Escandell-Vidal, 2010). Sémantický přínos tohoto času je dle autorčina názoru, ve kterém se opírá o poznatky z kognitivní lingvistiky, ve všech situacích stejný – užití budoucího času „označuje, že eventuální situace/děj, ke kterému mluvčí odkazuje, je reprezentací události, jež pramení z vnitřního duševního procesu mluvčího (inference³⁰), nikoli z jeho přímé percepční zkušenosti“³¹ (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 3–4).

Budoucí čas tedy ze sémantického hlediska vyjadřuje skutečnost, že mluvčí nemá k situaci přímý percepční přístup. Autoři Escandell-Vidal – Leonetti (2019, s. 3) toto tvrzení aplikují jak na situace, ve kterých paradigma *hablaré* nese význam temporální a vztahuje se k ději nadcházejícímu po momentu promluvy, tak v kontextech, kdy je zmíněné paradigma užito za účelem vyjádření postoje mluvčího, tj. významu modálního, kdy se událost odehrává současně s momentem promluvy, ale v jiném prostoru, odlišném od percepčního prostoru mluvčího, prostoru, ke kterému nemá přímý přístup, tudíž o něm může pouze vést spekulace (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 3).

³⁰ Inference (někteří autoři udávají rovněž pojem „závěry mluvčího“, viz Hirschová, 2017b) je jedním z typů nepřímého evidenciálu, ke kterým bývají řazeny předpoklady (*assumed*), inference či závěry (*inferential*) a převzaté informace (*reported speech*). Více k evidenciálům viz Kap. 1.3.

³¹ “Indica que la eventualidad referida es la representación de un evento cuya fuente es un proceso mental interno del hablante (una inferencia), y no su experiencia perceptiva directa”.

Mirativní rozměr španělského futura

Jedním z různorodých významů, které může futurum vyjadřovat, a který je předmětem této práce, je význam mirativní. Výše jsme nastínili, jak autoři interpretují různé funkce španělského futura. Zmínili jsme, že již Gili Gaya a Matte Bon hovoří ve svých pracích o tom, že může být španělského futura užito k vyjádření překvapení. V rámci této podkapitoly se budeme zabývat především futurem jako jedním z morfologických prostředků vyjádření mirativity, přičemž budeme vycházet zejména z poznatků zmíněné dvojice autorů Escandell-Vidal – Leonetti (2010; 2019; 2021), podle které se i toto užití dá vysvětlit evidenciální povahou španělského futura a která se problematikou mirativního užití budoucího času věnuje na rozdíl od ostatních autorů velmi podrobně.

Před těmito autory se možným mirativním rozměrem budoucího času zabývala také Rivero (2014) a Rodríguez Rosique (2015). Dle první jmenované autorky, Maríi Luisy Rivero, obsahuje morfologie futura evidenciálně modální komponent³², který označuje informaci za nepřímou. V souvislosti s mirativitou zdůrazňuje především možnou evidenciální povahu futura, protože užití výpovědi s mirativním rozměrem implikuje nesouhlas mluvčího s poskytnutou informací a futurum vyjadřuje mj. nepřímou informaci (*indirect information*), ovšem dle autorčiny interpretace má kategorie mirativity rysy modální i evidenciální (Rivero, 2014).

Rodríguez Rosique mirativní užití charakterizuje jako užití futura v evaluativním (hodnotícím) kontextu. Futurum v těchto případech dle autorky implikuje, že mluvčí se distancuje od výpovědi, protože informace, kterou obsahuje, už byla dříve aktivována a výpověď vyvolává efekt překvapení (2015). Vztahem mezi mirativitou a hodnotící modalitou se zabýváme v Kap. 1.5. Autorka v práci také srovnává přípustkovou a mirativní funkci futura a poukazuje na to, že přestože tato dvě užití sdílejí některé společné rysy, plní odlišné komunikační funkce – první z nich, tj. užití futura ve významu přípustkovém, má především funkci protiargumentační, zatímco mirativní užití futura plní především funkci expresivní (Rodríguez Rosique, 2015, s. 512), což znovu poukazuje na vztah mezi hodnotící modalitou a mirativitou.

Escandell-Vidal – Leonetti ve své práci zkoumají futurum s mirativním užitím ve zvolacích větách a dali si za cíl zjistit, za jakých syntaktických, sémantických, pragmatických

³² Autorka ve své práci vysvětluje vztah mezi modalitou a evidencialitou. Uvádí, že existují jazykové kategorie, které kombinují evidenciální i modální vlastnosti, k nimž řadí právě mirativitu a také evidenciál typu inference.

a jiných podmínek se může mirativní interpretace futura objevit a co konkrétně ji spouští. Nejprve si uvedme příklady mirativního užití futura:

(28) ¡**Será caradura** el tío!

Ten týpek bude/je ale drzoun!³³

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 2.)

(29) ¡**Será cabrón** este tío!

Ten týpek bude/je ale zmetek!³⁴

(CORPES XXI, Javier Rupérez: *El precio de una sombra.*)

To, že futurum v těchto větách nese mirativní význam, dokládají autoři mj. tím, že pokud by budoucí čas ve větě chyběl, výpověď by nemohla být interpretována jako mirativní. Zároveň udávají, že když budoucí čas v dané větě nahradíme jakýmkoliv jiným slovesným časem, žádný z nich zmíněný efekt nezpůsobí:

(30) a. *¡**Es** caradura el tío!

b. *¡**Era** caradura el tío!

c. *¡**Ha sido** caradura el tío!

d. *¡**Va a ser** caradura el tío!

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 2.)

Skutečnost, že se k vyjádření mirativity ve španělštině užívá budoucího času, se nám může jevit jako přinejmenším zvláštní. Jak sama dvojice autorů zmiňuje, pokud vnímáme mirativitu jako vyjádření překvapení z něčeho, co se právě událo či co jsme právě objevili nebo zjistili, mohlo by se nám zdát vhodnější či logičtější, aby mluvčí užívali některého z přítomných či minulých časů (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 2).

Z uvedených případů ovšem plyne, že přítomnost budoucího času je nutnou podmínkou pro to, abychom význam těchto vět mohli považovat za mirativní. Jak se následně přesvědčíme v další části práce, aby věta měla za následek mirativní efekt, musí být splněny i podmínky další.

Syntaktická struktura vět s mirativním užitím futura

Escandell-Vidal – Leonetti upozorňují na syntaktické restriky typické pro věty, v nichž se vyskytuje španělské futurum s významovým odstínem údivu či překvapení. Uvádějí následující příklady:

³³ Český překlad byl vytvořen autorkou práce.

³⁴ Český překlad byl vytvořen autorkou práce.

- (31) a. ¡Tendrá cara **el tío**!
 b. *¡**El tío** tendrá cara!
 c. ¡Tendrá cara, **el tío**!
 d. ¡Tendrá cara **el TÍO**!³⁵

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 4.)

Můžeme povšimnout, že z uvedených příkladových vět vyplývá, že aby věta mohla být interpretována jako mirativní, podmět nemůže ve větách tohoto typu předcházet slovesu. Postponovaný podmět pak může být dislokovaný a odsunut na pravou periferii (viz příklad 31c), ale nemůže být těsným jádrem výpovědi (*el foco estrecho*), výjimka se vztahuje k situaci, kterou ilustruje příklad 31d – zde se jedná o příznakovou repliku typu echo (*réplica ecoica marcada*) (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 4). Podmět tedy musí nutně stát v postpozici.

Nabízí se další restrikce – podmět nemůže být neurčitý, musí se vztahovat k již známé osobě, která již byla někdy předtím zmíněna a je tedy součástí společného základu, tzv. *common ground* ³⁶(Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 5):

- (32) a. *¡Tendrá cara **un** concursante!
 b. *¡Tendrán cara **dos de los** expulsados!

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 5.)

Autoři výše uvedené poznatky shrnují tím, že všechny tyto restrikce se uplatňují v tázacích a zvolacích větách, což pravděpodobně znamená, že se mirativní užití futura pojí s tímto typem vět. Inverze podmětu je totiž jejich charakteristickým rysem a také v nich podmět bývá odsunut na periferní pozice (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 5–6).

Další poznatky související s mirativním užitím futura

Dalším aspektem, kterým se autoři v souvislosti s mirativními konstrukcemi s futurem zabývají, je fakt, že nejen, že vyjadřují překvapení mluvčího, ale také se soustředí na nejvyšší stupeň nějaké negativní vlastnosti, která se přisuzuje danému podmětu. To dokazují na následujících větách:

- (33) a. ¡Será tonto...!
 b. Me sorprende (descubrir) que es tonto.
 c. **Me sorprende (descubrir) lo (muy) tonto que es.**

³⁵ Autorka uvádí ke zmíněné větě širší kontext:

A: -¡Tendrá cara la tía!

B: -¡Tendrá cara el TÍO, no la TÍA!

Jedná se tedy o užití ve zvláštní situaci, kdy jeden z účastníků konverzace druhého opraví.

³⁶ Pojem známý především v oblasti kognitivní lingvistiky. Zavádí ho Langacker (2001).

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 6.)

Autoři uvádějí, že nejčastější a nejvhodnější parafrází příkladu a je totiž věta 33c. S tím souvisí další omezení, která se týkají predikátu – futuro s mirativním užitím nemůže být užito s predikáty vyjadřující procesy, děje (př. *¡Gastará dinero!*) nebo tzv. *stage-level predicates* (př. *¡Estará cansado!*), může být užito jedině s predikáty, které vyjadřují charakteristické vlastnosti (př. *¡Será tonto el tío!*) (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 6–7).

Další restrikce souvisejí s typem adjektiva. Ve zmíněném typu větu nemůže být užito relačních adjektiv (*¡Será municipal!*), musí se jednat o adjektiva, které je možné dále stupňovat (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 7). Zmíněná dvojice autorů uvádí v souvislosti s nutnými vlastnostmi predikátů další omezení – musí se jednat o negativní vlastnosti, a pokud mají význam mnohoznačný, vždy je vybrána pejorativní interpretace daného slova:

(34) a. *¡Será lista!*

b. *¡Tendrá suerte!*

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 7.)

Jinými slovy, španělský výraz *listo* může znamenat „bystrý“, ale rovněž „vypočítavý“ či „zištný“, přičemž ve výpovědích s mirativním kontextem je automaticky vybrán negativní význam slova.

Ve větách, ve kterých mluvčí vyjadřuje prostřednictvím budoucího času překvapení či údiv, není možné užít španělského kvantifikátoru *tan*, to je možné jen v kombinaci s přítomným časem:

(35) *¡Es (tan) tonto!*

(36) *¡Será (*tan) tonto!*

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 7.)

Zdá se, že futurum zaujímá v mirativním užití roli kvantifikátoru, vyjadřuje nejvyšší stupeň, a proto není možné užít výrazu *tan* (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 7).

Další typy mirativního užití futura

Kromě zvolacích vět se může futurum v mirativní funkci vyskytovat i v jiných typech vět. Pro přehlednost jsme v následující části práce vytvořili typologii, která tato užití popisuje detailněji a ilustruje konkrétními příkladovými větami. Vycházíme přitom ze sekundárních zdrojů, tj. z prací Rivero (2014), Rodríguez Rosique (2015; 2024), Escandell-Vidal (2014) Escandell-Vidal – Leonetti (2019; 2021) a Kratochvílové (2015; 2022), ale zároveň zavádíme i vlastní termíny.

Futurum s mirativně-dubitativním významem

Jak jsme již uvedli výše, futurum s mirativním významem se vyskytuje i v tázacích větách. Dubitativ chápeme jako realizaci probabilitivního užití paradigmát HABLARÉ, HABRÉ HABLADO, HABLARÍA a HABRÍA HABLADO v rámci modálního významu tázacího. Objevuje se nejčastěji ve formě neapelové otázky, kterou mluvčí klade především sám sobě (Kratochvílová, 2015, s. 165).

Tento typ futura v sobě nese jak zmíněný významový odstín dubitativnosti, tak významový odstín mirativity – mluvčí jím vyjadřuje podiv nad určitou skutečností, příp. neochotu danou informaci přijmout. Uveďme si konkrétní příklad:

(37) ¿Seré, después de todo, un asesino?

Že bych byl přece jen nakonec vrah?

(ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 3. 2024. Mario Benedetti, *Gracias por el fuego*, překlad Libuše Prokopová.)

Futurum s mirativně-admisivním významem

Rivero (2014) ve své práci poukazuje na evidenciálně-modální význam španělského futura a kondicionálu, přičemž nazývá futurum ve funkci přípustky mirativním užitím futura. Naproti tomu Rodríguez Rosique (2015), uvádí, že jsou tato dvě užití futura odlišná, mají totiž jinou funkci – mirativní užití futura má především funkci hodnotící, jde tedy o situace, kdy mluvčí vyhodnotil nějaký aspekt jako překvapivý, nový či neočekávaný, kdežto primární funkcí futura ve významu přípustkovém je funkce protiargumentační. Kratochvílová (2022, s. 28–29) pro zmíněné užití paradigmát *hablaré* (a *hablaría*) zavádí označení admisiv. Tím autorka nazývá případy, kdy „mluvčí vyjádří souhlas s danou informací, ale bezprostředně na to uvede další informaci, která je dle jeho soudu důležitější.“³⁷

Rivero (2014) ve své práci také uvádí, že mirativní užití futura v přípustkovém významu implikuje nesouhlas mluvčího. Je obecně známo, že mirativita vyjadřuje nepřipravenou mysl mluvčího či situaci, kdy informace odporuje očekávání mluvčího, což by mohl být případ tohoto užití futura. Pokud bychom na problematiku nahlíželi tímto způsobem, nejspíše by bylo možné identifikovat významový odstín mirativity, ale dle našeho soudu zde bude stále patrný význam přípustkový/admisivní a proto navrhuje název futurum s mirativně-admisivním významem a uvádíme následující příkladovou větu:

³⁷ “the speaker expresses acceptance of certain information, but immediately presents other information that (s)he considers more important.”

(38) A: Juan habla muy claro.

B: **Hablará** claro, pero yo no le entiendo nada.

(Převzato z: Rivero, 2014, s. 3.)

Futurum s mirativním významem ve zvolacích větách uvozené výrazem *si*

V prostředí zvolacích vět se můžeme také setkat s mirativním užitím futura, které je uvozeno výrazem *si*, o němž se udává, že v těchto případech může být případem tzv. *cuantificación a distancia* (RAE, 2009, s. 2816; Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 11), protože dané adjektivum, které je s ním užito, nelze dále stupňovat. Na toto užití futura upozorňuje již RAE (2009, s. 2816; 4996), která udává, že se v těchto případech futurum ve většině případů pojí s adjektivy, které vyjadřují negativní vlastnost osoby či věci, což je skutečnost, na kterou jsme v souvislosti s mirativním užitím futura ve zvolacích větách v této kapitole již upozorňovali. Uvedme si příklad:

(39) Buena la has hecho, hijo. ¡**Si serás tonto!**

(Převzato z: RAE, 2009, s. 2816.)

Pozoruhodným zjištěním pro nás také může být fakt, že tato restrikce (futurum, jež ve své mirativní interpretaci vyžaduje užití adjektiva označující negativní vlastnost) neplatí pro všechny jazyky. Jedná se například o italštinu, která také může vyjadřovat mirativitu v prostředí zvolacích vět užitím futura, nevyžaduje však užití adjektiva s negativním významem (Rodríguez Rosique, 2024).

Futurum s mirativním významem ve zvolacích větách

Pro úplnost zde uvádíme již zmiňovaný a podrobně analyzovaný typ mirativního futura a ilustrujeme ho konkrétním výskytem z korpusu:

(40) media de salir al campo, según descendía Paco, el Bajo, de una gigantesca encina, le falló la pierna dormida y cayó, despatarrado, como un fardo, dos metros delante del señorito Iván, y el señorito Iván, alarmado, pegó un respingo, ¡**serás maricón**, a poco me aplastas!

až jednou odpoledne, asi týden a půl po započetí lovu, když Paco Skrček slézal z obrovského dubu, uklouzla mu jedna zdřevěnělá noha a zřítíl se na zem jak dlouhý, tak široký, dva metry před mladým pánem Ivánem, a poděšený mladý pán Iván uskočil, **trumbero**, málem bys mě rozmáčk!

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Miguel Delibes, *Los santos inocentes*, překlad Jana Novotná.)

Je třeba také upozornit na zajímavé překladatelské řešení v češtině – překladatelka užila pouze lexikálního prostředku, konkrétně oslovení „trumbero“, které je synonymem slova „hlupák“.

Mirativní rozměr českého futura

Jak uvádíme na začátku této kapitoly, v současnosti se vede v souvislosti se španělským futurem debata o jeho různorodých non-temporálních významech, přičemž vše poukazuje na silné postavení jeho modálních významů, především probabilitivu (viz Zavadil – Čermák, 2010, Kratochvílová, 2014).

V češtině je situace odlišná – ačkoliv budoucí čas může být užit v jiném významu než temporálním (př. *Kdo zvoní? To bude Jana*), pro účely modální, jako je např. vyjádření pravděpodobnosti, bývá frekventovaněji užíváno prostředků lexikálních (Komárek et al., 1986, s. 170; Buráňová, 1979, s. 98–101). S tím také souvisí odlišné užívání futura v mirativních kontextech.

Je nutné podotknout, že jsme nenašli zdroj, který by se zmiňoval o možnosti vyjádření překvapení či údivu prostřednictvím českého budoucího času, nicméně následující příklad dokládá, že toto užití možné je:

(41) No kruci! Ty **budeš** ale agresivní parchant.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 12. 3. 2024. Titulky.)

Pro začátek je nutné zdůraznit, že se podobné konstrukce užívají především v hovorové řeči, což je případ i námi uvedeného příkladu. České užití futura s mirativním významem se v několika aspektech liší od situace ve španělštině, zmiňme si nejprve syntaktickou strukturu. Zdá se, že zde platí jiná restrikce než ve španělštině – podmět musí předcházet predikátu a nemůže být v postpozici:

(42) *Budeš ale agresivní parchant ty!

*Bude ale agresivní parchant on!

Podmět může být i nevyjádřený, ale věta musí být uvozena partikulí *to*:

(43) **To** bude ale agresivní parchant!

O skutečnosti, že se povaha španělského budoucího času s mirativním významem liší od povahy futura v češtině, svědčí mimo jiné fakt, že pokud bychom z příkladu č. 41 odstranili výraz „ale“, věta by sice nebyla gramaticky nesprávná, ovšem bylo by na zvážení, zda by si stále zachovávala mirativní význam – aby se tento efekt z věty zcela nevytratil, bylo by nutné užít náležitou intonaci. Tyto věty působí na rodilé mluvčí úplným dojmem, když jsou

doprovázeny lexikálním výrazem „ale“, případně i jinými, např. „panečku“ (srov. Vondráček, 1998). Dle našeho soudu může absence lexikálních prostředků v této situaci způsobit obtížnost či nemožnost od sebe vzájemně odlišit jednotlivé modální významy, které futurum může nést, tj. např. význam epistémický, viz následující příklad:

(44) Honza bude agresivní parchant.

Výše uvedená věta může být interpretována několika způsoby – jako vyjádření údivu, tj. mirativním významem (ideálně v kombinaci s intonací či lexikálními výrazy), ale rovněž jako vyjádření (ne)jistoty mluvčího, kterou bychom mohli parafrázovat jako: *Honza je nejspíš/pravděpodobně agresivní parchant.*

Futurum typu *Tak ty budeš* + infinitiv v otázce

Tento typ futura může vyjadřovat několik mirativních významů, např. podiv, příp. neočekávanost či nepřipravenou mysl mluvčího. Mluvčí je udiven chováním jiné osoby. Budoucí čas zde neorientuje slovesný děj do budoucnosti, mluvčí jej užívá, aby jím vyjádřil své překvapení, příp. rozhořčení z chování jiné osoby. I zde je futurum doprovázeno lexikálními prostředky, konkrétně částicí „tak“ a osobním zájmenem, jehož užití je typické v situacích, kdy chce mluvčí vyjádřit údiv (více k tomuto tématu viz Kap. 4.1). S těmito výrazy věta působí kompletním a přirozeným dojmem:

(45) VB: „No prosím.“

GF: „Jsem povinna Vám odpovídat? Jakým právem jsem tady a podle jakýho zákona mě vyslýcháte?“

VB: „Hele, já o tom vím víc. Tak ty **budeš** **trucovat**?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Eda Kriseová, *Václav Havel.*)

Závěry

V této kapitole jsme se věnovali významům a funkcím paradigmatu *hablaré*, přičemž pro naši práci je klíčová zejména jeho schopnost vyjadřovat překvapení mluvčího. Zmínili jsme, jaká omezení se s jeho užitím pojí, a rovněž jsme se pokusili zmapovat situaci v češtině. Docházíme k několika závěrům:

1. Futurum je jedním z morfologických prostředků vyjádření mirativity v obou jazycích.
2. Aby daná výpověď mohla být interpretována mirativně, musí být dodrženo několik restrikcí, které jsme si v této práci podrobně rozebrali. Samotné futurum (španělské ani české) ve své sémantické povaze mirativní význam nemá, což ve svých pracích (ve vztahu ke španělštině) zmiňuje rovněž Escandell-Vidal (2010; 2019; 2021).

3. Mirativní užití španělského futura vyjadřuje nejvyšší stupeň vlastnosti. Aby se věta dala interpretovat jako mirativní, musí být splněny i další podmínky, ovšem není zapotřebí užití lexikálních prostředků, naopak – jejich užití by zapříčinilo, že by věta nebyla z gramatického hlediska správně. V tomto ohledu se liší od češtiny, ve které je ve výpovědích s mirativním rozměrem nutno spolu s budoucím časem užit také lexikálního výrazu, příp. suprasegmentálních prostředků.

3.2 Kondicionál

Na španělský kondicionál, který je formálně vyjádřen paradigmatem *hablaría*, bývá ve španělské tradici nahlíženo jako na slovesný čas (RAE, 2009, s. 2822), v čemž se liší od tradice české, kde se o kondicionálu hovoří jako o slovesném způsobu (více k této problematice viz níže). Přesto je třeba poznamenat, že jej např. španělský jazykovědec Alarcos Llorach (1995, s. 154–155) rovněž vnímá jako slovesný způsob a spolu s paradigmatem *hablaré* ho řadí mezi tzv. slovesný způsob potenciální (*el condicionado*). Ve španělštině se pak rozlišují dva druhy kondicionálu: kondicionál prostý (*condicional simple*) a kondicionál složený (*condicional compuesto*).

K formálním náležitostem španělského kondicionálu je vhodné uvést, že se vyvinul z tvaru *pretérita imperfecta* slovesa *haber*, který byl přidán ke slovesu v infinitivním tvaru: *amāre habēbam* → *amar + hía* → *amaría* (RAE, 2009, s. 2823). Tato latinská perifráze měla původně dva základní významy: vyjadřovala hypotetickou situaci a relativní následnost (Penny, 1991, s. 207–208). Tyto dvě funkce si španělský kondicionál uchoval, ovšem současně rovněž nabyl několika dalších, kterými se budeme zabývat v této kapitole.

Tradičně se můžeme setkat se čtyřmi základními významy paradigmatu *hablaría*: hypotetický/potenciální, temporální, modální a evidenciální. Poslední zmíněné významy, tj. modální a evidenciální, řada autorů neodděluje, hovoří tedy o tzv. modálně-evidenciální funkci paradigmatu *hablaría*.

Hypotetický/potenciální význam kondicionálu

Jak jsme si již zmínili, významnou funkcí kondicionálu je vyjadřování hypotetičnosti (RAE, 2009, s. 2832). Mluvčí jej užívá v případech, kdy chce vyjádřit, že to, zda bude či nebude daná situace realizována, závisí na splnění určité podmínky. Ta může být ve výpovědi explicitně vyjádřená, ovšem v některých případech tomu tak není a podmínka zůstává jazykově nevyjádřená (Zavadil – Čermák, 2010, s. 251–252). Uvedme si příklad tohoto užití kondicionálu:

(46) La devora con los ojos y, si pudiera, la **abrazaría**.

Hltá ji očima, a kdyby mohl, **objal by** ji.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 3. 2024. Javier Moro, *Pasión india*, překlad Marie Jungmannová.)

Ve španělské tradici existuje mnoho názvů pro toto užití paradigmatu *hablaría*, obvykle se zmiňuje *condicional hipotético* (Vatrican, 2016), *condicional no factual* (Vatrican, 2014) či „kondicionál eventuální“ (Zavadil – Čermák, 2010, s. 306). RAE (2009) toto užití kondicionálu nijak nenazývá, chápe jej jako jeho výchozí funkci.

Temporální význam kondicionálu

Kondicionál ve španělštině nabývá rovněž významu temporálního. Objevuje se ve vedlejších větách a vyjadřuje relativní následnost, přičemž predikát hlavní věty je v minulém čase. Jinými slovy vyjadřuje děj, který následuje po jiném ději v minulosti (Zavadil – Čermák, 2009, s. 290).

Uvádíme příklad:

(47) Me dijo que lo **pondría** en un museo en Londres.

Řekl mi, že **bude viset** v galerii v Londýně.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 21. 3. 2024. Isabel Allende, *Casa de los espíritus*, překlad Hana Posseltová-Ledererová.)

V souvislosti s časovou interpretací paradigmatu *hablaré* zavádějí autoři několik termínů. Zavadil – Čermák (2010, s. 306) ho označují jako „indikativ metapretérity“, naproti tomu RAE hovoří o *futuro del pasado* (2009, s. 2823). Vatrican (2016) užívá pojem *condicional con valor temporal*.

Modálně-evidenční význam kondicionálu

Podobně jako v případě futura, i v případě kondicionálu je zmiňována jeho modálně-evidenční povaha.

Zavadil–Čermák (2009, s. 306) zmiňují modální význam paradigmatu *hablaría*, který vnímají jako pretéritní tvar paradigmatu *hablaré* a nazývají jej tak „probabilitivem pretérity“. RAE v souvislosti s touto funkcí kondicionálu hovoří o *condicional de conjetura* a uvádí následující příklad:

(48) **Serían** las diez. (= **Probablemente eran** las diez.)

(Převzato z: RAE, 2009, s. 2827.)

Jak jsme uvedli v předešlé kapitole, někteří autoři poukazují na evidenční, příp. modálně-evidenční význam paradigmatu *hablaré*, a stejně přistupují i k paradigmatu

hablaría (Escandell-Vidal 2010; Escandell-Vidal – Leonetti 2019, 2021; Rivero 2014; Kratochvílová 2022).

Dle Kratochvílové (2022, s. 27–28) mohou být všechny modálně-evidenciální významy paradigmatu *hablaré* vyjádřeny prostřednictvím *hablaría*, s tím rozdílem, že *hablaría* vykazuje retrospektivní orientaci. Autorka také rozlišuje kromě probabilitivu i další modálně-evidenciální významy kondicionálu: dubitativ pretérito, admisiv pretérito, zvolací kondicionál, atemporální evidenciál typu *quotative*, *mitigating condicional* (jedná se o kondicionál vyjadřující zdvořilost a zmírnění) a mirativní kondicionál (2022, s. 27–31).

Podobně jako v případě paradigmatu *hablaré* je i zde dle našeho soudu na místě nahlížet na toto paradigma jako polyfunkční a chápat jej jako soubor všech jeho významů a funkcí.

Mirativní rozměr kondicionálu

Jak již bylo řečeno, jedním z modálně-evidenciálních významů, který má kondicionál schopnost vyjadřovat a který je stěžejní pro naši práci, je význam mirativní. Tradiční gramatiky se obvykle mirativním užitím kondicionálu nezabývají. Ani španělský lingvista Gili Gaya, který ve své práci hovoří o tzv. *futuro de sorpresa*, tedy o tom, co v této práci nazýváme mirativním užitím futura, se o možnosti vyjádření této funkce kondicionálem nezmiňuje. Autoři Escandell-Vidal – Leonetti (2019, s. 4), jež se ve svých pracích zabývají mirativním užitím futura, v podstatě pouze poukazují na existenci mirativního kondicionálu, ale blíže se k této funkci nevyjadřují.

Podrobněji se problematikou mirativního užití futura a kondicionálu zabývá Rivero (2014), která ovšem, jak zmiňujeme v Kap. 3.1, chápe jako mirativní jen tzv. přípustkové užití futura a kondicionálu, které Kratochvílová (2022, s. 94) nazývá užitím admisivním a o jehož mirativním rozměru se nezmiňuje.

Kratochvílová (2022) pak ve své monografii vyděluje několik podtypů kondicionálu s mirativním významem a analyzuje jejich užití ve španělštině, češtině a angličtině.

Typy kondicionálů s mirativním významem

Podobně jako v předešlé kapitole jsme se rozhodli pro přehlednost vytvořit typologii španělských mirativních kondicionálů. Vycházíme přitom ze sekundárních zdrojů, primárně z prací Rivero (2014), Kratochvílové (2022) a Escandell-Vidal – Leonetti (2019; 2021), ale rovněž zavádíme vlastní podtypy, ke kterým přidáváme komentář a ilustrujeme je příkladovými větami z jazykových korpusů. Vzhledem k tomu, že mnohdy dochází k prolínání modálně-evidenciálních a temporálních významů, pro přehlednost rozlišujeme mezi mirativními kondicionály, kterými mluvčí orientují slovesný děj do minulosti, a těmi, které temporální

význam nevyjadřují. Je také důležité zmínit, že nevyklučujeme existenci dalších typů mirativních kondicionálů.

Hablaría* s mirativním významem jako pretéritní tvar paradigmatu *hablaré

1. Kondicionál s mirativně-dubitativním významem

Podobně jako v případě futura, i zde vydělujeme tento typ užití mirativního kondicionálu s tím rozdílem, že tentokrát nabývá i temporálního významu a jedná se o tzv. dubitativ pretérita – mluvčí si klade otázku, kterou vyjadřuje domněnku, jež se vztahuje k minulosti. Uvádíme příklad:

(49) Claudia cayó de rodillas, atacada por nuevas náuseas. Dios, ¿qué le pasaba? **¿Estaría enferma?**

Nový záchvat nevolnosti srazil Claudii na kolena. Panebože, co se to děje? **Že by byla nemocná?**

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Daína Chaviano, *El hombre, la hembra y el hambre*, překlad Alena Jurionová.)

V uvedené příkladové větě si mluvčí klade otázku, jedná se tedy o dubitativ, zároveň je zde patrný i významový odstín mirativity, protagonista je totiž udiven tím, co se druhé osobě děje (podiv je vyjádřen i v rovině lexikální, citoslovcem *dios* s mirativním významem).

O paradigmatu *hablaría* ve funkci dubitativu préterita s mirativním významem se zmiňuje i Kratochvílová (2022, s. 115), která toto užití nazývá *mirative dubitation* a ilustruje ho českou větou, kde je kondicionál doprovázen částicí *že*.

2. Kondicionál s mirativně-admisivním významem

Tento druh kondicionálu odpovídá pretéritnímu tvaru paradigmatu *hablaré* v mirativně-admisivním významu, který popisujeme v Kap. 3.1. Přikládáme ukázkou:

(50) Juan era el mejor cantante.

Sería el mejor cantante, pero no votaron por él.

(Převzato z: Rivero, 2014 s. 3.)

3. Zvolací kondicionál s mirativním významem

Jak je patrné z názvu, tento typ mirativního kondicionálu se vyskytuje ve formě zvolání a odpovídá pretéritní formě paradigmatu *hablaré* s mirativním významem vyskytující se ve zvolacích větách. Uveďme si nyní příkladovou větu:

(51) **¡Tendría cara** el tío!

Ten týpek **byl ale drzoun!**³⁸

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 4.)

Zdá se, že platí podobné syntaktické restriktce jako v případě mirativního užití futura, podmět musí být postponovaný, jinak by věta nebyla z gramatického hlediska správně:

(52) ***El tío** tendría cara!

Při tomto užití mirativního kondicionálu platí i ostatní omezení, která jsme zmiňovali v předešlé kapitole – podmět nemůže být neurčitý, musí se vztahovat k již známé osobě, která byla již někdy zmíněna a je tedy součástí společného základu komunikujících (Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 4–6).

Atemporální užití paradigmatu *hablaría* s mirativním významem

1. Kondicionál s mirativním významem typu *Why would I do that?*

Tento typ vyčleňuje Kratochvílová (2022, s. 110) a definuje jej následovně: „užití kondicionálu za účelem formulace otázky, která slouží jako odpověď na překvapivé či pro mluvčího nepochopitelné informace nebo také v situacích, kdy se děje něco, čemu je pro mluvčího obtížné uvěřit“³⁹. Ke španělštině uvádí následující příklad:

(53) No había nada más que hablar. Antes de despedirse, él sugirió volver el otro martes a la misma hora. Ella se preguntó si debía ser tan condescendiente.

—No veo qué sentido **tendrían** tantas visitas —dijo.

Nebylo o čem dále hovořit. Než se rozloučil, nadhodil, že by přišel příští úterý ve stejnou dobu. Položila si otázku, jestli má být tak povolná.

„Nevidím, jaký smysl **by mělo** tolik návštěv,“ řekla.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Gabriel García Márquez – *El amor en los tiempos del cólera*, překlad Blanka Stárková.)

2. Kondicionál s mirativním významem typu *¿Quién lo diría!*

Tímto typem kondicionálu vyjadřuje mluvčí podiv nad danou situací či poskytnutou informací. Bylo by přesnější jej řadit k syntaktickým prostředkům vyjádření mirativity, protože se jedná o ustálené spojení ve formě zvolací věty (RAE, 2009, s. 4998–4999), ale vzhledem k tomu, že je sloveso ve tvaru kondicionálu, zmiňujeme jej i v této kapitole. Níže uvádíme ukázkou tohoto jevu:

(54) TU: ¿Improvisas mucho?

³⁸ Překlad byl vytvořen autorkou práce.

³⁹ “Using the conditional to formulate a question in response to some surprising or incomprehensible information or in response to a situational context in which something hard to believe is taking place”

DIRECTOR: No, nada. Mis guiones son de hierro.

TU: ¡**Quién lo diría!**

TY: Improvizuješ hodně?

REŽISÉR: Ne, vůbec. Mám železný scénář.

TY: **Kdo by to byl řekl!**

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Pedro Almodóvar, *Patty Diphusa y otros textos*, překlad Charvátová Anežka.)

Můžeme si všimnout, že se tohoto prostředku vyjádření mirativity užívá v obou jazycích. Zároveň oba jazyky disponují alternativními variantami. Během analýzy jsme ve španělské části jazykového korpusu zaregistrovali také podobu *¡Quién lo hubiera dicho!*. Tyto varianty je možné libovolně zaměňovat.

Zároveň je možné k tomuto typu mirativního užití kondicionálu řadit i další konstrukce, např. *Quién se lo imaginaria* (opět s variantou *Quién lo hubiera imaginado*).

Situace v češtině

Jak jsme již uvedli na začátku kapitoly, v českých lingvistických pracích se na kondicionál nahlíží jako na jeden ze tří základních slovesných způsobů (*modus verbí*) – indikativ (oznamovací způsob), imperativ (rozkazovací způsob) a již zmíněný kondicionál (podmiňovací způsob) (Karlík, 2017a).

Čeština disponuje dvěma druhy kondicionálu: kondicionálem přítomným a kondicionálem minulým, který se v současné češtině již přestává vyskytovat, o čemž svědčí skutečnost, že jen 2 % ze všech výskytů kondicionálu v jazykovém korpusu současné češtiny jsou tvořena kondicionálem minulým (Cvrček, 2010, s. 242). Ovšem stále se ještě užívá v ustálených spojeních jako např. „Kdo by to byl řekl?“, které, jak si níže ukážeme, nese mirativní význam.

Uveďme si, podobně jako v případě španělského kondicionálu, jaké typy mirativních kondicionálů se vyskytují v češtině.

1. Mirativní kondicionál typu *Tak ty bys chtěl/a* + infinitiv

Tento, poměrně frekventovaný typ českého mirativního kondicionálu, vnáší do věty významový odstín údivu, ale v některých případech i nepochopení, příp. opovržení. Nejčastěji se vyskytuje v konstrukci „Tak ty bys chtěl/a“ + infinitiv, ovšem řadíme sem i případy, kdy se objevuje v konstrukci „Tak ty bys rád/a“ + sloveso v min. čase. Uveďme si příklad:

(55) Já jsem takovej experimentátor, víš? A hrozně bych chtěla bejt aspoň jeden den muž. Abych poznala, jaký to je. Myslím, že pro vás je to úplně jiný. Asi jo. Pojd'! Už? **Tak ty bys chtěla bejt muž?** Jo?

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Lenka Procházková, *Oční kapky*.)

2. Mirativní kondicionál ve formě echo-otázky

Tuto podkategorii zavádí Kratochvílová (2022, s. 113). Dle autorky vyzývá mluvčí prostřednictvím této otázky adresáta, aby si odpověď na svou otázku našel sám za užití informací, ke kterým má v rámci dané komunikační situace přístup. Zároveň vyjadřuje svůj údiv:

(56) „To si myslím,“ přisvědčil četník, „Kostka se dovede ozvat. A co říká?“
„Co **by říkal?**“ obrátil Černohus otázku.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Vladislav Vančura, *Tři řeky*.)

3. Mirativně-dubitativní kondicionál

Zatímco ve španělštině odpovídá v této funkci kondicionál pretéritnímu tvaru paradigmatu *hablaré*, v češtině je situace jiná. Český kondicionál je sice jedním z prostředků vyjádření modality (Komárek et al., 1986, s. 170), nemůže však v této funkci nabývat temporálního významu. Jinými slovy, český dubitativ je na rozdíl od španělského atemporální (Kratochvílová, 2022, s. 115), mluvčí jím vyjadřuje svou domněnku vztahující se k přítomnosti:

(57) „Vy jste pan Flanderka?“
„Flanderka,“ vděčně přikyvuju. **Že by to byla** moje žákyně?

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Jiří Šotola, *Podzim v zahradní restauraci*.)

4. Kondicionál s mirativním významem typu *Kdo by to (byl) řekl?* / *Kdo by to (byl) řekl!*

Podobně jako ve španělštině, i v češtině vydělujeme tento druh mirativního kondicionálu. Objevuje se ve formě otázky či zvolání, vyskytovat se ale může i uprostřed věty:

(58) Podle nich byla to nehoda a bylo uvedeno jméno statečného čtrnáctiletého zachránce Františka Severýna, který neváhal nasadit vlastní život.

„Hleďme, **kdo by to byl řekl** do toho chlapce,“ říkali si lidé mezi sebou.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 3. 2024. Václav Řezáč, *Poplach v kovářské uličce*.)

Během korpusové analýzy se ve výsledcích vyskytovaly dvě různé podoby: varianta s jednoduchým kondicionálem – „Kdo by to řekl?“ a varianta s minulým kondicionálem – „Kdo by to byl řekl?“ Jedná se o ustálené konstrukce, které nenabývají odlišných temporálních významů, je tedy možné je libovolně zaměňovat.

K tomuto typu mirativního kondicionálu lze řadit i jiné ustálené konstrukce s podmiňovacím způsobem jako „Koho by to napadlo!“ nebo „To by (mi) tak scházelo/chybělo!“, viz Kap. 4.1.

Závěry

V této kapitole jsme se zabývali významy paradigmatu *hablaría*. Zaměřili jsme se především na situace, ve kterých nabývá mirativního významu. Nejprve jsme se věnovali funkcím, které toto paradigma zaujímá ve španělštině, a následně jsme popsali postavení kondicionálu v češtině. V obou jazycích jsme se podrobně zabývali jeho mirativní funkcí, přičemž jsme si vytvořili typologii kondicionálů s mirativním rozměrem, kterou jsme ilustrovali konkrétními příkladovými větami z jazykových korpusů. Došli jsme k několika závěrům:

1. Kondicionál může v obou jazycích sloužit jako slovesný prostředek pro vyjádření mirativity.
2. Zatímco ve španělštině jsme v rámci typologie mirativních kondicionálů museli oddělit případy, kdy měl kondicionál kromě mirativního (a jiného modálně-evidenciálního) významu i význam temporální, protože plnil funkci pretéritní formy paradigmatu *hablaré*, v češtině je v modálně-evidenciální funkci kondicionál atemporální.
3. Podobně jako v případě futura se oba jazyky ve vyjadřování překvapení a dalších mirativních významů liší – ve španělštině bylo v uvedených příkladových větách k vyjádření mirativity užito pouze morfologických a syntaktických prostředků (zároveň je však možné a pravděpodobné, že by mluvčí při vyřčení výpovědi užili i prostředků suprasegmentálních), kdežto v českém jazyce je tato jazyková kategorie v mnoha případech spolu s morfologickými prostředky vyjádřena také v rovině lexikální.

3.3 Minulé časy

Španělské *pretérito perfecto compuesto*, *pretérito imperfecto* a *pretérito pluscuamperfecto* a jejich mirativní a dialektální rozměr

V této kapitole se budeme věnovat slovesnému vyjádření mirativity ve španělštině prostřednictvím tří minulých časů: *pretérita imperfecta*, *pretérita perfecta compuesta* a *pretérita pluscuamperfecta*. Tyto prostředky jsme sloučili do jedné kapitoly, abychom je oddělili od jiných prostředků vyjádření mirativity – jejich užití je totiž ve většině případů omezeno na dané hispanoamerické oblasti, ve kterých je španělština v kontaktu s indiánskými jazyky. Jak si následně zmíníme, tyto jazyky disponují specifickými morfologickými prostředky k vyjádření mirativity a evidenciality. Skutečnost, že si uvedené minulé časy rozvinuly ve španělštině v rámci některých oblastí mirativní význam, vnímá řada autorů právě jako důsledek intenzivního kontaktu španělštiny s uvedenými indiánskými jazyky.

Základní charakteristika analyzovaných indiánských jazyků

Indiánské jazyky, které ovlivňují španělštinu a kterými se budeme v této kapitole zabývat, jsou kečuánština (též kečujština či kečua), ajmarština a guaraní⁴⁰.

Kečuánština patří spolu s ajmarštinou mezi tzv. kečumaránské jazyky, guaraní se řadí mezi jazyky tupijské. Všechny uvedené jazyky patří pod andsko-ekvatoriální kmen.

Prvním zmíněným jazykem, tj. kečuánštinou, se hovoří zejména v Peru a v Bolívii, dále pak také v některých oblastech Argentiny, Ekvádoru, Chile a Kolumbie (Torero, 2007, s. 15–16). Mluvčí ajmarštiny žijí především v Bolívii, Peru a Chile a Argentině (Hardman – Vásquez, 2001, s. 1–2) a jazyk guaraní se pak užívá především v Paraguayi, Bolívii, Argentině a Brazílii (Ángel Verón, 2020, s. 191).

Pro naši práci je důležité, že tyto jazyky disponují v rámci svého morfologického systému specifickými prostředky k vyjádření evidenciality a mirativity. Vzhledem k tomu, že jsou řazeny k jazykům aglutinačním (Skalička, 1951, s. 28), jedná se zejména o různé typy morfémů. Jedním z nich je kečuánský sufix *-sqa*. Užívá se při vyprávění událostí, kterých mluvčí nebyl přímo svědkem anebo je nemohl řídit či ovlivnit, tedy například snů, nebo informací, které mluvčímu někdo předal, a v neposlední řadě se používá pro vyjádření překvapení a jiných mirativních významů (García Tesoro, 2015, s. 66). Dalším prostředkem vyjádření mirativity je morfém *-ra'e*, který má původ v jazyku guaraní. Odkazuje na události v minulosti, které mluvčí objeví nepřímo při momentu promluvy. Je tedy považován za

⁴⁰ V jazykových korpusech a na některých internetových zdrojích se můžeme setkat i s variantou *guaranština*, ta ovšem zatím není kodifikována Ústavem pro jazyk český.

markátor nepřímé evidenciality s (ad)mirativním významem (Dolzani, 2016; Palacios Alcaine – Pfaender, 2018).

Pretérito imperfecto de indicativo (hablaba)

Paradigma *hablaba* plní ve španělštině několik funkcí, zejména temporálních a aspektuálních. Španělské imperfektum „odkazuje k dějům, procesům či stavům, které se odehrávaly během časového úseku souběžného s jinými událostmi v minulosti“⁴¹. Užitím tohoto času mluvčí neodkazuje na začátek či konec dané události, pozornost se soustředí na její průběh (RAE, 2009, s. 2767). Jak také vyplývá z jeho názvu, má imperfektivní význam a řadí se mezi časy relativní (RAE, 2009, s. 2768; 2775).

Za určitých podmínek však může nabývat i významů evidenciálních a modálních, mimo jiné i námi zkoumaného významu mirativního. Jedním z prvních autorů, kteří upozorňují na schopnost imperfekta vyjádřit překvapení mluvčího, je Gutiérrez Araus (1995, s. 179–180), která toto užití imperfekta řadí mezi tzv. *imperfecto de discurso anterior presupuesto*. Zdůrazňujeme, že autorka ve své práci nezmiňuje, že by toto užití mělo dialektální omezení. Dle jejího názoru je jedním z významů, které španělské imperfektum může vyjadřovat, překvapení či informace, jež je v rozporu s očekáváním mluvčího, tzn. významy, které bývají řazeny pod kategorii mirativity. Vzhledem k tomu, že se jedná o práci, která byla vydaná před DeLanceyho přelomovou prací o mirativitě (1997), ve které je mirativita poprvé definována jako jazyková kategorie, autorka s tímto termínem nepracuje. Nicméně jak si následně ukážeme, její příkladové věty s imperfektem této definici nepochybně odpovídají:

(59) ¡Qué alegría! ¡Pero si **eras** tú!

(60) ¡Pues **estaba rico** de verdad!

(Převzato z: Gutiérrez Araus, 1995, s. 180.)

Kontextem, ve kterém by bylo příhodné užít první větu, je situace, kdy někdo zazvoní, mluvčí otevře dveře domu a zjišťuje, že se před nimi nachází starý přítel, kterého dlouho neviděl, a tím pádem neočekával. Imperfektum tu nepřímě odkazuje do minulosti k očekáváním mluvčího, které jsou v rozporu s přítomností (Gutiérrez Araus, 1995, s. 180).

Druhou uvedenou větu nazývá případem tzv. obdivného překvapení (*sorpresa admirativa*). Může se jednat o situaci, ve které nám jiná osoba, o jejíž kulinářských schopnostech máme určité pochybnosti, uvaří jídlo a my předpokládáme, že nebude dobré.

⁴¹ “Hace referencia a acciones, procesos o estados situando su desarrollo en un tramo temporal simultáneo a otras situaciones pasadas.” RAE: Glosario de términos gramaticales, cit. 5. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/gtg>>.

Když ho ochutnáme, zjistíme, že je pokrm chutný a náš úsudek byl tedy nesprávný (Gutiérrez Araus, 1995, s. 180).

Jinými slovy se opět jedná o situaci, kdy se realita neshoduje s naším předchozím očekáváním.

K dialektálnímu rozměru mirativního užití španělského imperfekta

Někteří autoři také v souvislosti s mirativním významem imperfekta zmiňují kontakt španělštiny s indiánskými jazyky.

Sánchez (2004, s. 148–149) poukazuje na schopnost španělského imperfekta u bilingvních mluvčích kečuánštiny a španělštiny vyjadřovat mirativní význam. Jako příklad uvádí následující větu:

(61) Anda, ¡**sabía** nadar!

(Převzato z: Sánchez, 2004, s. 149.)

Autorka však toto užití blíže nekomentuje a větu překládá do angličtiny prostřednictvím minulého času (Sánchez, 2004, s. 149). My se však přikláníme k pohledu Torres Bustamante (2012; 2013) a dalších autorů (Palacios Alcaine a Pfaender, 2018, Olbertz, 2022), kteří poukazují na skutečnost, že užitím tohoto času se v těchto případech mluvčí neodkazuje do minulosti, ale vyjadřuje jím své hodnocení, konkrétně údiv nad skutečností, která se vztahuje k přítomnosti. Můžeme si všimnout, že ve výše uvedené větě (č. 61) je to vyjádření podivu nad schopnostmi jiné osoby.

Torres Bustamante (2013, s. 4–5) dává pro lepší pochopení problematiky do kontrastu dva příklady užití imperfekta, v nichž první odpovídá běžné časové funkci imperfekta, tedy události, která probíhala po nějaký časově nevymezený úsek v minulosti, a druhá příkladová věta nese mirativní význam:

(62a) Juan **fumaba**.

Juan (dříve) kouřil.

(62b) ¡Juan **fumaba**!

Juan kouří!⁴²

(Převzato z: Torres Bustamante, 2013, s. 4–5.)

Druhou větu je příhodné užít např. v situaci, kdy jsme se domnívali, že Juan nekouří, ovšem záhy Juana potkáme s cigaretou v ruce. Zdůrazňujeme, že se tato věta vztahuje k současnému stavu věcí, nikoli k minulosti. V tomto případě je daná skutečnost (Juan kouří,

⁴² Oba dva uvedené příklady byly vytvořené autorkou.

má v ruce cigaretu) v rozporu s očekáváním mluvčího (Domnival/a jsem se, že Juan nekouří) a mluvčí toto vyjádří prostřednictvím zmíněného slovesného prostředku (efekt mirativity mohou umocnit i prostředky suprasegmentální, v rámci ortografie znaménka vykřičníku).

Pretérito perfecto compuesto de indicativo (he hablado)

Španělské paradigma *he hablado* plní ve španělštině mnoho funkcí, nejčastěji se setkáme s významem temporálním, kterým mluvčí „odkazuje k dějům, procesům či stavům, které proběhly v časovém úseku, který začal v minulosti a doposud trvá“⁴³. Toto paradigma však může vyjadřovat i jiné funkce, RAE (2009, s. 2739) například hovoří o tzv. *perfecto de experiencia*, kterého je možno užít v případě, kdy chceme popsat, že v minulosti určitá situace nastala jednou či vícekrát. Mezi dalšími významy, kterých *he hablado* může nabývat, je význam evidenciální, přičemž RAE (2009, s. 2753) toto užití spojuje především s oblastí Portorika, Nikaraguy a Kostariky a s dalšími hispanoamerickými zeměmi. V rámci *Glosario de términos gramaticales*, což je elektronický i písemný didaktický nástroj, který byl zpřístupněn v roce 2019, se již RAE v souvislosti s tímto užitím zmiňuje o jeho povaze mirativní a vztahuje jeho užívání také na andskou oblast.⁴⁴

Jedním z prvních autorů, kteří poukázali na schopnost tohoto času vyjadřovat podiv mluvčího, byl Toscano Mateus. Ten ve své práci pojednávající o ekvádorské variantě španělštiny (1953) uvádí následující příkladovou větu:

(63) El año que viene **ha sido** bisiesto.

Příští rok bude přestupný.

(Převzato z: Toscano Mateus, 1953, s. 260.)

Z uvedené věty je patrné, že zde paradigma *he hablado* nevyjadřuje svůj obvyklý temporální význam, mluvčí jím odkazuje k budoucí události. Olbertz (2022, s. 163) ve své práci rozvíjí teorii o tom, že užití paradigmatu *he hablado* k vyjádření mirativity má původ v ekvádorské variantě kečuánštiny. V té se totiž užívá sufixu *-shka*⁴⁵, který Adelaar (1997) nazývá *sudden discovery tense*, přičemž právě náhlé objevení je jedním z mirativních významů (Aihenvaldová, 2012). Muysken (1985) toto ukazuje na příkladové větě:

(64) [al comer un caldo]

⁴³ “Hace referencia a acciones, procesos o estados, situándolos en un intervalo temporal que se inicia en el pasado y que se prolonga hasta el presente”. RAE: *Glosario de términos gramaticales*, cit. 5. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/gtg>>.

⁴⁴ RAE: *Glosario de términos gramaticales*, cit. 7. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/gtg>>.

⁴⁵ Je nutno zmínit, že tento sufix neplní v kečuánštině výlučně funkci mirativní, může rovněž sloužit k vyjádření minulých dějů, primárně ve vyprávění, přičemž ve španělštině by mu odpovídala konstrukce *érase una vez* (Olbertz, 2022, s. 163).

alli-mi ga-shka

“rico **ha sido**” = ‘**está rico**’

(Muysken, 1985, s. 392.)

Olbertz (2022, s. 164) tedy dochází k závěru, že jde nejspíš o případ kalku z kečuánštiny. Paradigma *he hablado* se v mirativní funkci může vyskytovat také v otázkách. Bustamante (1991) uvádí následující případy z quitské varianty španělštiny:

(65) ¿Y el hijo de la señora Anita **no ha estado** aquí?

(Převzato z: Bustamante, 1991, s. 213.)

Olbertz (2022, s. 165) uvedené poznatky shrnuje tím, že čistě mirativní interpretaci mají především konstrukce se sponovým slovesem *ser*. Také poukazuje na skutečnost, kterou ve své práci ovšem uvádí už Aikhenvald (2012), jež upřesňuje definici kategorie mirativity zavedenou DeLanceym (1997) – totiž že v kečuánštině, španělštině a jiných jazycích může být daná informace překvapivá, nová či neočekávaná nejen pro osobu mluvčího, ale také pro posluchače. To dokazuje následující větou:

(66) Me dieron penicilina a ver si era alérgico, y ¡**he sido alérgico!**

(Převzato z: Olbertz, 2022, s. 164.)

Je zřejmé, že pro mluvčího není informace o jeho alergii něčím překvapivým či novým, záměrem je spíše překvapit posluchače (Olbertz, 2022, s. 164).

Pretérito pluscuamperfecto de indicativo (había hablado)

V této části se budeme zabývat mirativním užitím paradigmatu *había hablado* a jeho užitím napříč danými hispanoamerickými oblastmi.

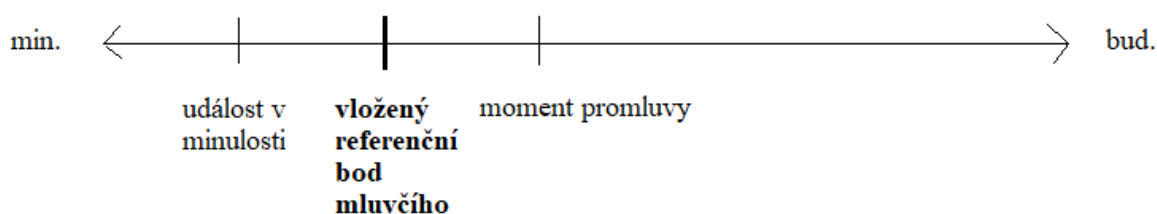
Pretérito pluscuamperfecto de indicativo, tedy španělský předminulý čas, formálně vyjádřený paradigmatem *había hablado*, je gramatikami tradičně vnímán jako relativní čas, kterým mluvčí odkazuje k události, která předcházela jiné události v minulosti (RAE, 2009, s. 2835). Ovšem sama RAE (2009, s. 2839) se následně zmiňuje i o jiném než temporálním významu tohoto paradigmatu. Hovoří o jeho evidenciálním rozměru, jehož užití vztahuje k některým hispanoamerickým oblastem, konkrétně jde o oblast andskou (Peru, Ekvádor, Bolívie) a oblast laplatskou (Argentina, Paraguay, Uruguay) (RAE, 2009, s. 2839).

Palacios Alcaine a Pfaender (2018, s. 120) ve své práci poukazují na modální a evidenciální významy paradigmatu *había hablado*, přičemž uvádějí jako příklad věty: *Nunca me había dado cuenta de que a ¡No sabía que habías llegado!*. Tyto věty, jejichž užití bylo zaznamenáno i v oblastech, které nejsou v přímém kontaktu s indiánskými jazyky (pevninské Španělsko, Chile), mají dle autorů (ad)mirativní význam: vyjadřují, že se mluvčí náhle dozvěděl

určitou informaci, která je v rozporu s jeho očekáváními (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 120). Tuto informaci mohl získat ze zdrojů přímých – byl svědkem dané situace či události, či nepřímých – jedná se o mluvčího úsudek, příp. mu danou informaci někdo poskytl (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 120).

Španělské *pretérito pluscuamperfecto de indicativo* dle těchto autorů označuje dvě události, které se odehrály v minulosti, a které jsou od sebe vzdáleny. Tato vzdálenost může být časová, ale i kognitivní, tedy odehrávající se v mysli mluvčího. Ten si totiž vytváří zvláštní referenční bod, který není časově motivován a kterým se od předávané informace distancuje (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 120).

Tuto situaci jsme se pro lepší pochopení problematiky pokusili graficky znázornit:

Obrázek 2 – Mirat. význam šp. *plusquamperfecta*: vložení referenčního bodu mluvčím

Laplatská varianta španělštiny

Zdá se, že v této oblasti proces gramatikalizace pokročil (v porovnání se zmíněnou chilskou a kastilskou španělštinou). Kromě užití paradigmatu *había hablado* podobných chilské a kastilské variantě španělštiny se můžeme setkat se situacemi, ve kterých již není nutná přítomnost slovesa, které značí, že se jedná o novou či nečekanou informaci (například *darse cuenta*). Uvádíme příklad:

(67) Así que **habías sido zurdo**.

(Převzato z: Blestel, 2014, s. 31.)

Autoři Palacios Alcaine – Pfaender (2018, s. 122) uvádějí, že tato věta může být interpretována jako *Así que eras zurdo*, ale rovněž se v současné době objevily případy, kdy byla užita ve významu přítomnosti, tedy *Así que sos zurdo*.

V této variantě španělštiny tedy může *plusquamperfectum* nabývat významu přítomného času, a dokonce se vyskytovat mimo zvolací věty a bez doprovodu lexikálních prostředků, ovšem prozatím je velmi časté, že se vyskytuje i s nimi. Tyto věty bývají mnohdy uvozeny konstrukcemi *mirá que*, *pero que* (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 123).

Bolivijská varianta španělštiny

V souvislosti s mirativním významem plusquamperfekta v této variantě španělštiny se často hovoří o velmi intenzivním kontaktu španělštiny s kečuánštinou a ajmarštinou. Palacios Alcaine – Pfaender (2018, s. 126) udávají, že na rozdíl od laplatské varianty španělštiny zmizely gramatické restrikce, stačí jen užití ve vhodném kontextu. Uveďme si příklad:

(68) ...el otro día estaba abriendo una válvula, llega un señor de Transredes, me ve de espaldas y cuando me ve de frente me dice: “ay **habías sido mujer**”. Y claro, como si una mujer no podría hacer lo que hacen los hombres.

(Převzato z: Blestel, 2011, s. 72.)

Zvláštním případem užití španělského plusquamperfekta s mirativním významem se objevuje na bolivijských internetových fórech, kde slouží především jako prostředek vyjádření ironie, příp. i urážky (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 127).

Peruánská varianta španělštiny

V souvislosti s peruánskou variantou španělštiny RAE (2009, s. 2839) udává, že se v hovorové řeči můžeme setkat s větami jako: *Así que habías tenido novia*, která by se dala parafrázovat jako *Recién me entero de que tienes novia*, tedy „Nedávno jsem se dozvěděl, že máš přítelkyni“. Již z uvedené věty je patrné, že zde paradigma *había hablado* nemá svůj obvyklý temporální význam, nýbrž jím mluvčí hodnotí určitou informaci, konkrétně vyjadřuje svůj podiv, resp. neočekávanost, které jsou tradičně řazeny mezi mirativní významy.

Jedním z úředních jazyků v Peru je kečuánština, proto zdejší vzájemné jazykové ovlivňování není překvapivé. Torres Bustamante (2013, s. 6) uvádí následující příklad užití plusquamperfekta s mirativním významem v peruánské variantě španělštiny:

(69) ¡**Habías fumado!**

(Převzato z: Torres Bustamante, 2013, s. 6.)

Autorka udává, že věta sice má také význam temporální, ovšem v tomto případě neznačí děj, který se odehrál před jiným dějem v minulosti, nýbrž pouze událost v minulosti (Torres Bustamante, 2013, s. 22). Mluvčí touto formou vyjadřuje především překvapení a je možné ji užit například v situaci, kdy objevíme popel z cigaret u někoho, kdo nám dříve slíbil, že s kouřením přestane (Torres Bustamante, 2013, s. 6).

Ekvádorská varianta španělštiny

RAE (2009, s. 2839) v souvislosti s mirativním užitím plusquamperfekta v ekvádorské variantě španělštiny hovoří o tzv. *imperfecto evidencial*, a jako příklad uvádí následující větu:

(70) Ayer, cuando la llamé por teléfono, **había sido tarde** y nadie me contestó.

(Převzato z: RAE, 2009, s. 2839.)

Užitím paradigmatu *había hablado* mluvčí implicitně vyjadřuje, že si uvědomil, že už bylo pozdě, když dané osobě volal (RAE, 2009, s. 2839). Španělská královská akademie tato užití v *NGLE* dále nekomentuje, pouze dodává, že se s nimi setkáme jen v hovorové řeči. V rámci *Glosario de términos gramaticales* již toto užití plusquamperfekta nazývá RAE mirativním.⁴⁶

Paraguayská varianta španělštiny a španělština v severovýchodní části Argentiny

Velmi specifická je situace v oblasti Paraguaye. Je obecně známo, že je v této zemi španělština v intenzivním kontaktu s jazykem guaraní a mnoho mluvčích je bilingvních (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 128). Rovněž je známo, že španělština, kterou se hovoří v severovýchodní části Argentiny, má s již zmíněnou paraguayskou španělštinou mnoho společných rysů a odlišuje se od ostatních argentinských variant španělštiny (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 128). V obou případech se kromě klasického užití plusquamperfekta jako prostředku vyjádření mirativity, setkáme také s neosobní a nesklonnou konstrukcí *había sido que*, uvádíme příklad:

(71) El micro no se podía parar. El chofer tampoco! **Había sido que** una unidad de la línea 13-2 venía siendo manejada por un chofer que tenía más combustible que el propio colectivo.

(Převzato z: Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 128.)

Blestel (2011, s. 70) uvádí, že se rovněž můžeme setkat s variantou bez spojky *que*, přičemž tato konstrukce pak funguje jako větné adverbium (o mirativním významu větných adverbí viz Kap. 2.3), může se totiž vyskytovat na několika pozicích ve větě. Toto užití je ovšem limitováno pouze na paraguayskou variantu španělštiny, což může poukazovat na skutečnost, že proces gramatikalizace je v této zemi v pokročilejší fázi než v severovýchodní části Argentiny (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 129).

Svým chováním a omezeními (zejména sémantickými a syntaktickými), které se s jejím užíváním pojí, se námi analyzovaná konstrukce podobá guaraníjskému morfému *-ra'e*, v souvislosti s čímž mnoho autorů spekuluje o tom, zda se jedná o výpůjčku (též přejímku) z guaraní, kalk nebo konvergenci (Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 129). Dle autorů Palacios Alcaine – Pfaender (2018, s. 129) jde o případ konvergence⁴⁷ – oba prostředky se totiž, jak jsme již uvedli, podobají svými syntaktickými a sémantickými restrikcemi.

⁴⁶ RAE: *Glosario de términos gramaticales*, cit. 5. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/gtg>>.

⁴⁷ Konvergence je vývojový proces, který vede ke vzájemnému sblížení jazyků (Zavadil, 1998, s. 17).

K možnosti vyjadřování mirativity prostřednictvím minulého času v češtině

Čeština, na rozdíl od španělštiny, není intenzivně ovlivňována jazyky, ve kterých je evidencialita a mirativita gramatikalizovaná, situace je zde tedy velmi odlišná, ale je tomu tak i z jiných důvodů. Český jazyk totiž nedisponuje slovesnými časy, kterými by vyjadřoval relativnost dějů (Bečka, 1975, s. 186). Má jen tři slovesné časy, které plní roli tzv. časů základních, konkrétně se jedná o préteritum, prézens a futurum (Bečka, 1975, s. 186). Oproti španělštině tedy čeština nedisponuje komplexním systémem minulých časů, jež mají mluvčí španělštiny k dispozici, aby mohli vyjádřit širokou škálu (temporálních, aspektuálních, ale také právě modálních a evidenciálních) významů.

Z výše uvedených důvodů považujeme za nepravděpodobné, že by se vyskytly případy, ve kterých by byla mirativita v češtině vyjádřena pouze minulým časem. Je samozřejmě možné užít českého préterita při vyjádření údivu z události, která se odehrála v minulosti:

(72) Na Canaveralu se brzy po přistání dostavila vyšetřovací komise – to byl ale fofr, už tam museli čekat.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 1. 4. 2024. Vladislav Vlček, *Lod'*.)

Ovšem nositelem mirativního významu tu jsou dle našeho soudu především prostředky lexikální („to“, „ale“) a syntaktické (postponovaný podmět), případně by během promluvy mohla být brána v potaz náležitá intonace.

Speciálním případem jsou konstrukce „Kdo to kdy viděl/slyšel?“, které vyjadřují údiv mluvčího, mají tedy mirativní význam a lze je podobně jako již zmíněnou mirativní konstrukci „Kdo by to (byl) řekl?“ parafrázovat větami v záporu, tedy: „Tohle nikdo nikdy neviděl/neslyšel“, „Tohle by nikdo neřekl“ (v souvislosti se španělštinou toto zmiňuje RAE, 2009, s. 4998, ale lze tak postupovat i ve zmíněných případech českých ustálených konstrukcí), přičemž právě výrazy s negativní polaritou mohou být jedním z rysů mirativity (ve vztahu ke španělštině toto zmiňuje např. Palacios Alcaine – Pfaender, 2018, s. 121). Minulý čas se v nich může objevit a jejich mirativní význam je nepopíratelný, ale jedná se o ustálená spojení, nelze zde tedy hovořit o préteritu jako českém morfologickém prostředku vyjádření mirativity.

Jak vyplývá z výše uvedeného a také z předchozích kapitol, mluvčí mají tendenci vyjadřovat mirativní význam v češtině zejména lexikálně.

Závěry

V této kapitole jsme se zaměřili na mirativní užití tří španělských minulých časů a jeho dialektální rozměr. Docházíme k závěru, že všechny tyto časy mohou vyjadřovat mirativitu, ovšem jejich užívání v mirativním významu (zejména *pretérito pluscuamperfecto* a *pretérito*

perfecto compuesto) je v současnosti omezeno jen na některé části Latinské Ameriky a často se pojí se s mnoha restrikcemi. Ty se ovšem napříč oblastmi liší, protože proces gramatikalizace je v rámci každé oblasti v jiné fázi. Pravděpodobně v nejpokročilejší fázi je tento proces v paraguayské variantě španělštiny, protože se zde s mirativním užitím plusquamperfekta pojí nejméně restrikcí (není nutné užití zvolacích vět, ani slovesa, jež by svým sémantickým významem vyjadřovalo něco náhlého či nečekaného apod.). Významnou roli v tomto ohledu sehrály indiánské jazyky jako kečuánština, ajmarština a guaraní, které disponují vlastními morfologickými prostředky k vyjádření mirativity a evidenciality a ovlivňují tak španělštinu.

3.4 Povaha slovesného děje jako mirativní strategie

Povaha slovesného děje (*Aktionsart*) je považována za kategorii, která „ontologicky vychází z různých kvalitativních nebo kvantitativních stránek procesu, které lze objektivně zaznamenat v procesu samém“. Bývá spjatá s kategorií aspektu, proto obě kategorie bývají mnohdy zahrnovány pod jeden pojem – aspekt (Zavadil – Čermák, 2010, s. 314–315).

V souvislosti se španělštinou je třeba zmínit tzv. premorfologické útvary, které odpovídají španělským slovesným perifrázím (*perífrasis verbales*). Ty lze charakterizovat jako vazby, které se skládají z pomocného slovesa a slovesa v neurčitém tvaru (infinitivu, gerundiu, participiu) a jsou považovány za prostředky vyjádření povahy slovesného děje (Zavadil – Čermák, 2010, s. 314–315).

RAE (2009, s. 3345–3349) rozlišuje několik druhů slovesných perifrází. Uvedme si zde tuto klasifikaci spolu s některými příklady:

1. **Časové** (*temporales*) – *ir a* + infinitiv, *acabar de* + infinitiv, *soler* + infinitiv;
2. **Fázové** (*fasales*)
 - a) **inminentní** (*de inminencia*) – *estar a punto de* + infinitiv, *estar por* + infinitiv;
 - b) **inchoativní** (*incoativas*) – *empezar a* + infinitiv, *comenzar a* + infinitiv, *pasar a* + infinitiv;
 - c) **durativní** (*cursivas*) – *estar* + gerundium, *seguir* + gerundium;
 - d) **terminativní** (*terminativas*) – *acabar de* + infinitiv, *terminar de* + infinitiv;
3. **Skalární** (*escalares*) – *llegar a* + infinitiv, *venir a* + infinitiv, *acabar* + gerundium, *terminar* + gerundium, *acabar por* + infinitiv, *terminar por* + infinitiv;
4. **Resultativní** (*resultativas*) – *llevar* + participium, *quedar* + participium;
5. **Modální** (*modales*) – *haber que* + infinitiv, *tener que* + infinitiv, *deber (de)* + infinitiv.

Jak se následně pokusíme doložit konkrétními příklady a sekundárními zdroji, některé z těchto perifrází mohou za daných podmínek nést mirativní význam. Zaměříme se pouze na ty, u kterých sekundární zdroje zmiňují schopnost vyjádřit některý z mirativních významů.

Pasar a + infinitiv

Španělskou perifrází *pasar a + infinitiv* obvykle používáme, když chceme vyjádřit počátek děje, ke kterému dochází přechodem od jiného děje (Zavadil – Čermák, 2010, s. 318). Bývá řazena k perifrázím s významem iniciální ingresivnosti (Zavadil – Čermák, 2010, s. 317–318) či k perifrázím inchoativním (RAE, 2009, s. 3347).

Soto Vergara (2021) analyzuje užití této perifráze v jižní oblasti Chile, kde se tato vazba mnohdy používá pro vyjádření něčeho nečekaného, pro popsání situace, která se udála, a nebylo v silách mluvčího jí zabránit. Velmi často se proto pojí se slovesy, které samy o sobě implikují nějakou událost, jež mluvčí nemohl ovlivnit, příp. pro něj byla nežádoucí či nešťastná – *caerse, morir, perder, desmayarse, ganar* (Soto Vergara, 2021, s. 1044). Z toho plyne, že mluvčí může být danou událostí také překvapen, protože byla v rozporu s jeho očekáváním. Na základě toho soudíme, že tato perifráze může v určitých situacích nabývat mirativní interpretace. Uveďme si konkrétní příklad:

(73) Pedro **pasó a desmayarse**.

(Převzato z: Soto, 2021, s. 1035.)

Acabar/terminar + gerundium, acabar/terminar por + infinitiv

Všechny tyto vazby řadí RAE (2009, s. 3347) ke skalárním slovesným perifrázím, které děj situují na začátek dané série dějů. Zavadil – Čermák řadí *terminar/acabar por + infinitiv* k perifrázím s významem finitivní terminativnosti, protože charakterizují děj jako dovršený či nějakým způsobem zakončený (2010, s. 325). Vazby *acabar/terminar + gerundium* pak dle soudu autorů lze řadit (podobně jako *andar + gerundium, empezar + gerundium*) do skupiny perifrází s významem distributivní durativnosti, přičemž vzhledem k povaze slovesa bude patrný význam terminativnosti (2010, s. 323).

Podle Olbertz (2007, s. 387) lze významu těchto perifrází lépe porozumět skrz kategorii mirativity. Dle autorčina soudu těmito perifrázemi totiž v některých případech mluvčí „vyjadřuje, že daná událost nějakým způsobem neodpovídá tomu, co je považováno za běžné či žádoucí“⁴⁸ (Olbertz, 2007, s. 387). Uveďme si odpovídající příklad z jazykového korpusu:

(74) ¿Y si una sale con un padrote, el mundo del padrote **acabará por gustarle?**

⁴⁸ “se expresa que de alguna manera el evento en cuestión no concuerda con lo que se concibe como normal o deseable”

A pokud holka chodí s pasákem, začne se jí líbit pasákův svět?

(ÚČNK, InterCorp, cit. 3. 5. 2024. Roberto Bolaño, *Los detectives salvajes*, překlad Anežka Charvátová.)

Zdá se, že v uvedeném příkladu slovesná perifráze opravdu nabývá významu, o kterém hovoří Olbertz (2007). Je zřejmé, že tímto prostředkem mluvčí vyjadřuje, že je výsledná událost v rozporu s jeho předchozím očekáváním, ve výše uvedeném případě lze hovořit i o tom, že jde o něco nežádoucího, může se jednat o rozpor s morálními normami, a proto danou událost může mluvčí hodnotit jako překvapivou.

Llegar a + infinitiv, venir a + infinitiv

Uvedené slovesné perifráze odpovídají v klasifikaci RAE (2009, s. 3347) perifrázím skalárním, Zavadil – Čermák (2009, s. 325) je řadí k perifrázím s významem konsumativní terminativnosti, protože „charakterizují děj jako dosažený a dovršený po určitém čase“ (Zavadil – Čermák, 2010, s. 325). Perifráze *venir a + infinitiv* pak může také nabývat přeneseného významu modálně probabilitivního (Zavadil – Čermák, 2010, s. 325).

Kornfeld (2019) v souvislosti s perifrází *venir a + infinitiv* zmiňuje její terminativní význam a také uvádí, že může rovněž nabývat mirativního rozměru, protože dle autorčiných slov „lze předpokládat, že mluvčí předem neočekával výsledek či závěrečnou fázi dané události, z čehož pramení jeho překvapivá reakce“⁴⁹ (Kornfeld, 2019, s. 166). Také udává, že je mirativní interpretace dosaženo obvykle, když je pomocné sloveso ve tvaru minulého prostého času. Na mirativní význam vazby *llegar a + infinitiv* pak upozorňuje již zmíněná autorka Hella Olbertz (2007). Uvedme si konkrétní příklady:

(75) Justo **vino a darse** cuenta.

(76) ...y justo **vino a tocarme** a mí.

(Převzato z: Kornfeld, 2019, s. 166; 183.)

(77) Nos insultó, nos echó de casa y **llegó a tirarnos** una bolsa de basura desde el balcón.

(Převzato z: Olbertz, 2007, s. 386.)

Olbertz (2007, s. 386) udává, že v příkladové větě č. 77 odpovídá slovesná perifráze *llegar a + infinitiv* významu *incluso*, tedy „(a) dokonce / (a) ke všemu“. To může opět poukazovat na skutečnost, že je daná událost v rozporu s očekáváním mluvčího. Také si

⁴⁹ “se presupone que el hablante no esperaba previamente el resultado o la fase final del evento, lo cual deriva en su reacción de sorpresa”

můžeme všimnout přítomnosti lexikálního prostředku, větného adverbia *justo*, kterému se věnujeme v Kap. 2.3 a které dle Kornfeld (2019) umocňuje mirativní interpretaci dané věty.

Situace v češtině

Jak uvádějí autoři Zavadil – Čermák (2010, s. 329), v češtině se situace výrazně liší od situace ve španělštině. Zatímco ve španělštině je kategorie povahy slovesného děje spíše gramatického charakteru, v češtině se její významy vyjadřují spíše slovotvorně. Komplikací v tomto ohledu je fakt, že se v češtině užívají stejné formální prostředky pro vyjádření povahy slovesného děje jako pro vyjádření slovesného vidu (Nübler, 2017).

Ráčková (2024) ve své práci zkoumá slovenská slovesa smyslového vnímání s prefixy – *uvidieť, pozrieť, uzrieť, zazrieť, zbadat'* a analyzuje jejich užití v minulém čase. Dochází k názoru, že jimi mluvčí může v daných kontextech vyjádřit různé druhy mirativních významů. Dle autorčina názoru tedy lze ve slovenštině na povahu slovesného děje pohlížet jako na jednu z mirativních strategií (k tomuto tématu viz Kap. 1.4). Na základě této logiky soudíme, že to je možné i v češtině. Uvedme si konkrétní příklad:

(78) Jednou večer **uslyšel** Absa na chodbě řev, tak vylezl z kanceláře. A **uviděl** mazáka svobodníka Malíka, takového malého hada, jak drží pod krkem půlročka svobodníka Hejdu.
(syn2020, cit. 4. 5. 2024. Miloslav Lubas, *Janovice nikdy více, lepší kouli do palice!*.)

Jak během této práce průběžně upozorňujeme, vždy je nutné přihlížet k širšímu kontextu, ovšem zdá se, že v tomto konkrétním případě lze hovořit o mirativním významu typu *unprepared mind*, protože nastalo něco neočekávaného (řev na chodbě), na co mysl mluvčího nebyla připravena. Tyto věty však mohou být doprovázeny i lexikálními prostředky, které, jak uvádí Kornfeld (2019) slouží k umocnění překvapení či údivu („najednou“, „znenadání“). Z významů kategorie povahy slovesného děje by uvedený příklad mohl odpovídat ingresivum, které označují počátek děje a obvykle charakterizují jen krátký časový úsek (Nübler, 2017).

Závěry

V této části práce jsme se pokusili stručně prozkoumat kategorii povahy slovesného děje ve španělštině i v češtině a zjistit, zda lze prostřednictvím této kategorie vyjádřit mirativitu. Na základě uvedených poznatků soudíme, že přestože se výrazové prostředky této kategorie v obou jazycích liší, mají společný rys – mohou nabývat různorodých mirativních významů, ovšem jak z výše uvedeného vyplývá, i toto užití se pojí s mnohými restrikcemi, zejména dialektálního a diskurzivního rázu. V rámci češtiny jsme se zabývali pouze slovesy smyslového vnímání, ty mají, jak jsme si uvedli v Kap. 1.3, především význam evidenciální, vzhledem k blízkému

vztahu mirativity a evidenciality (viz Kap. 1.5) však mohou při užití s některými prefixy nabývat také významu mirativního.

4 Syntaktické vyjádření mirativity

Mirativitu lze zkoumat také na úrovni syntaktické, protože se projevuje jak v rovině věty, tak v rovině souvětí. V první části analyzujeme zejména mirativní povahu zvolání a tázacích vět a popisujeme, s jakými omezeními se toto užití pojí a jaké vlastnosti (sémantické, syntaktické) jsou pro něj typické. Ve druhé podkapitole se zabýváme souvětným vyjadřováním mirativity.

4.1 Vyjádření mirativity v rovině věty

Zvolání, zvolací konstrukce, zvolací věty

Prvním ze španělských syntaktických prostředků vyjádření mirativity, kterými se v této kapitole budeme zabývat, je zvolání. Jedná se o komplexní kategorii, která zahrnuje různé typy citoslovcí, zvolací konstrukce, ale také zvolací věty (RAE, s. 3905). Od ostatních typů vět se odlišuje v několika aspektech, které si zde postupně rozebereme. Jedná se zejména o syntaktickou strukturu, v rovině suprasegmentální pak o intonaci. V textu je pro zvolání příznačná signalizace znaménky vykřičníku (!) na začátku i na konci věty.

Pro naši práci je stěžejní, že prostřednictvím těchto prostředků vyjadřuje mluvčí svůj postoj, kterým je mnohdy právě údiv. Jednat se však může i o jiné emoce, např. rozhořčení, frustraci, radost apod. Užití různých typů zvolacích výpovědí může být zároveň spjata i různorodými pragmatickými funkcemi, např. snahou o upoutání pozornosti.

Existuje několik způsobů, jak tuto kategorii členit. Kupříkladu RAE (2009, s. 3905) vyděluje 7 druhů výpovědí se zvolací povahou:

1. Citoslovce (*interjecciones*),
2. Citoslovečné vazby/konstrukce (*locuciones interjectivas*),
3. Citoslovečná syntagmata (*grupos sintácticos interjectivos*),
4. Onomatopoické výrazy (*onomatopeyas*),
5. Zvolací konstrukce (*grupos exclamativos*),
6. Zvolací věty (*oraciones exclamativas*),
7. Vokativy (*vocativos*).

Z uvedené klasifikace budeme v rámci této kapitoly částečně vycházet, ovšem pro naše účely si těchto sedm kategorií zobecníme do tří hlavních skupin: zvolání ve formě citoslovcí, zvolací nevětné konstrukce a zvolací věty.

Zvolání ve formě citoslovcí

O mirativním významu citoslovcí se zmiňujeme v Kap. 2.2, kde také uvádíme konkrétní výrazy. Podstatné pro tuto část práce je, že tento slovní druh lze zkoumat také na rovině syntaktické, mohou totiž samy o sobě tvořit výpověď:

(79) Ana Jiménez entraba en el hotel cuando Sofia bajaba del coche.

¡Caramba! Qué guapa está.

Ana Jiménezová právě vcházela do hotelu, když Sofia vystoupila z auta.

„A sakra. Vám to ale sluší.“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 11. 2. 2024. Julia Navarro, *La Hermandad de La Sábana Santa*, překlad Vladimír Medek.)

K syntaktickým vlastnostem španělských i českých citoslovcí je nutné dodat, že mohou stát na několika pozicích ve větě, ale zároveň, jak jsme si již uvedli, samy větu utvářet. Zároveň nevstupují do syntaktického vztahu s jinými větnými členy (Šmilauer, 1966, s. 39; Štěpán, 2012).

Zvolací nevětné konstrukce

Citoslovečné vazby/konstrukce

Do této kategorie RAE (2009, s. 3905–3906) řadí konstrukce, které se skládají z několika slov, která se mluvčí učí jako jeden lexikální celek a podobají se citoslovcím. Jedná se např. o *cómo no, ni modo, quita ya, no veas, a ver, hasta luego, ahí va, ni pensarlo, cuándo no* či *vaya por Dios* (RAE, 2009, s. 3905). Španělská královská akademie však do této kategorie řadí i věty/konstrukce, které jsou ustálené, a jejich analýza spadá spíše do oblasti frazeologie. Řadí se k nim např. o *válgame Dios* či *no verás* (RAE, 2009, s. 3906).

Z konstrukcí, které mohou vyjadřovat údiv mluvčího, zmiňuje RAE spojení *no faltaba más*, na jehož mirativní význam upozorňuje i Cifuentes Honrubia (2023, s. 99–130) a dodává, že se též vyskytuje v podobě *no faltaría más*, případně i bez záporu (*faltaba/faltaría más*). Uveďme si příkladovou větu s touto konstrukcí, v níž je užita k vyjádření podivu:

(80) «¿Vas a no quererme a mí? ¿A mí? ¡Pues **no faltaba más!**»

„A budeš mne milovat! Ty že bys mne nemilovala? Mne? **To by tak ještě scházelo!**“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 19. 4. 2024. Miguel Unamuno, *Nada menos que todo un hombre*, překlad Zdeněk Šmíd.)

V podobném smyslu se také užívá konstrukce *lo que faltaba*, jež ve španělštině vyjadřuje překvapení či skleslost nad něčím nečekaným. Někdy je tato konstrukce doprovázena předložkovým předmětem (*complemento preposicional*), např. *lo que faltaba por ver/oír*. Ve Španělsku se můžeme setkat se spojením *lo que faltaba para el duro* (RAE, 2009, s. 2515), které je obvykle zkoumáno v rámci frazeologie. Na základě níže vloženého příkladu soudíme, že zde tato konstrukce nabývá mirativního významu:

(81) Se detiene ante unas breves, apretadas líneas. La garganta se le queda seca y los oídos le empiezan a zumbar.

«¡**Lo que faltaba para el duro!** ¡Los hay gafes!»

Rómulo obrátí list a unaveně přelétne očima sloupce. Zastaví se u kratičkých, hustých řádků. V hrdle mu vyschlo, v uších mu začíná hučet.

„**To tak ještě chybělo!** Na toho se ta směla jen lepší!“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 19. 4. 2024. Camilo José Cela, *La Colmena*, překlad Alena Ondrušková.)

Z obou příkladových vět je zřejmé, že tyto konstrukce mají své protějšky i v češtině. V jazykovém korpusu se v roli odpovídajících prostředků vyskytovaly konstrukce „to (mi) tak ještě scházelo/chybělo“ a varianta v kondicionálu „to by (mi) tak ještě scházelo/chybělo“.

Ze španělských ustálených slovních spojení s mirativním významem je vhodné zmínit také konstrukci *habrase visto*. Tu RAE řadí k tzv. *locuciones interjectivas*⁵⁰. Skutečnost, že tato konstrukce může vyjadřovat údiv mluvčího, je patrná z následujícího příkladu:

(82) Es lo mismo que cuando te quitaste el luto a los dos días porque te entristecían tus pantorrillas, **habrase visto**, y, encima, Esther que te comprendía, que el luto es una rutina estúpida que hay que desterrar.

Když jsi přestal už po dvou dnech nosit smutek, protože tě prý rozesmutňoval pohled na černé ponožky, **kdo to kdy viděl**, Esther byla plná pochopení, protože smutek prý není nic než hloupá rutina, a proti té je nutno bojovat.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 19. 4. 2024. Miguel Delibes, *Cinco horas con Mario*, překlad Jana Novotná.)

V češtině se v podobných kontextech objevují konstrukce „kdo to kdy viděl/slyšel“. Podle stejné logiky bychom do této kategorie mohli řadit také konstrukce typu *quién lo diría / hubiera dicho*, které zmiňujeme v Kap. 3.2 o mirativním užití kondicionálu.

⁵⁰ RAE: Diccionario de la lengua española, cit. 20. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <https://dle.rae.es/ver>.

Citoslovečná syntagmata

Tuto skupinu vyčleňuje RAE (2009, s. 3906) a uvádí, že se jedná o konstrukce, které se skládají z citoslovcí s dalších výrazů. Mohou však být tvořeny i gramatikalizovanými imperativy, jako např. *vaya*: *vaya con la señorita* či *caramba con la niña*. Uvedme si příklad:

(83) ¡**Caramba con** la bendita cría!

Zatracená holka!

(ÚČNK, InterCorp, cit. 19. 4. 2024. Lucía Etxebarria, *Beatriz y los cuerpos celestes*, překlad Hana Kloubová.)

Vzhledem ke své povaze mohou vyjadřovat širokou škálu lidských emocí, mezi nimiž se objevuje i údiv.

Zvolací konstrukce

RAE (2009, s. 307) rozlišuje několik druhů zvolacích konstrukcí (*grupos exclamativos*) a ke každému z nich uvádí příklad:

1. jmenné (*nominales*): ¡*Qué vacaciones!*
2. adjektivní (*adjetivales*): ¡*Qué chévere!*
3. *verbales sin exión*: ¡*Bien hecho!*
4. příslovečné (*adverbiales*): ¡*Qué lejos!*

Jako vždy je nutné přihlížet k širšímu kontextu, ale již z uvedených příkladu je zřejmé, že těmito větami může mluvčí vyjádřit své, často silně citově zabarvené hodnocení, například překvapení. To lze ve výpovědích tohoto typu vyjádřit explicitně, tedy prostřednictvím slov jako např. *sorpresa*:

(84) «¡**Qué sorpresa!**!» exclamó Diego sin ponerse de pie.

„**To je ale překvapení!**“ zvolal Diego, aniž by vstal.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 4. 2024. Isabel Allende, *El Zorro*, překlad Monika Baďurová.)

Zároveň to mohou být i věty, ve kterých mluvčí užije jiných prostředků vyjadřujících mirativitu, například gramatikalizovaných imperativů:

(85) Adriano del Valle. Juan Las. ¡**Vaya nombre!**

Adriano del Valle. Juan Las. **To je tedy jméno!**

(ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 4. 2024. Roberto Bolaño, *Los detectives salvajes*, překlad Anežka Charvátová.)

Zvolací věty

Ve španělštině se v rámci zvolacích vět nejčastěji rozlišuje mezi dvěma základními druhy: *oraciones exclamativas totales* a *oraciones exclamativas parciales* (RAE, 2009, s. 3907–3908; 4982). První zmíněná skupina zahrnuje ty zvolací věty, které od vět oznamovacích rozpoznáme pouze na základě rozdílné intonace či interpunkce. Pro srovnání uvádíme dva odlišné typy vět:

(86) Věta oznamovací: *Estoy cansado.*

(87) Věta zvolací: *¡Estoy cansado!*

Naproti tomu stojí tzv. *oraciones exclamativas parciales*, které se od výše představeného typu zvolacích vět liší svou specifickou syntaktickou strukturou. Pro lepší porozumění uvádíme konkrétní příklad:

(88) *¡Qué cansado estoy!*

V následující části práce se pokusíme přiblížit, jaké syntaktické a sémantické vlastnosti a omezení jsou spjaty s tímto typem zvolacích vět. Pro začátek si uveďme ukázkou věty, jejíž význam je mirativní:

(89) *¡Qué cosas dice tu amigo!*

Ten tvůj kamarád říká věci.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 20. 4. 2024. Juan Marsé, *Rabos de lagartija*, překlad Marie Jungmannová.)

Jak je z příkladu zřejmé, jedním z charakteristických rysů těchto vět v rovině syntaktické je inverze podmětu a predikátu. Pokud by toto pravidlo nebylo dodrženo, věta by byla agramatická:

(90) **¡Qué cosas tu amigo dice!*

Další vlastností, kterou ve své práci zmiňuje také Tirado (2016, s. 194), je přítomnost tzv. syntaktického operátoru (*operador sintáctico*), v jehož funkci nejčastěji vystupují výrazy jako *qué*, *cuán*, *cuánto*, ale také gramatikalizovaný imperativ *vaya* (*¡Vaya libros ha leído!*), nebo určitý člen:

(91) *¡Los libros que han leído!*

(92) **¡Libros que han leído!*

Tirado (2016) poukazuje na to, že ze sémantického hlediska je pro tento druh vět typický nejvyšší stupeň (vlastnosti, množství apod.):

(93) *¡Qué/Vaya chica más guapa!*

(Převzato z: Tirado, 2016, s. 196.)

Tato sémantická a syntaktická omezení zmiňujeme již v souvislosti s mirativním užitím budoucího času, viz Kap. 3.1. Ten se totiž také může objevovat v prostředí zvolací věty.

Vztah mezi exklamativy a mirativy

Z výše uvedeného je patrné, že mezi mirativitou a zvoláním existuje určitá souvislost. Olbertz (2009, s. 75–76) však upozorňuje, že se tyto jazykové jevy liší svou sémantikou. Exklamativy⁵¹ mají inherentně pozitivně polaritní povahu, zatímco mirativy mohou být pozitivně, ale také negativně polaritní. Uvedme si dvě příkladové věty, na kterých toto autorka demonstruje:

(94) ¡No ha sido difícil!

(95) *¡Qué cuidadosa no estás!

(Převzato z: Olbertz, 2009, s. 75)

K širšímu kontextu první věty Olbertz (2009, s. 75) uvádí, že se jedná o reakci mluvčího na situaci, kdy je požádán, aby vyplnil formulář, a pověřená osoba mu poskytne instrukce ohledně toho, jak má postupovat. Mluvčí je udiven jednoduchostí daných pokynů, proto odpoví tímto způsobem. Jedná se tedy o větu s mirativním významem a je z gramatického hlediska zcela v pořádku.

Druhá věta je ukázkou chybného užití exklamativu v záporu, na které autorka dokazuje, že exklamativy, na rozdíl od mirativů, nemohou být negativně polaritní⁵², a proto se jedná o dvě rozdílné kategorie.

Dle našeho soudu je především důležité si uvědomit, že mirativita může být vyjádřena formou zvolacích konstrukcí či zvolacích vět, ovšem ne každé zvolání je projevem údivu mluvčího. Zvolání může reflektovat i jiné emoce mluvčího, kterými může být vztek, radost, nespokojenost a spousta dalších, a proto by se tyto dva koncepty neměly zaměňovat.

Problematika zvolacích výpovědí v češtině a další, dosud nezmíněné syntaktické prostředky vyjádření mirativity

Zatímco ve španělštině lze v souvislosti se zvoláním hovořit o komplexní jazykové kategorii, v rámci české lingvistické tradice je na tuto problematiku nahlíženo odlišným způsobem.

⁵¹ Tzv. exklamativy autorka rozumí španělské zvolací věty se specifickým slovosledem, tedy tím, co RAE (2009, s. 3907; 4982) nazývá *oraciones exclamativas parciales*, s tím rozdílem, že se omezuje jen na věty uvozené výrazem *qué* (přestože na počátku vět mohou stát i jiné výrazy, např. *vaya*).

⁵² Olbertz (2009, s. 75–76) dokazuje, že exklamativy mají pozitivně polaritní povahu na větách ze španělštiny a angličtiny. Také tvrdí, že toto platí i pro jiné jazyky, např. němčinu, francouzštinu, turečtinu (a další), což může poukazovat na to, že se jedná o univerzální sémantický rys exklamativů, ovšem v tomto ohledu by byl nutný další výzkum.

Postavení této kategorie je totiž stále poměrně nejasné. Je tak tomu primárně z toho důvodu, že české zvolací věty netvoří, na rozdíl od španělštiny (a také např. angličtiny, viz Malá – Nádraská, 2023), formálně odlišený větný typ, jelikož je jejich slovosled stejný jako u ostatních druhů vět. Různí se tedy intonací v rovině suprasegmentální a specifickou interpunkcí (znaménko „!“) v rovině textové. Z toho důvodu bývá u zvolacích vět zkoumána především jejich intonace (Malá – Nádraská, 2023, s. 175).

Jak si ale následně ukážeme, kromě interpunkce existují i jiné rysy typické především pro tento typ vět. Uvedme si nyní příklady českých zvolacích vět s mirativním významem:

(96) „**To** je **ale** překvapení! Grace tě čekala až dneska večer,“ řekl a dvakrát zapumpoval Jackovi pravicí, pak ji pustil.

(ÚČNK, syn2020, cit. 25. 4. 2024. Alice Clayton, *Zrzka se odhaluje.*)

(97) „Ježíši Kriste, vidíme na zbytky zničených automobilů. Vypadá to, že někteří naši jsou ještě naživu. **Ono** je to požírá zaživa!“

(ÚČNK, syn2020, cit. 25. 4. 2024. Dalibor Vácha, *Jizvák Jim a další noční můry.*)

(98) „Generace?! **Jaká** generace! My jsme pořád mladý, je to naše povinnost. Ani já ještě neodevzdal mládežnickou legitimaci,“ říká čtyřicátník Josef.

(ÚČNK, syn2020, cit. 25. 4. 2024. Jana Červenková, *Zavři oči, otevři pusy.*)

Můžeme si všimnout, že zvolací výpovědi v češtině mívají určitou strukturu či obsahují některé výrazy, jež jsou pro tento typ výpovědi příznačné. Jedná se například o částici „ale“, která se objevuje také v konstrukcích s budoucím časem vyjadřujících mirativní význam (viz Kap. 3. 1). Také Štícha (2013, s. 774) uvádí, že je částice „ale“ ve středově větném postavení často užívaným prostředkem vyjádření podivu. Podle autora se podiv může vyjadřovat rovněž částicí *ono* v začátkovém větném postavení (Štícha, 2013, s. 774), jak můžeme vidět ve větě č. 97 výše.

Zmíněný lexikální výraz „ale“ se v rámci zvolacích vět často vyskytuje v konstrukci „To je/jsou“ + „ale“ + substantivum („To je ale překvapení!“) a Malá – Nádraská (2023, s. 178) uvádějí, že je v těchto kontextech možné pokládat „to“ za proformu. Proformou se obvykle rozumí situace, kdy zájmeno „nezastupuje jména a adjektiva jakožto kategorie slovnědruhové, ale větší struktury, jejichž základem jsou substantiva nebo adjektiva, tj. nominální skupiny a adjektivní skupiny“ (Karlík – Osolobě, 2017).

Třetí příklad odpovídá situaci, kdy je zvolací věta uvozena tázacím zájmenem „jaká“. Autorky Malá – Nádraská (2023, s. 179) dodávají, že se ve zvolacích větách mohou objevovat

i jiná tázací zájmena, např. „kolik“, „jak“ či „jaký“. Jak si však ukážeme níže, existují i další výrazy s mirativním významem, které se v tomto typu vět často vyskytují.

Dativní konstrukce s mirativním významem

Zajímavým prostředkem vyjádření různých mirativních významů v češtině jsou některé konstrukce s dativem, které se často vyskytují ve zvolacích větách.

Nejprve je zapotřebí zmínit dvě základní rozlišení českého dativu. Dativ, tedy 3. pád, může být vazebný (argumentální), ale také volný (neargumentální). Vazebný dativ je řízený slovesem nebo adjektivem, zatímco nevazebný je motivován sémanticky a pragmaticky (Dvořák, 2017). Pro naši práci je důležitý druhý jmenovaný, tj. dativ volný. Existuje několik způsobů jeho dělení, nejčastěji se setkáme s následující klasifikací:

1. dativ volný prospěchový,
2. dativ volný prožitelský,
3. dativ volný posesivní/přivlastňovací,
4. dativ volný postojový/etický.

Tyto druhy volného dativu rozlišuje Dvořák (2017). V rámci této kapitoly se zaměříme na poslední zmíněný typ dativu, kterým je dativ postojový, pro nějž se mnohdy užívá označení dativ etický, resp. dativ sdílnosti. Ten je možno dále dělit na dativ emocionální/hodnotící, dativ kontaktní a dativ zainteresování (Dvořák, 2017).

Dativ hodnotící, kterým mluvčí dává najevo svůj postoj, může, jak si následně ukážeme, být také mirativní a vyjadřovat tak údiv mluvčího. Grepl (1967, s. 73) tento typ dativu nazývá dativem libosti a uvádí, že se svou povahou podobá především částici, neplní totiž funkci větného členu:

(99) To jsou **mi** zase nějaké novoty!
(Převzato z: Grepl, 1967, s. 73.)

Můžeme si všimnout, že dativu mluvčí užil, aby vyjádřil své překvapení nad něčím neočekávaným či nad novou informací. Tento efekt je umocněn i tím, že se daný jev vyskytuje v prostředí zvolací věty. Toto užití je rovněž zajímavé svou strukturou, uvedme si několik příkladových vět z korpusu:

(100) „Tady vás všichni obdivujeme a držíme vám palce.“
„Celý svět na nás shlíží, celý svět nás prý obdivuje! To je mi novinka. Celý svět se na nás vykašlal – v osmatřicátém i o třicet let později.“
(ÚČNK, syn2020, cit. 20. 4. 2024. Leoš Šedo, *Česká krása*.)

(101) „Takhle přece může řídit jenom chlap?! Proletěl zákrutem těsně vedle mých dveří, voda mi zalila přední sklo. To jsou mi věci – nějak se mi to nezdá – rozmyslela jste si všechno dobře?“ (ÚČNK, syn2020, cit. 20. 4. 2024. Leoš Šedo, *Česká krása*.)

Zdá se, že je v těchto větách dativ součástí ustálené konstrukce, jak ve své práci zmiňuje také Fried (2019), kterou nazývá „exklamativní kopulativní strukturou s částečně lexikálně daným obsazením“. Autorka tento druh dativu analyzuje v mluvené řeči, nazývá jej dativem interakčním a rovněž poukazuje na jeho mirativní význam (Fried, 2019, s. 229; 233).

Abychom zjistili, jakými prostředky vyjadřuje tuto konstrukci španělština, rozhodli jsme se provést menší korpusovou analýzu. Po vyřazení šumů jsme došli k závěru, že konstrukci „To je/jsou“ + dativ volný + substantivum, odpovídají ve španělštině tyto výrazy:

Odpovídající prostředek ve španělštině	Počet výskytů	%
<i>Qué</i> + substantivum	1	25
<i>Vaya</i> + substantivum	1	25
Nepřeloženo	2	50
CELKEM	4	100

Tabulka 8 – Syntaktické vyjádření mirativity – Španělské protějšky čes. mirat. dativu

Vzhledem k nízkému množství výskytů nelze vyvozovat žádné konkrétní závěry, ovšem na základě dat z tabulky si můžeme všimnout, že se český mirativní dativ do španělštiny může překládat prostřednictvím tzv. *determinantes exclamativos*, mezi které RAE (2009, s. 4969) řadí *qué, cuán, cuánto* a v širším smyslu zahrnuje také gramatikalizovaný imperativ *vaya*. V rámci této práce se o těchto prostředcích zmiňujeme a poukazujeme na jejich mirativní charakter (viz Kap. 2.1). Zároveň je nutné poznamenat, že španělština také disponuje etickým dativem (*dativo ético*, viz RAE, 2009, s. 4229), je ovšem otázkou, zda ho lze užít k vyjádření údivu. Nenalezli jsme žádný zdroj, který by toto potvrzoval, proto se touto problematikou zabýváme jen v souvislosti s češtinou.

V češtině však existují další dativní užití, která si zaslouží v souvislosti s tématem naší práce pozornost. Jedná se o dativ reflexivní, který Štícha (1981) dělí do tří skupin:

1. reflexiva posesivní a zájmová,
2. reflexiva reciproční,
3. reflexiva expresivní.

Právě poslední kategorie, tj. reflexiva expresivní, budou předmětem našeho zájmu a další analýzy. K tomuto užití uvádí autor následující příklad:

(102) Šlape **si** to po silnici.

(Převzato z: Štícha, 1981.)

Jak z názvu označení pro toto užití vyplývá, opět se jedná o situace, ve kterých mluvčí vyjadřuje své hodnocení. O tomto užití reflexivního dativu pojednává práce Fried (2011, s. 15), která upozorňuje, že se jím mluvčí distancuje od zájmu jiné osoby, a nazývá tento typ dativu *distancing dative of empathy*. Na příkladové větě z korpusu se pokusíme dokázat, že jedním z těchto hodnotících významů může být i údiv:

(103) Právě prožívala jedny z nejhrošších chvil svého života, a on **si klidně** chrněl!

(ÚČNK, syn2020, cit. 20. 4. 2024. Viktorie Hanišová, *Anežka*.)

Reflexivní dativ „si“ vyjadřuje údiv mluvčího, resp. postavy příběhu, nad něčím počínáním. Sloveso „chnět“ není samo o sobě reflexivní, „si“ zde nabývá modálního významu – reflektuje mluvčího vnitřní stav, postoj či pocit. Dle našeho soudu je touto emocí v uvedené větě právě podiv, ovšem důležitý je v těchto případech i širší kontext, jelikož emocí, které mluvčí za pomoci dativu vyjadřuje, může být více – vztek, rozhořčení, nečekanost, překvapení apod.

Genitivní konstrukce s mirativním významem

V rámci zvolacích vět se rovněž můžeme setkat s případy, kdy je mirativního efektu dosaženo prostřednictvím genitivu. Grepl (1967, s. 53) pro toto užití zavádí název „citový genitiv“. Genitivu s tímto významem odpovídá následující věta:

(104) Chruščov měl neuvěřitelný referát, nic se v sále nepohnulo. Stalin! **Těch zločinů!** No napadlo by tě to?

(ÚČNK, syn2020, cit. 20. 4. 2024. Jana Červenková, *Zavři oči, otevři pusu*.)

Konstrukce s genitivem ve slovanských jazycích zkoumá také Pennington (2021). Ten poukazuje na mirativní funkce ustálených slovních spojení, která jsou uvozena tázacím zájmenem „ký“. Toto zájmeno je zastaralou a knižní podobou zájmen „který“ a „jaký“⁵³. Jedná se o konstrukce jako: „kýho výra/šlaka/čerta/hroma/d’asa“, které vyjadřují překvapení a podiv.⁵⁴ Tato spojení jsou pak často doplněna otázkou, která také může vyjadřovat údiv:

(105) „I **kýho šlaka**, kdopak asi je?“ ptají se staří a sestrukují hlavy.

(ÚČNK, Araneum Bohemicum Maximum, cit. 20. 4. 2024. knihy zdarma.net.)

⁵³ ÚJČ AV ČR: Internetová jazyková příručka, cit. 21. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=k%C3%BD>.

⁵⁴ ÚJČ AV ČR: Slovník spisovného jazyka českého, cit. 21. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=k%C3%BD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>.

Jako vždy je zde velmi důležitý i širší kontext, tyto konstrukce mohou vyjadřovat i jiné emoce, mohou se objevovat také ve funkci nadávek či klení:

(106) Cožpak se vám nelíbil? Vždyť pohledný celkem byl! Postavu měl mušketýra! Co furt máte, **kýho výra!**

(ÚČNK, syn2020, cit. 20. 4. 2024. Publicistika – Regionální deník.)

Je však nutné opět upozornit na skutečnost, že se nejedná o produktivní užívání tohoto prostředku.

Obecná charakteristika vět tázacích, MV tázací a mirativní rozměr

Věty tázací jsou jedním ze základních typů vět, jejichž primární funkcí je zjistit nějakou informaci a získat tak od dotazované osoby odpověď (Čermák, 1994, s. 128). V souvislosti s otázkami hovoří dvojice autorů Zavadil – Čermák (2010, s. 249) o modálním významu tázacím, který „charakterizuje obsah výpovědi jako předmět výzvy k potvrzení nebo doplnění informace“.

Ve španělštině se tradičně rozlišuje mezi tzv. *interrogativas directas*, tedy otázkami přímými (typu *¿Qué es esto?*), a *interrogativas indirectas*, tj. otázkami nepřímými (typu *Me gustaría saber qué es esto*) (RAE, 2009, s. 4906). Španělská královská akademie (2009, s. 4906) následně dělí přímé otázky na dva typy: *oraciones interrogativas totales* (nebo také *disyuntivas*) a *oraciones interrogativas parciales* (nebo také *pronominales*).

Ve vztahu k mirativitě bychom chtěli zmínit především věty uvozené výrazem *pero*, které v gramatikách obvykle nemají žádné konkrétní označení, ovšem velmi často se používají k vyjádření překvapení. Uveďme si příklad:

(107) Pero ni caso me hizo; con eso de que tuvo que congeniar con los viajantes, el pobre se emborrachó. Y tú sabes que cuando está en ese estado, todo le da risa y ni caso le hace a una.

¿Pero qué me dices?

„Ale vůbec mě nevnímá! protože musel držet krok s těma počestnýma, tak se chudák opil. A ty víš, že když je v tomhle stavu, je mu všechno k smíchu a člověka ani nevnímá.“

„Ale co mi to říkáš?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 22. 4. 2024. Juan Rulfo, *Llano en llamas. Pedro Páramo*, překlad Eduard Hodoušek; Václav Kajdoš.)

Rodríguez Rosique (2023) zkoumá vztah mezi mirativitou a poměrem odporovacím, ve kterém se tento výraz obvykle užívá. Uveďme si nejprve konkrétní souvětí, ve kterém *pero* plní funkci spojky dvou vět, které jsou vzájemně v odporovacím poměru:

(108) Quiso tomar una cerveza, **pero** lo sacaron a empujones de la taberna.

Chtěl si dát pivo, ale z hospody ho hrubě vystrčili.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 23. 4. 2024. Isabel Allende, *Hija de la fortuna*, překlad Monika Baďurová.)

Autorka uvádí, že rozdíl mezi těmito dvěma jevy je následující – zatímco v rámci odporovacího poměru existuje neslučitelnost mezi dvěma větami, tedy že obsah druhé věty je nečekaný ve vztahu k obsahu věty první, v rámci mirativity je daná propozice nečekaná sama o sobě, nepředpokládá se nesoulad s jiným elementem (Rodríguez Rosique, 2023, s. 172).

Jak uvádíme v Kap. 3.1, ve formě otázek s mirativním významem se často objevuje i budoucí čas. Věty tohoto typu mohou být rovněž uvozeny výrazem *pero*:

(109) ¿**Pero** seré idiota?

(ÚČNK, InterCorp, cit. 23. 4. 2024. Titulky.)

Zajímavým jevem je v souvislosti s vyjádřením údivu v tázacích větách (ale i mimo ně) užívání vulgarismů. Pokud chce mluvčí v neformální konverzaci vyjádřit podiv nad něčím velmi nečekaným či překvapivým, často v negativním slova smyslu, má k dispozici mnoho vulgárních výrazů, kterých může použít. Některé z nich uvádíme v Kap. 2.2 o mirativním rozměru citoslovcí. Uvedme si zde ovšem příklady užití vulgarismů v tázacích větách s mirativním významem:

(110) ¿De qué **coño** estás hablando?

„O čem to **kurva** mluvíš?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 23. 4. 2024. Arturo Pérez-Reverte, *La reina del sur*, překlad Vladimír Medek.)

Ovšem ne vždy je tento typ výrazu užit k vyjádření údivu ohledně nějaké negativní události či informace. Vulgarismů může mluvčí použít, aby zdůraznil, že jej něco naopak překvapilo velmi příjemným způsobem, proto je vždy nutné vycházet ze širšího kontextu. Můžeme se o tom přesvědčit v následujícím příkladu:

(111) ¡**De puta madre!** gritó Conchi cuando le di la noticia. ¡Ya sabía yo que Bolaño iba a convencerte!

„Senzace!“ vykřikla Conchi, když jsem jí sdělil tu zprávu. „Já věděla, že tě Bolaño přesvědčí! Kdy vyrazíme?“

(ÚČNK, InterCorp, cit. 23. 4. 2024. Javier Cercas, *Soldados de Salamina*, překlad Blanka Stárková.)

Přestože je vulgarismus přítomen pouze ve španělské verzi, lze v těchto situacích užit vulgarismů i v češtině.

Situace v češtině

V rámci české tradice rozlišuje Štícha (2013, s. 760) dva základní typy otázek – otázky rozhodovací (též zjišťovací), kterých mluvčí využívá, aby se zeptal na platnost obsahu přísudku (např. „Jste vdaná?“), a otázky doplňovací, jimiž se mluvčí ptá na doplnění přísudku, tedy na objekt, subjekt či okolnost děje (např. „Kdy přišla?“). Jak autor (2013, s. 760–766) uvádí, můžeme se setkat primárně s pěti druhy rozhodovacích otázek:

1. otázky zjišťovací,
2. otázky apelové,
3. otázky podivové,
4. otázky asertivní,
5. otázky disjunktivní.

Jak vyplývá již z názvu třetí kategorie otázek z autorovy klasifikace, tj. otázek podivových, jedná se o druh tázacích vět, který je, jak si v této části ukážeme, silně spjatý s kategorií mirativity. Prostřednictvím tohoto prostředku totiž mluvčí reaguje na informace (příp. na události, kterými byl svědkem), a dává tak najevo, že jej překvapily či udivily, protože pro něj byly neočekávané nebo něčím neobvyklé. Autor také dodává, že je pro tento druh otázky „typická přítomnost osobního zájmena na začátku věty“ (Štícha, 2013, s. 764). Daneš et al. (1987, s. 333), tyto otázky nazývají otázkami nepravými, protože jejich záměrem není dozvědět se nějakou informací, nýbrž konstatování toho, že je pro mluvčího něco nečekané či překvapivé.

Uveďme si konkrétní příklad z jazykového korpusu:

(112) Jaromír se na dceru překvapeně podíval. „**Ty už máš novou studnu, jo?**“
(ÚČNK, syn2020, cit. 23. 4. 2024. Dita Táborská, *Malinka*.)

Štícha (2013, s. 764) hovoří i o podtypu těchto vět, tzv. echo-otázkách. Vytvářejí se převedením předchozí oznamovací věty na větu tázací:

(113) „Prosím? **Nene, já nemám psa,**“ usměje se Zoa rozpačitě a periferně pozoruje modré sako kousek od ní, slyší, jak telefonuje.

„**Vy nemáte psa?**“ ptá se nechápavě prodavačka v zeleném.

(ÚČNK, syn2020, cit. 23. 4. 2024. Martina Leierová, *Dům s vypůjčeným výhledem*.)

Tímto syntaktickým prostředkem může mluvčí vyjádřit několik mirativních významů – údiv, překvapení, neočekávanost, ale také skutečnost, že danou informaci odmítá přijmout, protože je v rozporu s jeho očekáváními. Pokud nemáme k dispozici širší kontext, může být interpretací více – prodavačka může být překvapená z toho, že jí žena tvrdí, že psa nemá,

přestože ji se psem už viděla (informace je v rozporu s očekáváním). Také se ale může jednat o situaci, kdy je prodavačka milovnicí psů, a proto nechápe, že někdo psa nemá (údiv, překvapení).

Daneš et al. (1987, s. 333) uvádějí, že v rámci otázek lze podiv vyjádřit také některými větami s částicí *že* v počáteční pozici:

(114) ... proč tak přihrbeně stojíš ve vánici? **Že jsi něco viděl?**

(ÚČNK, syn2020, cit. 23. 4. 2024. Sergej A. Jesenin, *Rozbité zrcadlo*.)

4.2 Vyjádření mirativity v rovině souvětí

V Kap. 1.2 jsme si uvedli, že se s MV hodnotícím v rovině souvětí mnohdy pojí užití subjunktivu a že kategorie mirativity úzce souvisí s oblastí hodnotící modality – mluvčí vyhodnocuje obsah výpovědi jako překvapivý či nečekaný. Uveďme si konkrétní příklad:

(115) «**Me sorprende** que no lo **conozcas**. Yo pensaba que una chica como tú conocería todos los hoteles de citas de Madrid», apostillé.

„Divím se, že ho neznáš. Myslela jsem, že zrovna ty bys měla znát v Madridu všechny hodinový hotely,“ poznamenala jsem.

(ÚČNK, InterCorp, cit. 25. 4. 2024. Lucía Etxebarria, *Beatriz y los cuerpos celestes*, překlad Hana Kloubová.)

V tomto ohledu existuje několik španělských sloves a adjektiv, které svou sémantikou vyjadřují různé mirativní významy. Jedná se například o: *asombroso*, *asombrar*, *curioso*, *extraño*, *extrañar*, *sorprendente*, *sorprender*, *inesperado*, *inexplicable*, *increíble*, *inconcebible* a mnoho dalších.

RAE (2009, s. 2988) však udává, že v některých oblastech Střední Ameriky a v andské oblasti byly zaregistrovány případy užití indikativu v kombinaci s adjektivy jako je *sorprendente*, *extraño*, *raro*. Také Zavadil – Čermák (2010, s. 258) uznávají, že je kombinace MV hodnotícího s indikativem možná – obvykle v mluveném (ale také v psaném) projevu, a to za předpokladu, že chceme zdůraznit realnost děje slovesa ve vedlejší větě. Toto užití je však vnímáno jako silně příznakové. Autoři uvádějí příklad s adjektivem *bueno*:

(116) Es bueno que **vendrá**.

Je dobře, že přijde.

(Převzato z: Zavadil – Čermák, 2010, s. 258.)

Závěry

V této kapitole jsme se věnovali syntaktickým prostředkům vyjádření mirativity ve španělštině a v češtině. Zabývali jsme se především kategorií zvolání a jejímu rozlišnému postavení napříč těmito jazyky. Následně jsme se za pomoci sekundární literatury pokusili vysvětlit, že mirativitu nelze zaměňovat se zvoláním, jedná se totiž o dvě odlišné kategorie, které jsou v některých pracích chybně spojovány v jeden koncept. Také jsme se pokusili přiblížit problematiku českých zvolacích vět, přičemž docházíme k závěru, že i když se na české zvolací věty obvykle nenahlíží jako na formálně odlišený typ vět, existují určité sémantické a syntaktické rysy, které jsou pro ně příznačné. Na závěr jsme zkoumali mirativní význam některých španělských a českých tázacích vět.

5 Suprasegmentální a extralingvistické prostředky vyjádření mirativity

Tato práce není primárně zaměřená na suprasegmentální a extralingvistické prostředky, přesto se tu pro úplnost alespoň ve stručnosti pokusíme zmínit ty, které jsou pro vyjádření mirativity nejvýznamnější.

5.1 Prostředky extralingvistické

Kromě suprasegmentálních prostředků se rozlišují prostředky extralingvistické, tedy mimojazykové, které představují neverbální komunikaci. Mezi hlavní extralingvistické prostředky lze řadit gesta, dotyk, pohled, mimiku, polohu a držení těla, vzdálenost mezi komunikujícími a vzhled člověka (Gavora, 2005, s. 99–100).

K vyjádření různých mirativních významů (údiv, nečekanost, překvapení) se často užívá různých typů gest. Když je mluvčí danou informací překvapen, obvykle má polootevřená až otevřená ústa a povytažené obočí (Bruno – Adamczyk, 2013, s. 67). Oční víčka bývají otevřená, čelo zvednuté a horizontálně vrásčité, čelist obvykle klesá směrem dolů (Černý, 2007, s. 101–102). Také dlaně dotýkající se tváří (rovněž v kombinaci s dalšími gesty) nebo případný záklon či úklon hlavy mohou signalizovat údiv (Lewis, 1945, s. 147; 40).

Rovněž je důležité uvést, že překvapení se nejprve objeví v našem mimickém výrazu a teprve poté ho komentujeme verbálně. V širším smyslu může být i mlčení projevem překvapení (Boukalová – Cerha – Sedláček et al., 2023, s. 67; 130).

5.2 Prostředky suprasegmentální

K suprasegmentálním (též prozodickým) prostředkům řadí Čermák (2015, s. 161–185) přízvuk, rytmus, intonaci či změnu rychlosti promluvy. Pro tuto práci je důležitá zejména intonace, kterou se dále budeme zabývat.

Intonací je myšlen „melodický pohyb, ke kterému dochází při vyslovování výpovědi“ (Čermák, 2015, s. 171). Pokud ponecháme stranou vliv fyziologických jevů (potřeba nádechu, postupné slábnutí výdechového proudu apod.), je její podoba záměrná. Prostřednictvím intonace od sebe odlišujeme jednotlivé typy vět, ale lze ji užít také k vyjádření subjektivního hodnocení (Čermák, 2015, s. 171). To je pro naši práci podstatné, jelikož tímto hodnocením může být mj. překvapení.

V souvislosti s intonací je nejprve nutné vysvětlit dva základní pojmy, kterými je melodém a kadence. Melodémem chápeme funkční schéma, tedy jednotku plánu fonologického, zatímco kadence je „konkrétní průběh změny tónu“ a zkoumá se na rovině fonetické (Čermák, 2015, s. 173). Čermák (2015, s. 173) dále vyděluje tři základní druhy

kadence: kadence klesavá, kadence stoupavá a kadence rovná, přičemž pokud dojde ke kombinaci klesavé a stoupavé kadence, může vzniknout kadence klesavo-stoupavá (anticirkumflexní) či stoupavo-klesavá (cirkumflexní).

Jak jsme již uvedli, mirativita se může vyskytovat v několika typech vět, což je kritérium, ke kterému je nutno přihlížet. Pokud je podiv mluvčího vyjádřen v prostředí věty zvolací⁵⁵, bývá za těchto podmínek přítomný vzestupný melodém s anticirkumflexí a antikadencí (Zavadil – Čermák, 2010, s. 122). Autoři toto analyzují ve španělštině a tyto věty nazývají tzv. podivovými zvoláními (*exclamaciones de asombro*) a uvádí příklad:

¡Qué sorpresa!

Obrázek 3 – Intonační křivka podivového zvolání. Převzato z: Zavadil – Čermák, 2010, s. 122.

V souvislosti s češtinou uvádí také Čechová et al. (2012, s. 270; 280), že stoupavě klesavá intonace je charakteristickým rysem vět, kterým chce mluvčí dodat určitý emocionální náboj, jímž může být i údiv. Také Daneš et al. (1987, s. 333) dodávají, že také pro podivové otázky (viz Kap. 4.1), které jsou prostředkem vyjádření mirativity, je příznačný stoupavě klesavý melodém.

Escandell-Vidal – Leonetti (2019, s. 8) kteří ve své práci analyzují mirativní užití španělského budoucího času ve zvolacích větách a v otázkách, výše uvedené potvrzují a dodávají, že mirativní interpretace lze dosáhnout jak ve větách, kde je užíváno melodému v antikadenci (*tonema final en anticadencia*), což je typické pro tázací věty polaritní povahy, tak ve větách, pro které je příznačná kadence rovná (*el tonema suspensivo*), která se obvykle objevuje v tzv. *construcciones de grado*, tedy u konstrukcí, kterými je vyjádřen určitý stupeň (vlastnosti, množství apod.) jako např. *tan lejos*. Pro lepší pochopení problematiky si uveďme příklad:

(117) Mirativní užití budoucího času ve větě tázací, kadence stoupavá (*anticadencia*): *¿Seré tonto?*

Mirativní užití budoucího času ve větě zvolací, kadence rovná (*suspensiva*): *¡Seré tonto...!*

(Převzato z: Escandell-Vidal – Leonetti, 2019, s. 8.)

⁵⁵ Jak jsme již uvedli, ne každá zvolací věta má mirativní význam, proto se mohou druhy intonace lišit v souvislosti s tím, jaké emoce chce mluvčí vyjádřit (radost, vztek apod.). Touto problematikou se blíže zabývá Zavadil (1980, s. 60–65).

Docházíme k závěru, že ačkoliv by bylo v tomto ohledu jistě potřeba dalšího výzkumu, lze konstatovat, že z hlediska suprasegmentálních a extralingvistických jevů existují určité rysy, které jsou pro mirativitu typické. Z prostředků suprasegmentálních je to zejména stoupavě klesavý melodém, z prostředků extralingvistických mj. otevřená ústa a zdvižené obočí.

Závěr

V této práci jsme se zabývali mirativitou a zkoumali jsme prostředky jejího vyjádření ve španělštině a také v češtině. Naším hlavním cílem bylo zjistit, jak se mirativita v těchto jazycích projevuje v rovině lexikální, morfologické a syntaktické a stručně zmapovat také suprasegmentální a extralingvistické prostředky jejího vyjádření. V první kapitole jsme rovněž nastínili postavení kategorie mirativity a zmínili se o jejím prolínání s jinými jazykovými kategoriemi, jimiž je evidencialita a hodnotící modalita. Naším dalším cílem bylo zjistit, jaké je postavení mirativity ve španělském a českém jazykovém systému a jak se v praxi projevuje již zmíněné prolínání mirativních významů s různými významy modálními a evidenciálními, a v souladu s těmito poznatky podat ucelenější představu o kategorii mirativity a jejích charakteristických rysech. Nyní se na základě výsledků kvalitativního výzkumu pokusíme tyto otázky zodpovědět.

Prostředky vyjádření mirativity ve španělštině a češtině

Prvním typem prostředků s mirativním významem, který jsme analyzovali, byly prostředky lexikální. Konkrétně jsme se zabývali gramatikalizovanými imperativy, částicemi, citoslovci a větnými adverbii. Při průzkumu gramatikalizovaných imperativů jsme zjistili, že během procesu gramatikalizace ztratily z velké části svůj původní význam a rozvinuly si funkce pragmatické, ke kterým lze řadit i vyjádření osobního hodnocení, jímž může být právě překvapení. Skutečnost, že se mezi nimi objevovaly tvary pocházející ze sloves smyslového vnímání (ve španělštině *mira*, ale rovněž i v češtině, srov. *hele, podívej*), nám opět potvrdila blízký vztah evidenciality a mirativity. Následně jsme se věnovali částicím a citoslovcům a došli jsme k závěru, že v obou jazycích existují velmi rozmanité druhy těchto slovnědruhových kategorií, kterými lze mirativitu vyjádřit. V neposlední řadě jsme kvalitativní analýze podrobili také adverbia a zjistili jsme, že i ta mohou nést mirativní význam, a to v obou jazycích. V této souvislosti je ovšem nutné rozlišovat mezi adverbii s tzv. funkcí kvalifikační a adverbii s funkcí komentující. Pro naši práci je stěžejní druhá jmenovaná skupina, tj. adverbia s funkcí komentující, nebo též modální adverbia, prostřednictvím kterých vyjadřuje mluvčí svůj postoj. Obecně docházíme k závěru, že mezi vyjadřováním mirativity ve španělštině a v češtině v rovině lexikální nejsou významné rozdíly.

Následně jsme zkoumali prostředky morfologické, kterými lze v obou jazycích vyjádřit mirativitu. Analyzovali jsme futurum, kondicionál, minulé časy a prostředky kategorie PSD. V rámci budoucího času jsme došli k závěru, že mirativní význam může vyjadřovat v obou jazycích, jeho užití se však ve španělštině a češtině liší. Zatímco v češtině je ve většině případů

nutné užití doprovodných prostředků vyjadřujících mirativitu, zejména prostředků lexikálních, ve španělštině je situace jiná a užití lexikálních prostředků může naopak zapříčinit, že se věta stane agramatickou. I tak se však mirativní užití španělského futura pojí s určitými restrikcemi. Velmi zajímavé je v tomto ohledu užití mirativního futura ve zvolacích větách, protože se ve španělštině může pojit jen s adjektivy vyjadřující negativní vlastnost dané osoby či předmětu. Podobná je situace i u mirativního užití kondicionálu, zde ovšem pozorujeme další odlišnost. Ve španělštině může kondicionál vyjadřovat různé modotemporální významy (probabilitiv pretérito, dubitativ pretérito...), ovšem český kondicionál tuto schopnost nemá, může sice vyjadřovat postoj mluvčího a nabývat tak modálních (a také mirativních) významů, je však v těchto případech atemporální. Dále jsme se věnovali španělským minulým časům (*pretérito imperfecto, pretérito perfecto compuesto, pretérito pluscuamperfecto*) a zjistili, že v oblastech, kde je španělština v kontaktu s indiánskými jazyky, jež mají mirativitu a evidencialitu gramatikalizovanou, lze tohoto morfologického prostředku využít k vyjádření mirativity i ve španělštině. Proces gramatikalizace je v rámci každé oblasti v jiné fázi. Vše nasvědčuje tomu, že v nejpokročilejším stádiu je v paraguayské variantě španělštiny, protože se zde s mirativním užitím plusquamperfekta pojí nejméně restrikcí. Čeština není v intenzivním kontaktu s žádným jazykem, který by měl kategorii mirativity gramatikalizovanou, proto se touto problematikou v souvislosti s českým jazykem nezabýváme. Poslední oblast, které jsme se věnovali, je kategorie povahy slovesného děje, která v obou jazycích slouží jako tzv. mirativní strategie.

Ze syntaktických prostředků vyjádření mirativity jsme analyzovali zvolání a tázací věty. Docházíme k závěru, že ve španělštině i češtině lze pro vyjádření mirativity užít obou zmíněných prostředků, opět však s určitými odlišnostmi. Zjistili jsme, že postavení zvolání se napříč těmito jazyky liší. V češtině se v souvislosti se zvoláním upírá pozornost na intonaci, protože to mnohdy bývá jediný jev, kterým se odlišuje od ostatních (oznamovacích, tázacích) vět, ve španělštině však tvoří formálně odlišený větný typ. Přesto jsme se pokusili dokázat, že existují určité syntaktické rysy, které jsou pro české zvolací věty vyjadřující údiv příznačné – například přítomnost tázacího zájmena v začátkovém větném postavení, částice *ale* ve středově větném postavení, konstrukce s dativem či genitivem. Také jsme dokázali, že nelze každou zvolací větu automaticky považovat za prostředek vyjádření mirativity, mluvčí jí totiž může vyjadřovat i jiné osobní hodnocení, příp. zcela jiné významy. U španělských tázacích vět vyjadřujících údiv jsme zjistili, že velmi často bývají uvozeny výrazem *pero*. Pro české otázky nesoucí mirativní význam je příznačné užití osobního zájmena na počátku věty. Následně jsme dokázali, že se mirativa může projevit i v rovině souvětí, přičemž v hlavní větě je vyjádřen modální význam hodnotící a ve vedlejší větě je užito subjunktivu.

Faktor, kterému v rámci práce nevěnujeme samostatnou kapitolu, přesto na něj však velmi často upozorňujeme, je kontext. I věty, které se mohou jevit jako nepochybně mirativní, jako například: *Qué sorpresa!* („To je ale překvapení!“), mohou být nositeli jiného významu, pokud je záměrem mluvčího např. ironie. Z tohoto důvodu je nutné vždy, když je to možné, přihlížet k širšímu kontextu.

Na základě výše uvedených dílčích závěrů jsme pro přehlednost vytvořili následující tabulku, která shrnuje všechny zmíněné prostředky vyjádření mirativity ve španělštině i v češtině.

	Konkrétní prostředek s mirat. významem	Příklady odpovídajících prostředků ve španělštině	Příklady odpovídajících prostředků v češtině
Lexikální prostředky vyjádření mirativity	Gramatikalizované imperativy	<i>mira, vaya, anda, toma</i>	<i>hele, podívej/te, koukej/te, jdi/jděte, běž/te</i>
	Částice a citoslovce	<i>dizque, guau, hala, caramba, ostras</i>	<i>no jo, ahá, jé, páni, sakra</i>
	Větná adverbia	<i>sorprendentemente, inexplicablemente, increíblemente, justo</i>	<i>kupodivu, překvapivě, nečekaně, zrovna nevysvětlitelně</i>
	Ustálená slovní spojení	<i>¡Lo que faltaba para el duro!</i>	<i>Kdo by to byl do něj řekl!</i>
Morfologické prostředky vyjádření mirativity	Budoucí čas	<i>¡Será caradura el tío! ¿Seré tonto?</i>	<i>Ty budeš ale zmetek! Tak ty budeš odmlouvat?</i>
	Kondicionál	<i>¡Tendría cara la tía! ¿Quién haría algo así?</i>	<i>Že by to byla moje žákyně? Co by říkal?</i>
	Minulé časy (ve většině případů užití omezeno jen na dané oblasti HA)	<i>El año que viene ha sido bisiestro. ¡Qué alegría! ¡Pero si eras tú! ¡Juan había fumado!</i>	–
	Prostředky PSD	<i>Justo vino a darse cuenta.</i>	<i>Najednou uslyšel křik.</i>
Syntaktické prostředky vyjádření mirativity	Zvolání	<i>¡Qué cosas dice tu amigo! ¡Vaya nombre!</i>	<i>To je ale překvapení! Ono prší!</i>
	Tázací věty	<i>¿Pero qué dices? ¿Pero que has hecho?</i>	<i>Ty už to máš hotové? Že jsi to byl ty?</i>
	MV hodnotící ve VH + subjunktiv ve VV	<i>Es sorprendente que su hermano no esté aquí.</i>	–
Suprasegmentální a extralingvistické prostředky vyjádření mirativity		stoupavě klesavý melodém / rovná kadence; otevřená ústa, zdvižené obočí, vrásčité čelo, mírný záklon či úklon hlavy	

Tabulka 9 – Španělská a česká typologie prostředků vyjadřujících mirativitu

Z výše uvedeného lze vyvodit zajímavý závěr. Zdá se, že mirativita je komplexním jazykovým jevem, který se ve španělštině i češtině projevuje v mnoha rovinách zároveň – v rovině lexikální, morfologické, syntaktické, diskurzivní, suprasegmentální a extralingvistické. Proto je dle našeho soudu nezbytné přistupovat k této kategorii komplexně a brát v úvahu všechny souvislosti, včetně širšího kontextu a dialektálního rozměru.

Postavení mirativity ve španělském a českém jazykovém systému – srovnání

Z typologie, kterou jsme vytvořili, a ze závěrů, ke kterým jsme došli, lze také v souvislosti s postavením této kategorie učinit srovnání mezi španělštinou a češtinou.

Jak již bylo řečeno, mirativita je jevem komplexním. Zároveň lze také pozorovat, že je chování této kategorie v každém jazyce poněkud jiné, mirativita reaguje s danými větnými členy různým způsobem a často se pojí s různými restrikcemi. Dle našeho soudu je rozdílná povaha mirativity ve španělštině a češtině dána několika důvody – jedním z nich je proces gramatikalizace, který je, jak jsme si uvedli, ve vztahu k morfologickým prostředkům vyjádření mirativity v každém jazyce v jiném stádiu. Je nezpochybnitelnou skutečností, že ve španělštině je tomu tak v důsledku vlivu indiánských jazyků. Španělština má však také, na rozdíl od češtiny, rozvinutější morfologický systém pro vyjádření modálních významů (viz např. tvary probabilitivu). Pokud tedy chápeme mirativitu jako jev, ve kterém se prolíná složka evidenciální se složkou modální, může nám to pomoci porozumět tomu, proč v některých případech vyjadřují ve španělštině mirativitu pouze morfologické prostředky, zatímco v češtině je v mnoha situacích k vytvoření věty, která by na rodilého mluvčího působila kompletním a přirozeným dojmem a zároveň vyjadřovala mirativitu, nutné užití prostředků lexikálních.

Navzdory tomu, že současné výzkumy dokazují, že mirativita opravdu je jazykovou kategorií (Aikhenvald, 2012; DeLancey, 2012), ve španělštině a češtině tomu tak prozatím není. Nelze však vyloučit, že se tato situace v budoucnu nezmění, z již zmíněných důvodů je to zejména u španělštiny možné. Zároveň lze konstatovat, že oba jazyky disponují tzv. mirativními strategiemi (Aikhenvald, 2012, s. 437), tedy prostředky, které primárně slouží k vyjádření jiných kategorií, ale mohou v určitém kontextu vyjadřovat mirativitu.

Z výše uvedeného vyplývá, že se naše počáteční hypotéza potvrdila – oba jazyky sice disponují širokou škálou rozmanitých prostředků k vyjádření mirativity, ovšem ve španělštině se mnohdy setkáme s typy výpovědí, v rámci kterých mluvčí nemá potřebu užít lexikálních prostředků k dosažení mirativního efektu, příp. by takové užití mohlo mít za následek, že by věta nebyla z gramatického hlediska správně. V češtině je, jak jsme se již na počátku domnívali,

situace jiná – aby bylo ve větě dosaženo mirativního efektu, musí obvykle mluvčí užít prostředků lexikálních, mnohdy i jejich kombinace.

Prolínání modálních a evidenciálních významů v rámci mirativity

V první kapitole jsme si na základě poznatků ze sekundární literatury uvedli, že mirativita v sobě může nést prvky evidenciality, ale také prvky hodnotící modaloty. V průběhu dalšího výzkumu se nám toto tvrzení potvrdilo – rysy hodnotící modaloty jsou silně přítomny například u větných adverbii, přičemž právě ty, u kterých v této práci upozorňujeme na jejich mirativní význam, RAE nazývá adverbii hodnotícími (*adverbios evaluativos*). Rysy evidenciality jsou pak patrné například u gramatikalizovaného imperativu *mira*, který vznikl ze slovesa smyslového vnímání *mirar*, a při procesu gramatikalizace svůj význam částečně ztratil, ale zároveň nelze říci, že už v něm není přítomný. Následně si osvojil schopnost vyjadřovat různé pragmatické funkce, včetně vyjádření mirativity. Někteří autoři také upozorňují na možný evidenciální význam španělského futura, které, jak jsme si ukázali, může v daných kontextech nabývat mirativní interpretace.

Z výše uvedeného lze soudit, že přesto, že je dost důkazů proto chápat mirativitu jako samostatnou kategorii, nelze popřít, že v sobě nese prvky hodnotící modaloty a evidenciality.

Diskuze

V této části bychom chtěli zhodnotit náš výzkum, uvést některé skutečnosti, kterými jsme byli limitováni, a také nastínit možnosti dalšího výzkumu.

Jako velmi přínosný se při našem průzkumu ukázal kontrastivní přístup, díky kterému jsme mohli porovnat, k jakým rozdílům či podobnostem dochází při vyjadřování mirativity v každém z uvedených jazyků. Tento přístup nám poskytl cenné poznatky o tom, jakými prostředky pro vyjádření mirativity španělština a čeština disponují, a díky tomu jsme této kategorii mohli lépe porozumět. Domníváme se, že výhodou pro nás byl také fakt, že je každý ze zkoumaných jazyků z jiné jazykové rodiny, o to zajímavější bylo, když jsme i přes některé rozdíly našli také tzv. styčné body, tedy vlastnosti charakteristické pro mirativitu v obou jazycích.

Přínosné pro nás rovněž bylo užití jazykových korpusů, ačkoliv jsme byli limitováni několika faktory. V některých případech jsme museli uvádět příkladové věty pouze ze sekundárních zdrojů, protože například španělský korpus *CORPES XXI* neumožňuje pokládat komplikovanější dotazy. Naproti tomu korpus *InterCorp* tohoto pokynu schopný je, ovšem nedisponuje tak velkým množstvím dat jako *CORPES XXI*. Mnoho příkladových vět jsme také

museli vyhledávat manuálně, především u prostředků morfologických, u kterých jsme sice měli k dispozici nepřehledné množství výskytů k analýze, ovšem museli bychom manuálně protřídit všechny tyto výsledky, abychom našli případy, které by odpovídaly našim požadavkům, což by byl časově velice náročný úkol. V této souvislosti je také důležité upozornit na skutečnost, že nám jazykové korpusy poskytly v některých případech pouze omezený kontext.

Vzhledem k tomu, že je mirativita poměrně nově objevenou kategorií, nabízí se mnoho způsobů, jak ji dále zkoumat. Přestože jsme se v rámci této práce snažili poskytnout základní informace o této kategorii a najít a analyzovat její primární prostředky vyjádření, domníváme se, že by bylo v tomto ohledu zapotřebí dalších průzkumů. V souvislosti se španělštinou by bylo možné analyzovat dialektální rozměr mirativního užití minulých časů u rodilých mluvčích. Taktéž by mohlo být přínosné aplikovat při výzkumech určitý teoretický rámec, například analyzovat mirativitu z pohledu již zmíněné diskursové funkční gramatiky či kognitivní lingvistiky. Cenné informace o prostředcích vyjádření mirativity by nám mohlo přinést i její zkoumání v mluvené řeči, například s pomocí mluvených korpusů. V češtině je mirativita poměrně neznámým jevem, takže v tomto ohledu je zde opravdu mnoho prostoru pro další výzkum.

Věříme, že výsledky této práce by mohly alespoň částečně posloužit jako námět pro další práce, které by námi získané poznatky pomohly rozšířit.

Resumé v českém jazyce

Mirativita ve španělštině (s přihlédnutím k češtině)

Cílem této práce je analyzovat lexikální, morfologické a syntaktické prostředky vyjádření mirativity ve španělštině a v češtině. Pro tyto účely využíváme sekundární literaturu a jazykové korpusy. Stručně zmiňujeme též prostředky suprasegmentální a extralingvistické a snažíme se přihlížet k celkovému kontextu.

Úvodní kapitola seznamuje stručně čtenáře s cíli, které jsme si vytyčili, metodologií, pro kterou jsme se rozhodli a také s hypotézou, již jsme si předem stanovili.

V první kapitole vysvětlujeme a popisujeme jednotlivé termíny a koncepty, které jsou stěžejní pro tuto práci. Jedná se především o modalitu a modální významy, evidencialitu a mirativitu. V této kapitole se rovněž zabýváme otázkou postavení mirativity a uvádíme postoje některých lingvistů v souvislosti s touto problematikou. Za pomoci sekundárních zdrojů se pokoušíme také nastínit, jaké kognitivní procesy se odehrávají v mysli mluvčího, když nastane situace, která je pro něj nečekaná.

V rámci druhé, třetí a čtvrté kapitoly provádíme kvalitativní analýzu konkrétních prostředků vyjádření mirativity v obou jazycích, k čemuž využíváme sekundární literatury a jazykových korpusů. Nejprve analyzujeme prostředky lexikální, mezi které se řadí zejména gramatikalizované imperativy, částice a citoslovce a větná adverbia. Rovněž se v této části zabýváme procesem gramatikalizace těchto výrazů a v některých případech stručně komentujeme jejich etymologii. Následně se věnujeme prostředkům morfologickým, konkrétně budoucímu času, kondicionálu a španělským časům minulým, ze kterých zkoumáme *pretérito perfecto*, *pretérito imperfecto* a *pretérito pluscuamperfecto*. V souvislosti s minulými časy zmiňujeme také vliv indiánských jazyků, ve kterých je mirativita gramatikalizovaná, a také dialektální rozměr mirativního užití těchto časů. Zkoumáme také kategorii povahy slovesného děje a její prostředky vyjádření, které mohou v obou jazycích nést mirativní význam. Dále se zaměřujeme na syntaktické prostředky vyjádření mirativity, které rozdělujeme na vyjádření mirativity ve větě a na vyjádření mirativity v souvětí. V souvislosti s tím zkoumáme kategorii zvolání, ke které lze řadit mj. citoslovce, zvolací nevětné konstrukce a zvolací věty. Zde se také pokoušíme stanovit podobnosti a rozdíly mezi mirativitou a zvoláním a popisujeme, jakým způsobem se může mirativita projevit ve španělských a českých tázacích větách.

Pátá kapitola čtenáře obeznamuje se suprasegmentálními a extralingvistickými prostředky vyjádření mirativity. Zmiňujeme, jaký typ intonace se může s mirativitou pojit a také jakých gest mluvčí obvykle užívá, když chce projevit překvapení.

Závěrečná kapitola shrnuje výsledky kvalitativní analýzy a obsahuje komplexní typologii konkrétních lexikálních, morfologických, syntaktických, suprasegmentálních a extralingvistických prostředků, kterými lze mirativitu vyjadřovat ve španělštině i v češtině. Na tomto místě se také snažíme zodpovědět základní výzkumné otázky a zkoumáme, zda se naše počáteční hypotéza potvrdila. Z části se také pokoušíme nastínit možnosti dalšího výzkumu.

Resumen en español

La miratividad en español (en referencia al checo)

El objetivo del presente trabajo es analizar los recursos léxicos, morfológicos y sintácticos que expresan la miratividad en español y en checo utilizando la bibliografía secundaria y los corpus lingüísticos. Consideramos también los elementos suprasegmentales y extralingüísticos de la miratividad.

En el capítulo introductorio presentamos el tema de la tesina, explicamos la metodología y aludimos a las características de la bibliografía y de los corpus lingüísticos utilizados en esta obra. Además, formulamos una hipótesis y mencionamos los objetivos que nos hemos planteado.

En el primer capítulo definimos los conceptos clave de este trabajo como la modalidad y los significados modales, la evidencialidad y la miratividad. Posteriormente, nos dedicamos al tema de la posición de la miratividad en el sistema de la lengua y mencionamos las distintas posturas de otros lingüistas al respecto. Recurrimos a la literatura secundaria y tratamos de esbozar qué procesos cognitivos se desarrollan en la mente del hablante cuando se produce una situación inesperada para él.

En los capítulos dos, tres y cuatro realizamos un análisis cualitativo de los recursos lingüísticos de la expresión de la miratividad en ambas lenguas utilizando fuentes secundarias y corpus lingüísticos. En primer lugar, analizamos los elementos léxicos de la expresión de la miratividad, incluidos los imperativos gramaticalizados, las partículas, las interjecciones y los adverbios en la oración. En relación a los recursos léxicos mencionados, comentamos brevemente su etimología y describimos el proceso de la gramaticalización. A continuación, analizamos los recursos morfológicos que expresan la miratividad. Se trata del futuro, del condicional y de los tiempos pasados: *pretérito perfecto*, *pretérito imperfecto* y *pretérito pluscuamperfecto*. En lo que respecta a dichos tiempos pasados, destacamos la influencia de las lenguas indígenas en las que la categoría de la miratividad está gramaticalizada, y examinamos el aspecto dialectal del uso mirativo de los tiempos pasados en español. Asimismo, mencionamos la categoría del carácter de la acción verbal. Posteriormente, nos enfocamos en los elementos sintácticos que poseen un rasgo mirativo. Los dividimos en dos grupos: la expresión sintáctica de la miratividad en la oración y en el período de las oraciones. De los recursos sintácticos, estudiamos la categoría de la exclamación, a la cual pertenecen las interjecciones, las construcciones exclamativas no oracionales y las oraciones exclamativas. Tratamos de determinar las semejanzas y diferencias entre miratividad y exclamación y

describimos cómo se expresa la miratividad en las oraciones interrogativas en español y en checo.

En el capítulo quinto presentamos al lector los principales recursos suprasegmentales y extralingüísticos que se relacionan con la expresión de la miratividad. Describimos el tipo de entonación vinculado con la miratividad y qué gestos usa el hablante cuando quiere expresar su sorpresa.

En el último capítulo, gracias a los resultados obtenidos en el análisis cualitativo, presentamos las conclusiones y creamos una tipología compleja de recursos léxicos, morfológicos, sintácticos, suprasegmentales y extralingüísticos usados en español y checo para expresar miratividad. En esta parte del trabajo también tratamos de responder preguntas de investigación y comparar los resultados con nuestra hipótesis formulada al principio. Además, mencionamos las posibilidades que comporta la futura investigación.

Bibliografie

- AIKHENVALD, Alexandra. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- AIKHENVALD, Alexandra. The essence of mirativity. *Linguistic Typology*, 2012, vol. 16, núm. 3, s. 435–485.
- ADELAAR, Willem. Los marcadores de validación y evidencialidad en quechua: ¿automatismo o elemento expresivo? *Amerindia*, 1997, vol. 22, núm 1, s. 3–13.
- ALARCOS LLORACH, Emilio. *Gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe, 1995.
- Anon. Vida. *Naše řeč*, 1920, vol. 4, núm. 5, s. 142–143.
- BEČKA, Josef. O relativních a subjektivních časech v češtině. *Naše řeč*, 1975, vol. 58, núm. 4, s. 186–195.
- BĚLIČ, Jaromír. Hele, tenhle tudle hnedle takhle... *Naše řeč*, 1970, vol. 53, núm. 4–5, s. 228–235.
- BLESTEL, Élodie. El pluscuamperfecto de indicativo en contacto con tres lenguas amerindias. *Lenguas modernas*, 2011, vol. 63, núm. 38, s. 62–83.
- BLESTEL, Élodie. Sobre el pluscuamperfecto admirativo en el español rioplatense. In *Formas simples y compuestas de pasado en el verbo español*. Ed. AZPIAZU TORRES, Susana. Španělsko: Editorial Axac, 2014, s. 31–44.
- BOUKALOVÁ, Hedvika – CERHA, Ondřej – SEDLÁČEK, Mojmír et al. *Psychologie komunikace*. Praha: Grada Publishing, 2023.
- BRUNO, Tiziana – ADAMCZYK, Gregor. *Řeč těla: Jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. Praha: Grada Publishing, 2013.
- BURÁŇOVÁ, Eva. Vztah mezi pravděpodobností, dispoziční a záměrovou modalitou. *Slovo a slovesnost*, 1979, vol. 40, núm. 2, s. 98–101.
- BUSTAMANTE, Isabel. El presente perfecto o pretérito compuesto en el español quiteño. *Lexis*, 1991, vol. 15, núm. 2, s. 195–231.
- CIFUENTES HONRUBIA, José Luis. (No) faltaba/faltaría más: Covert negation, mirativity and epistemic modality. In: *Verb and context. The Impact of Shared Knowledge on TAME categories*. Ed. RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana – ANTOLÍ MARTÍNEZ, Jordi. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2023, s. 99–130.

- CUENCA, María Josep – MARÍN, María-Josep. Verbos de percepción gramaticalizados como conectores: análisis contrastivo español-catalán. In *Estudios cognoscitivos del español, Número monográfico de la Revista española de lingüística aplicada*. Ed. MALDONADO, Ricardo. Madrid: Asociación Española de Lingüística Aplicada, 2003, s. 215–237.
- CVRČEK, Václav. Mluvnice současné češtiny. Praha: Karolinum, 2015.
- ČECHOVÁ, Marie et al. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2012.
- ČERNÝ, Vojtěch. Řeč těla: Neverbální komunikace pro obchodníky i běžný život. Brno: Computer Press, 2007.
- ČERMÁK, Petr. *Fonetika a fonologie současné španělštiny*. Praha: Karolinum, 2015.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav a kol. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987.
- DELANCEY, Scott. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology*, 1997, vol. 1, núm. 1, s. 33–52.
- DELANCEY, Scott. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics*, 2001, vol. 33, núm. 3, s. 369–382.
- DELANCEY, Scott. Still mirative after all these years. *Linguistic Typology*, 2012, vol. 16, núm. 3, s. 529–564.
- DE HAAN, Ferdinand. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics*, 1999, vol. 18, núm. 1, s. 83–101.
- DIK, Simon Cornelis. *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the clause*. Amsterdam: North-Holland Publishing, 1989.
- DIK, Simon Cornelis. *The theory of Functional Grammar. Part II: Complex and derived constructions*. Ed. HENGEVELD, Kees. Berlin: Mouton de Gruyter, 1997.
- DOLZANI, Mercedes. La partícula ra'e en guaraní mbyá. Evidencialidad y temporalidad. *LIAMES*, 2016, vol. 16, núm 2, s. 241–260.
- EKMAN, Paul. Asymmetry in facial expression. *Science*, 1980, vol. 209, núm. 4458, s. 833–834.
- ESCANDELL-VIDAL, Victoria. Futuro y evidencialidad. *Anuario de Lingüística Hispánica*, 2010, vol. 26, s. 9–34.

- ESCANDELL-VIDAL, Victoria – LEONETTI, Manuel. Futuro y miratividad. Anatomía de una relación. In *Estudios lingüísticos en homenaje a Emilio Ridruejo*, vol. 1. Ed. BRIZ, Antonio – MARTÍNEZ ALCALDE, José – MENDIZÁBAL, Nieves et al. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2019, s. 385–402.
- ESCANDELL-VIDAL, Victoria – LEONETTI, Manuel. Spanish ‘mirative future’. In *Expressive Meaning Across Linguistic Levels and Frameworks*. Ed. TROTZKE, Andreas and VILLALBA, Xavier. Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 167–190.
- FIGUERAS BATES, Carolina. Los marcadores conversacionales en español: el caso de anda, vaya y mira. In *Configuración informativa y estructuración lingüística: Evidencialidad, intersubjetividad y miratividad*. Ed. RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana – CIFUENTES HONRUBIA, José Luis. Madrid: Vervuert, 2022, s. 179–212.
- FRIED, Mirjam. Interakční dativ v běžně mluvené češtině. In *Syntax mluvené češtiny*. Ed. HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila. Praha: Academia, 2019, s. 218–243.
- FRIEDMAN, Victor. Evidentiality in the balkans: Bulgarian, macedonian, and albanian. In *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Ed. CHAFE, Wallace – NICHOLS, Johanna. Michigan: Bloomsbury Academic, 1986, s. 168–187.
- FRIED, Mirjam. The notion of affectedness in expressing interpersonal functions. In *Slavic Linguistic in a Cognitive Framework*. Ed. GRYGIEL, Marcin – JANDA, Laura Alexis. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, s. 121–143.
- GARCÍA TESORO, Ana Isabel. Valores emergentes del pretérito pluscuamperfecto en el español andino hablado en Chinchero (Cuzco). *Boletín de filología*, 2015, vol. 50, núm. 2, s. 51–75.
- GAVORA, P. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido, 2005.
- GREPL, Miroslav. *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1967.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- GILI GAYA, Samuel. *Curso superior de sintaxis española*. Barcelona: Biblograf, 1980.
- GONZÁLEZ, Laura – TROTZKE, Andreas. ¡Mira! The grammar-attention interface in the Spanish left periphery. *The Linguistic Review*, 2021, vol. 38, núm. 2, s. 5–31.

- GONZÁLEZ VÁZQUEZ, Mercedes. La naturaleza y función de la evidencialidad en español: teoría y descripción. In *La evidencialidad en español*. Ed. GONZÁLEZ RUIZ, Ramón – IZQUIERDO ALEGRÍA, Dámaso – LOUREDA LAMAS, Óscar. Madrid: Iberoamericana Vervuert, 2016, s. 49–74.
- GUTIÉRREZ ARAUS, María Luz. Sobre los valores secundarios del imperfecto. In *Actuales tendencias en la enseñanza del español como lengua extranjera II*. Ed. GRANDE ALIJA, Francisco Javier – LE MEN, Janick – RUEDA Mercedes et al. León: Universidad de León, 1995, s. 177–186.
- HARDMAN, Martha James – VÁSQUEZ, Juana. *Aymara: compendio de estructura fonológica y gramatical*. Bolivia: Instituto de Lengua y Cultura Aymara, 2001.
- HENGEVELD, Kees – MACKENZIE, Lachlan. *Functional Discourse Grammar. A typologically-based theory of language structure*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- HENGEVELD, Kees – OLBERTZ, Hella. Didn't you know? Mirativity does exist!. *Linguistic Typology*, 2012, vol. 16, núm. 3, s. 487–503.
- HILL, Nathan Wayne. “Mirativity” does not exist. hdug in “Lhasa” Tibetan and other suspects. *Linguistic Typology*, 2012, vol. 16, núm. 3, s. 389–433.
- HIRSCHOVÁ, Milada. Sentence Adverbials and Evidentiality. *Research in Language*, 2014, vol. 11, núm. 2, s. 131–140.
- IZQUIERDO ALEGRÍA, Dámaso et al. Un acercamiento a los fundamentos de la evidencialidad y a su recepción y tratamiento en la lingüística hispánica. In *La evidencialidad en español: teoría y descripción*. Ed. GONZÁLEZ RUIZ, Ramón – IZQUIERDO ALEGRÍA, Dámaso – LOUREDA LAMAS, Óscar. Madrid: Iberoamericana Vervuert, 2016, s. 9–48.
- JACOBSEN, William. The heterogeneity of evidentials in Makah. In: *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Ed. CHAFE, Wallace – NICHOLS, Johanna. Michigan: Bloomsbury Academic, 1986, s. 3–28.
- KLEŇHOVÁ, Eliška. Postavení a užívání interjekcí v současné češtině. *Naše řeč*, 2012, vol. 95, núm. 5, s. 238–254.

- KLIMEŠOVÁ, Markéta. *Typy adverbii v jazyce barokních textů a jejich vývoj*. Disertační práce, vedoucí JANEČKOVÁ, Marie. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 2018.
- KORNFELD, Laura Malena. Expresión de la sorpresa, miratividad y gramaticalización de verbos inacusativos en español. *An International Journal of Hispanic Linguistics*, 2019, núm. 2, s. 165–197.
- KRATOCHVÍLOVÁ, Dana. *Španělská modalita z pohledu vztahů mezi modálními významy*. Disertační práce, vedoucí ČERMÁK, Petr. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav románských studií, 2015.
- KRATOCHVÍLOVÁ, Dana. *The Spanish Conditional (with Reference to English and Czech): A Contrastive Cognitive Approach*. Praha: Karolinum, 2022.
- KRATOCHVÍLOVÁ, Dana. Evidentiality in Czech and Spanish: A contrastive cognitively-based study of the reportative particles *prý* and *dizque*. *Naše řeč*, 2023, vol. 106, núm. 1, s. 7–23.
- KOMÁREK, Miroslav et al. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.
- LANGACKER, Ronald Wayne. Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics*, 2001, vol. 12, núm. 2, s. 143–188.
- LAZARD, Gilbert. Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? *Linguistic Typology*, 1999, vol. 3, núm. 1, s. 91–109.
- LEWIS, Hedwig. *Body language: a guide for professionals*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1945.
- MALÁ, Markéta – NÁDVORSKÁ, Zuzana. Zvolací výpovědi v češtině: kontrastivní pohled. *Časopis pro moderní filologii*, 2023, vol. 105, núm. 2, s. 173–187.
- MANDLER, George. *Mind and body*. New York: Norton, 1984.
- MATTE BON, Francisco. Maneras de hablar del futuro en español. Entre gramática y pragmática. Futuro, ir a + infinitivo y presente de indicativo: análisis, usos y valor profundo. *RedELE*, 2006, núm. 6.
- MUYSKEN, Pieter. Contactos entre quichua y castellano en el Ecuador. In *Memorias del primer simposio europeo sobre antropología del Ecuador*. Ed. MORENO YÁNEZ, Segundo – THYSEN, Sophia. Quito: Abya-Yala, 1985, s. 377–453.

- OLBERTZ, Hella. Mirativity and exclamatives in functional discourse grammar: evidence from Spanish. *The London papers I, Special Issue of Web Papers in Functional Grammar*, 2009, vol. 82, s. 66–82.
- OLBERTZ, Hella. American Spanish *dizque* from a Functional Discourse Grammar perspective. *Open Linguistics*, 2022, vol. 8, núm. 1, s. 721–744.
- OLBERTZ, Hella. Reportativos, citativos y mirativos en el español andino ecuatoriano: un análisis discursivo-funcional. In *Configuración informativa y estructuración lingüística: Evidencialidad, intersubjetividad y miratividad*. Ed. RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana, CIFUENTES HONRUBIA, José Luis. Madrid: Vervuert, 2022, s. 153–178.
- OLBERTZ, Hella. ¿Perífrasis verbales con función de marcador de discurso? A propósito del Diccionario de perífrasis verbales. *Verba*, 2007, vol. 34, s. 381–390.
- PALACIOS ALCÁINE, Azucena – PFAENDER, Stefan. El pretérito pluscuamperfecto con valor (ad)mirativo. *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*, 2018, vol. 32, núm. 2, s. 199–133.
- PALMER, Frank Robert. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- PALMER, Frank Robert. *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- PENNINGTON, James Joshua. The common slavice mirative reconstructed through genitive adverbiale. In *BELGRADE LINGUISTICS DAYS BeLiDa – Book of abstracts*. Ed. POLOVINA, Vesna – CEROVSKI, Natalija Panić. Bělehrad: Bělehradská Univerzita, 2021, s. 98–100.
- PENNY, Ralph. *A History of the Spanish Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- PETERSON, Tyler. Grammatical evidentiality and the unprepared mind. *Review of Cognitive Linguistics*, 2015, vol. 13, núm. 2, s. 314–352.
- PONS, Salvador. Oye y mira o los límites de la conexión. In *Los marcadores del discurso: Teoría y análisis*. Ed. MARTÍN ZORRAQUINO, M. A. – MONTOLÍO DURÁN E. Madrid: Arco Libros, 1998, s. 213–228.

- RÁČKOVÁ, Lucia. Mirativity in the Slovak language on the example of prefixal verbs. *Fluminensia*, 2024, vol. 35, núm. 2, s. 385–398.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA – ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA. *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Edelsa, 2009.
- REISENZEIN, Rainer. The subjective experience of surprise. In *The message within: The role of subjective experience in social cognition and behavior*. Ed. BLESS H. & FORGAS J. Philadelphia: Psychology Press, 2000, s. 262–279.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.
- RIVERO, María Luisa. Spanish inferential and mirative futures and conditionals: An evidential gradable modal proposal. *Lingua*, 2014, vol. 151, s. 197–215.
- RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana. Spanish future in evaluative contexts: A case of mirativity? *eHumanista, Journal of Iberian Studies*, 2015, vol. 8, s. 500–516.
- RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana. Más allá de la suficiencia argumentativa: «pero» y la miratividad. *Biblioteca de Babel: Revista de Filología Hispánica*, 2023, vol. extra. 1, s. 163–178.
- RODRÍGUEZ ROSIQUE, Susana. What is a morphological future doing in a si-clause? Traces of mirativity in Spanish. *Lingua*, 2024, vol. 304, s. 10–29.
- ROJO, Guillermo. La temporalidad verbal en español. *Verba: Anuario galego de filoloxia*, 1974, vol. 1, núm. 1, s. 68–149.
- SÁNCHEZ, Elizabeth Liliana. Functional Convergence in the Tense, Evidentiality and Aspectual Systems of Quechua Spanish Bilinguals. *Bilingualism: Language and Cognition*, 2004, vol. 7, núm. 2, s. 147–162.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, Cristina. The case of the particle mira. *Review of Cognitive Linguistics*, 2017, vol. 15, núm. 2, s. 489–514.
- SKALIČKA, Vladimír. *Typ češtiny*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- SOTO VERGARA, Guillermo. Se pasó a caer. Logros involuntarios, accidentes y miratividad en *pasar a* + infinitivo en el español del sur de Chile. In *Estudios en homenaje a Alfredo Matus Olivier, Volumen II, Anejo N°3 Boletín de Filología*. Ed. SAN MARTÍN NÚÑEZ, Abelardo – ROJAS GALLARDO, Darío – CHÁVEZ FAJARDO, Soledad. Chile: Chilská Univerzita, 2021, s. 1033–1051.

- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1966.
- ŠTĚPÁN, Josef. Interjekce vyjadřující údiv. *Naše řeč*, 2012, vol. 95, núm. 2, s. 70–84.
- ŠTÍCHA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- TIRADO, Irene. Aproximación sintáctica a las oraciones exclamativas del español. *Borealis—An International Journal of Hispanic Linguistics*, 2016, vol. 5, núm. 2, s. 191–219.
- TRAUGOTT, Elizabeth. (Inter)Subjectivity and (Inter)Subjectification. In *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*, Ed. DAVIDSE, Kristin – VANDELANOTTE, Lieven – CUYCKENS, Hubert. Berlin: Mouton de Gruyter, 2010, s. 29–74.
- TORERO, Alfredo. *El quechua y la historia social andina*. Lima: Fondo Editorial del Pedagógico San Marcos, 2007.
- TORRES BUSTAMANTE, Teresa. Real tense and real aspect in mirativity. *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory*, 2012, vol. 22, s. 347–364.
- TORRES BUSTAMANTE, Teresa. *On the Syntax and Semantics of Mirativity: Evidence from Spanish and Albanian*. Disertační práce, 2013.
- TOSCANO MATEUS, Humberto. *El español en el Ecuador*. *Revista de Filología Española*, příloha 61. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones, 1953.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. K postavení tzv. větných příslovcí v aktuálním členění. *Slovo a slovesnost*, 1979, vol. 40, núm. 2, s. 143–148.
- VATRICAN, Axel. Usos y valores modales del condicional en español. *Archivum*, 2014, vol. 65, s. 239–274.
- VATRICAN, Axel. El condicional de tipo modal en español y en francés: lectura y traducción. In *Cuestiones de gramática para especialistas no nativos de español*. Ed. BALLESTERO DE CELIS, Carmen – PIEDEHIERRO SÁEZ, Carlota. Paris: Université Sorbonne Nouvelle, 2016, s. 216–228.
- VERÓN, Ángel Miguel. La lengua guaraní en la era digital: perspectivas y desafíos. *Arandu UTIC*, 2020, vol. 7, núm 1, s. 189–210.
- VONDRÁČEK, Miloslav. Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*, 1998, vol. 81, núm. 1, s. 29–37.

WHITT, Richard Jason. *Evidentiality: Perception verbs in English and German*. Oxford: Peter Lang, 2009.

ZAVADIL, Bohumil. *Kategorie modality ve španělštině*. Praha: Univerzita Karlova, 1980.

ZAVADIL, Bohumil. *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum, 1998.

ZAVADIL, Bohumil – ČERMÁK, Petr. *Mluvnice současné španělštiny*. Praha: Karolinum, 2010.

Elektronické zdroje

BLASZCZYK, Izabela – KARLÍK, Petr. MODALITA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 18. 4. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/MODALITA>>.

BENKO, Vladimír. Araneum Bohemicum Maximum, verze 15.04. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015. Dostupný z: <<http://www.korpus.cz>>.

ČERMÁK, P. – VAVŘÍN, M. Korpus InterCorp – španělština, verze 16 z 12. 10. 2023 [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné z: <<http://www.korpus.cz>>.

ČNK. InterCorp: projekt paralelních korpusů, cit. 5. 5. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://intercorp.korpus.cz>>.

DVOŘÁK, Věra. DATIV. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 20. 4. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/DATIV>>.

GREPL, Miroslav – ŠIMÍK, Radek. EPISTÉMICKÁ MODALITA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), (2017) CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 30. 4. 2024 [online] Dostupné z: <[https://www.czechency.org/slovník/EPISTÉMICKÁ MODALITA](https://www.czechency.org/slovník/EPISTÉMICKÁ_MODALITA)>.

HIRSCHOVÁ, Milada. EVIDENCIÁLNOST. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017a, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 20. 4. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/EVIDENCIÁLNOST>>.

HIRSCHOVÁ, Milada. FUNKČNÍ GRAMATIKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017b, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 23. 4. 2024 [online] Dostupné z: <[https://www.czechency.org/slovník/FUNKČNÍ GRAMATIKA](https://www.czechency.org/slovník/FUNKČNÍ_GRAMATIKA)>.

KARLÍK, Petr. KONDICIONÁL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017a, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 15. 3. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/KONDICIONÁL>>.

KARLÍK, Petr. IMPERATIV. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017b, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 14. 2. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/IMPERATIV>>.

KARLÍK, Petr – BISKUP, Petr. ADVERBIUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 2. 3. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/ADVERBIUM>>.

KARLÍK, Petr, OSOLSOBĚ – Klára. ZÁJMENO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 20. 4. 2024 [online] Dostupné z: <<https://www.czechency.org/slovník/ZÁJMENO>>.

KŘEN, Michal – CVRČEK, Václav – HENYŠ, Jan et al: SYN2020, reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2020, cit. 1. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<http://www.korpus.cz>>.

MACHÁLEK, Tomáš. Slovo v kostce – agregátor slovních profilů. FF UK, Praha, 2019, cit. 25. 2. 2024. [online]. Dostupné z: <<http://korpus.cz/slovo-v-kostce/>>.

NÜBLER, Norbert. ZPŮSOB SLOVESNÉHO DĚJE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), 2017, CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. Cit. 2. 5. 2024 [online] Dostupné z: <[https://www.czechency.org/slovník/ZPŮSOB SLOVESNÉHO DĚJE](https://www.czechency.org/slovník/ZPŮSOB_SLOVESNÉHO_DĚJE)>.

RAE. Diccionario panhispánico de dudas, cit. 20. 1. – 24. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/dpd>>.

RAE. Diccionario de la lengua española, cit. 25. 1. – 29. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://dle.rae.es>>.

RAE. Glosario de términos gramaticales, cit. 3. 4. – 20. 4. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://www.rae.es/gtg>>.

ROSEN, A. – VAVŘÍN, M. – ZASINA, A. J. Korpus InterCorp – čeština, verze 16 z 12. 10. 2023 [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné z: <<http://www.korpus.cz>>.

ÚJČ AV ČR. Internetová jazyková příručka (2008–2024), cit. 26. 2. 2024. [online]. Dostupné z: <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

ÚJČ AV ČR. Slovník spisovného jazyka českého. Cit. 21. 4. 2024 [online]. Dostupné z: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=k%C3%BD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

Seznam obrázků

Obrázek 1 – Kognitivní model myšl. procesů, které byly spuštěny překvapivou událostí.....	18
Obrázek 2 – Mirat. význam šp. plusquamperfekta: vložení referenčního bodu mluvčím.....	67
Obrázek 3 – Intonační křivka podivového zvolání.....	92

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu mira...	23
Tabulka 2 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu vaya ..	27
Tabulka 3 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky gramatikal. imperativu anda ..	28
Tabulka 4 – Lexikální vyjádření mirativity – Národnost autorů užívajících výrazu dizque	31
Tabulka 5 – Lexikální vyjádření mirativity – České protějšky citoslovce caramba.....	34
Tabulka 6 – Lexikální vyjádření mirativity – Souhrnná tabulka mirat. významů + LP	35
Tabulka 7 – Lexikální vyjádření mirativity – Souhrnná tabulka mirat. významů + věty.....	36
Tabulka 8 – Syntaktické vyjádření mirativity – Španělské protějšky čes. mirat. dativu.....	84
Tabulka 9 – Španělská a česká typologie prostředků vyjadřujících mirativitu	96